

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

ИЗЛАЗИ ОВА КНИГА СВАКОГ МЕСЕЦА У СВЕСКАМА ОД 3 И ВИШЕ
ТАБАРА. ЦЕНА ЈЕ: ЗА СРБИЈУ 12 ДИНАРА, А ЗА ЦРНУ ГОРУ, БУГАРСКУ,
БОСНУ, ХЕРЦЕГОВИНУ, АУСТРО-УГАРСКУ, РУМУНИЈУ И ТУРСКУ
15 ДИНАРА НА ГОДИНУ.

ПРЕТПЛАТА СЕ ШАЉЕ УПРАВИ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ,
А РУКОПИСИ УРЕДНИШТВУ.

III и IV СВЕСКА У БЕОГРАДУ 28. ФЕБРУАРА 1883. ГОДИНА IV

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА

Његово Величанство, Краљ, благоволео је, на предлог министра просвете и црквених по-
словица, указом Својим од 27. Јануара о. г. оставити:

Свештеника Милосаву Милојковића, секретара друге класе конзисторије епархије неготинске, за
члана треће класе исте конзисторије.

Његово Величанство, Краљ, благоволео је, на предлог министра просвете и црквених по-
словица, на основу чл. 7. закона о уређењу Главног Просветног Савета, а с обзиром на чл. 71. за-
кона о основним школама, указом Својим од 27. Јануара о. г. оставити:

Стевана Д. Поповића, референта за основну наставу, за члана Главног Просветног Савета.

Постављења, премештаји и разрешења од дужности наставника средњих школа

Актом г. министра просвете и црквених послова

I Постављени су:

у БЕОГРАДСКОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. Бура Рашић, пешадијски поручик, за преда-
вача телесног и војничког вежбања, 31. Јануара о. г.

г. Јосиф Свобода, за учитеља музике, 7. Фебру-
ара о. год.

II Премештен је:

у ШАБАЧКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. Вислава Петрика, учитељ музике у београд-
ској гимназији, 4. Фебруара о. г., по потреби.

III Разрешен је:

у ЧАЧАНСКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. Јован Башић, учитељ краснописа и цртања,
29. Јануара о. г., због недостојног понашања.

Постављења, премештаји и разрешења од дужности наставника основних школа

Актом г. министра просвете и црквених послова

I Постављен је:

у ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ:

г. Павле Јовановић, за привременог учитеља II,
III и IV разреда основне школе голубачке, 1. Фе-
бруара о. г.

II Премештен је:

у ЦРНОРЕЧКОМ ОКРУГУ:

г. Александар Стојковић, учитељ основне школе
сипске, округа крајинског, у Бучје, 4. Фебруара о.
г., по потреби.

III Разрешени су:

у ВРАЊСКОМ ОКРУГУ:

гђа Даринка Поповићка, учитељка I разреда о-
сновне женске школе у Врању, 31. Јан. о. г., по молби.
у НИШКОМ ОКРУГУ:

г. Михаило Ступаревић, учитељ основне школе у
Тићевцу, 31. Јануара о. г., по молби.

у ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ:

г. Алекса Стевановић, учитељ основне школе из-
варичке, 26. Јануара о. г., по молби.

У М Р Л И

Драга Герасимовићева, учитељка II разреда женске школе у Алексинцу, 16. Јануара о г.

РАСПИСИ

Министра просвете и црквених послова

I

**Свима начелствима и управи вар. Београда и
Мајдан-Пека**

Под 31 Децембра 1882. изишао је нов закон о основним школама. Препоручује се начелству да овај закон обнародује, и да свакој општини и свакој основној школи пошље по један екземплар од закона на чување. Ближа наређења о вршењу закона о основним школама следоваће у своје време.

Овде се шиљу начелству ... екземплара истог закона.

ПБр. 533.

26. Јануара 1883.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Ст. Њоваковић с. р.

II

Вишим гимназијама и реалкама

Услед неједнаког практиковања измењеног члана 17. *Правила о испиту зрелости* за ученике гимназија и реалака од 19. Априла 1882. г. ПБр. 2380., које се приметило између београдске и крагујевачке гимназије, нашао сам за потребно, пошто сам саслушао мњење Главног Просветног Савета, наредити ово што ид:

Чл. 17. поменутих правила има се, с обзиром на члан 16. истих правила, разумети тако, да се и за превођење са страних живих језика на српски, као и обратно, имају о испиту зрелости састављати питања на листиће, које ће приправници извлачити као и из осталих предмета.

Изводте се у напредак, са заједно свима наставницима повереног вам завода по, овоме управљати односно тог питања и на испитима зрелости.

ПБр. 449.

28. Јануара 1883.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Ст. Њоваковић с. р.

III

**Свима нижим и вишим гимназијама, реалкама
и гимназијским реалкама**

Од школског закона за ученике гимназија и реалака, који је прописан по саслушању Главног Просветног Савета, шиље вам се ... комада да бисте га обзнанили свима учницима повереног вам завода.

По један екземплар тога закона раздаћете сваком наставнику, а остатак задржати за архиву. У исто време шиље вам се ... комада таблица истог закона да бисте по један екземплар изложили у сваком разреду и одељењу како би ученици имали прилике да се чешћим читавањем боље упознаду са садржином закона и приписима којих се имају држати у школи и ван школе.

Препоручујем вам, да заједно са свима наставницима настојавате да се овај закон школски у свему врши.

ПБр. 573.

28. Јануара 1883.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Ст. Њоваковић с. р.

IV

Свима вишим и нижим гимназијама и реалкама

Да не би ученици средњих школа дангубили преписујући наставничка предавања из Земљописа, ја сам, по саслушању Главног Просветног Савета, одобрио да се израђени и штампани *Землопис г. Владимира Карића*, може привремено употребити за ђачке ручне књиге у средњим школама.

Извештавајући вас о овоме, препоручујем вам да ово обзнаните наставницима и ученицима којих се тиче и да од своје стране настојавате да се они у напредак ове наредбе тачно држе.

ПБр. 715.

4. Фебруара 1883.

у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Ст. Њоваковић с. р.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

V

Свима средњим заводима (и Великој Школи)

Чешће ми се обраћају школске старешине и траже упутства како да подносе Главној Контроли инвентаре кабинета, књижница и школског намештаја. Премда већ има о томе распис од 1. Децембра 1870. год. Бр 4259., ипак сам нашао за потребно у том погледу наредити ово што иде:

Потпуни инвентари кабинета и књижница шаљу се Главној Контроли сваке пете год., почињући од 1870. год., а ово што се преко године набави за кабине и библиотеке бележи се у главни инвентар, па онда се, на крају године, као приновак пошље Главној Контроли, и то у исто време кад се и годишњи рачун подноси. Записник пак од намештаја и кућних потреба слаће се сваке године цео, с напоменом шта је као ново у течају године набављено.

Обрасци који су раније прописани за све остају сти и даље.

Препоручујем вам да се од сад по овој наредби тачно управљате.

ПБр. 763.

1. Фебруара 1883.
у Београду

Министар
просвете и црквених послова,
Ст. Њоваковић с. р.

VI

Свима нижим и вишим гимназијама, реалкама и гимназијским реалкама.

По тачци II закона о измени и допуни закона о гимназији и закона о реалци, од 29. Децембра пр. год., директору је дата власт да може над професорима и осталим наставницима вршити извесне казне.

Како истом тачком и иначе нису прописане врсте кривица, за које би се имали наставници гимназија, реалака и гимназијских реалака подвргавати одређеним казнама, и како су ми се рад тога већ обраћале неке старешине средњих завода, тражећи

упутства у томе, то сам нашао за потребно овим препоручити свима, па и вама, да се у овом погледу држите прописа закона о чиновницима грађанског реда, у колико се исти могу применити на наставнике средњих школа, сагласно са законом о гимназији и реалци и њиховим поменутих изменама и допунама.

Према томе, ви ћете на случај кад који наставник погрешити и скривити, таку кривицу подводити под чиновнички закон; али кад год бисте двоумили о чему, ви ћете ми се обраћати за упутство.

ПБр. 919.

8. Фебруара 1883.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Ст. Њоваковић с. р.

VII

Свима нижим и вишим гимназијама, реалкама и гимназијским реалкама

Садањи учитељи вештина, у гимназијама и реалкама вишим и нижим, желе да се преведу на плате по закону о измени и допуни закона о гимназији и закона о реалци од 29. Децембра 1882. Њихове желе пак није могуће испунити пре докле се не прегледа и не оцени све оно што су учили, и како су до сад у школи радили и како су се у опште владали за цело време од како су постављени за учитеље; те према томе да се види имају ли довољно теоријске и практичке спреме и одговарају ли позиву свом. Ради тога састављен је списак који вам се овде шаље, с поруком да се тачно поцунити, а за тим да ми се што пре пошаље. У списак уврстиће се редом сви учитељи који се налазе у заводу, колико их год има и ма коју вештину предавали они.

ПБр. 989.

10. Фебруара 1883.
у Београду

Министар
просвете и црквених послова,
Ст. Њоваковић с. р.

Записник Главног Просветног Савета**САСТАНАК CXIII**

12. Јануара 1883. у Београду

Били су: потпреседник Ј. Пецић; редовни чланови: Љуб. Клемић, арх. Н. Дучић, др В. Бакић, М. Зечевић, М. Миловук, Драг. Јовановић, др Л. Стевановић; ванредни чланови: Св. Вуловић, Љуб. Ковачевић, Јов. Ђорђевић, Бор. Тодоровић, П. Никетић. Привремени пословођ др. Ник. Ј. Петровић.

I

Привремени пословођ прочитао је записник 141. састанка, која је Савет усвојио.

II

Министар просвете и црквених послова, писмом својим од 12. Јануара ПБр. 153., позива Просветни Савет да објасни како се има разумети и вршити члан 17. правила о испитима зрелости, јер се тај члан неједнако врши у београдској и крагујевачкој гимназији.

Мањина је разумела чл. 17. онако као што је вршен у гимназији крагујевачкој, т. ј. да при испи-

ту из живог језика не треба ђак да извлачи листиће, но да му се да ма која од књига, које се спреме за превођење; јер у чл. 17. нема помена да треба извлачити за то нарочите листиће.

Већина је на против мишљења, да се правила не смеју оделито тумачити сваки члан за себе, но у целини, па пошто се у чл. 16. вели, да се питања из свију предмета морају забележити на листићима, која ће ђаци извлачити на испитима, то се разуме да на испитима из живих језика морају се листићи вући, јер се они нигде у правилима не изузимају од осталих предмета. Осим тога већа је и гаранција за ђака а и већа је праведљивост, ако се не остави професору да бира по својој вољи места која ће ђак преводити, но ако се и то забележи на листићима, па која места забележена на листићу извуче, она нека и преводи.

После овога објашњења, Просветни је Савет са 8 противу 4 гласа, (а један се уздржао од гласања)

одлучио :

Да се чл. 17. правила о испитима зрелости има разумети тако, да се и за превођење са живих језика на српски и обратно имају састављати питања на листићима, које ће приправници извлачити као и из осталих предмета; према томе да је поступак директора београдске гимназије коректан.

III

Св. Вуловић прочитао је следећи реферат *Свет. Николајевича* о. „Краљу Вукашину.“

„Главном просветном савету

Главни просветни савет изволео је послати ми на оцену дело г. Драгутина Илића „Краљ Вукашин“ с питањем „да ли се оно може откушити за поклањање ученицима о испитима, и ако може, за које би школе и разреде било подесно и по коју би га цену требало откушити.“

Колико ми је познато, Главни просветни савет решио је већ, да се у нижим разредима основних школа раздаје једна (Новаковићева) збирка наших народних косовских песама, и ја сам мислим, да је тим просветни савет учинио леп и подесан избор. Оно време кад стара српска државна зграда пропадаше, кад све оно што у нашем народу беше велико и лепо и што беше ниско и несавршено, изађе у последњу очајничку борбу, има своју трагичну али величанствену страну којом ће вазда силно радити на машту и она осећања наше младежи у којим се зачиње љубав отаџбинска и пожртвовање врлине јунаштва, слободе, историје и свог народа. Историја тог времена јесте узвишена трагедија, у којој главни јунак нико други није

до сам народ, у којој се трагички патос не развија из понижења једне само врлине, једне само лепоте, него из пронасти свију врлина, свију лепота, које једну целу, храбру и духовиту расу красе. У меланхоличној слици тадањег времена има оне божанске лепоте, која још за један моменат, моменат последњи, кад јунак умире, обасјава његове прте. Пред том светом сликом стајао је погружен, али пун наде цео народ српски неколико пуних векова. Он је њу, у тешким временима понижења и неслободе китио љубављу; пред њом се сретао са својим праоцима; пред њом је читао историју. Пред њом је само разумео (ах Боже! ако није разумео!) ону најузвишенију поуку коју историја даје народима, и онај глас божанства што из историје говори а за који су народи — на жалост — често глухи: да и народи не смеју као и људи силазити с пута божанског, да су оне врлине које срце човечије савести шапуће, врлине које ни народ цео газити не сме, ако хоће да живи да цвета.

Има времена у историји људској кад се глас божији јасније чује него обично. У историји српског народа то је време Вукашина и Уроша.

Побожно је, патриотично је, корисно је да своју младеж приводимо пред ту слику; да износимо пред душу наше деце, у оном добу кад је она отворена за све што је лепо и узвишено, ону слику на којој су осветљене врлине потребне људима и народима, и која, сама собом, објашњава неколико узвишених истина које треба да утубе људи и народи.

И у књизи, коју ми је просветни савет на оцену послао, насликао сам је млади песник ту слику пронасти старе српске државе. Народ је опевао те догађаје у епосу, јер народ не уме и не може да пева драме, али је драма много шири и достојанственији рам за све оне страсти и цело оно шаренило прилика у којима се висока и сјајна али трошна зграда Душанова стропоштаваше. Овде, по мом мишљењу није умесно да се говори о техничкој страни драме „Краљ Вукашин“ на којој би се може бити нашло које местанце да се прикачи која примедбица, али толико ће бити дозвољено а и треба да је дозвољено да се каже и новом приликом: да драма г. Драгутина Илића има као дело вештине, неколико својих лепота које је дижу над досадањим драмским песмама о пронасти српског царства, и којим она, смем тако рећи, бележи неку врсту епохе у тој класи наше народне драмске поезије. Држати се народне традиције, а сачувати ону простоту што у народном епосу очарава а у драми леди. Усвојити народне јунаке и мотиве које народ прикачиће радњама својих јунака, али од епских јунака начинити праве драмске јунаке, и у њиховим радњама обележити детаљно и логично куда све страст необлаговођења, вишим социјалним, хума-

ним осећањем, одвести може. Држати се у главном историје, а увети шаренидо прилика, озбиљност контраста од осећања и слика поетских. То су све тешкоће које ни Стерије Поповић ни Матија Бан нису умели у *такој мери* савладати као што је то све савладано у овом делуца нашег младог песника. Ако се на сликама овог спева и види покаштво младалачка хитрина и ако смем рећи нестрпљивост да се слика детаљније изврши, то та хитрина никад није така да убије лепоту (сравни леп разговор Јелене и Јелисавете III чин. р. 88) а увек је така да даје наду, да ће перо младог песника моћи бити још важније на пољу наше народне драме. Ако је на карактерима драме по где где потребан још који јаснији потез, опет је вештачки у свима њима одржата извесна консеквентност осећања и рада, а у карактеру Јелене и Вукашина, песник је умео, доиста мајсторски очувати ону проблематичност у којој нас те две слике кроз маглу традиције народне као и кроз споменике историјске сретају. Историк Мијатовић није у том погледу тако веран историји, као што је веран наш песник у својој историјској драми. Може бити да бисмо с погледа вештине желели да је писац избрисао ону линију што у карактеру Вукашинову остаје повучена између егоизма и патриотизма, и у карактеру Јеленином између неке врсте егоизма и љубави материнске, да је од Вукашина начинио или Хуњадија или Ричарда III, а од Јелене или Дафне, мајку пуну *чистог* пожртвовања или каку Лукрецију Борџију. Aut — Aut. Али он то није учинио. Он се није усудио да разреде маску од два лика којом је традиција народна убрадила лице Вукашина и Јелене. Може бити да има право; може бити да нема право; али свакојако *тако* је његова књига добила више права да буде препоручена главном просветном савету.

Ја ћу додати само још то, да у драми „Краљ Вукашин“ има пуно лепих карактера, који могу бити леви примери љубави отаџбинске; да у њој има лепих нежних, као и страшних узвишених прилика, које не могу проћи поред ока детињег, а не оставити у његовој души јак упечаток о лепоти врлине, а гадности егоизма и порока; да ће душа младих читалаца осетити пред узвишеном сликом пропасти српске царевине ону тугу којом је сам песник пришао тој слици да је описује:

„Кукавна Србијо! —
„Поносило си некад сијала
„На плавом небу као даница
„Ил као мома, чиста, невина,
„А сад те раздор тако наказа
„Окаљаше ти лице сјајано
„Подераше ти лепу одећу

„Еј јадна земљо, јадни народе

„Како те тешка тама покрива

„У њојзи трне слава Србије

„Изгубио се понос дедова

„У њој се гаси Неманића зрак.

У таком болу и тузи рађа се најватреније отацтвољубље.

Моје је мишљење да је књига г. Драгутина Илића удесна за обдаривање деце о годишњим испитима; да је за тај циљ треба лепо повезати (дуксузно); да би најбоље било да се она раздаје на поклон деци мушкој и женској у последњем разреду основне школе и у прва четири разреда средњих школа и да би се од писца по цени којом нуди, могло откупити 350 до 400 комада.

Достављајући то своје мишљење главном просветном савету, остајем.

у Београду

1. Децембра 1882, год.

у дубоком поштовању
професор.

СВЕТ. НИКОЛАЈЕВИЋ.“

За тим је прочитао овај *свој реферат* о истом делу:

„Главном просветном Савету

Гл. просвет. Савет послао ми је на оцену књигу: „Краљ Вукашин, историјска драма у пет чинова, написао Драгутин Илић.“ Мислим, да ми је ово дело послано за то, да Гл. пр. Савету кажем своје мишљење о томе: може ли се тј. треба ли ово дело откупити државним новцем, да се даје на дар добрим ученицима.

Гл. Просветном Савету је познато моје мишљење о овом откупљивању књига. Казао сам га досле више пута, казаћу га опет и сад и понављаћу га све докле се год буде ово откупљивање практиковало и докле год ми се буде давала прилика, да ово своје мишљење кажем.

Ја сам, дакле, у опште противан поклањању нешколских књига ученицима од државе; још се више противим томе, да држава то чини откупљујући готове књиге од писаца — књиге које нису биле намењене никакој школској или педагошкој потреби, а апсолутно сам противан да држава за ту потребу откупљује дела лепе књижевности и тако звана популарна дела. У последња два случаја једини је разлог за оправдање овакога рада: шотпомагане књижевности и књижевника. Али ја сам тврдо уверен, да се оваким начином ни сама књижевност ни мало не потпомаже; вој се, на против, чини штета тиме.

Јер лепа књижевност постаје тим потпомагањем све ружнија, а популарна све непопуларнија, као што сам у једном свом пређашњем реферату показао. А ако се ипак мисли да књижевност треба и овако потпомагати, онда би по моме мишљењу једини разложен поступак био: одвојити овај рад са свим од школе и наставе и за овако откупљене књиге отворити продавнице, или их упутити ма куд, само не школи и ученицима.

Са овога свога станишта мени је тешко прећи на друго станиште и оцењивати је ли ова књига, коју ми је Савет послао, добра да се поклања ученицима (и којим) или није. Оцењивати пак драмску вредност дела „Краљ Вукашин“ мислим да није оно што Савет од мене тражи. То је оцењивао књижевни одбор Матице Српске и по тој оцени Матица је ово дело и наградила. Напоменућу само, да ми се чини, да Краљ Вукашин, као главни јунак драмски, није довољно истакнут и да драмскога јединства нема бар онолико колико га може бити у драми историјској; а томе је можда узрок што се писац доста држао познате романтично историјске расправе Ч. Мијатовића о Цару Урошу и Краљу Вукашину. У осталом дело је ово, и ако му је предмет добро познат, и ако је рађено по познатој традицији, примамљиво за читање, јер му је дијект једна и топла а задахнуто је патриотским мислима и осећањима. То му може бити препорука. Писац му је млад, даровит човек, који међу онима што данас песме пишу стоји у првом реду. А на послетку могу рећи да и само ово дело стоји у првом реду међу онима које је гл. Просветни Савет од ово две три године откупљивао.

28. Децембра 1882. г.
у Београду.

Свет. Вуловић
професор.

Просветни је Савет, с погледом на околност што деца не могу разумети дело написано у облику драме и што је нарочито тешко појимљиво за децу драмско дело у стиховима, са 6 противу 6 гласова

одлучио:

Да се „Краљ Вукашин“ не може откупити за поклањање ученицима о испитима.

Референтима гг. Св. Николајевићу и Св. Вуловићу одредио је по 40 динара у име хонорара за реферате.

IV

Др. Л. Стефановић прочитао следећи свој реферат о делу „Познавање човека и нега човечијег тела“:

„Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет изволео ми је предати дело „познавање и нега човечијег тела за први ра-

зред средњих школа у Краљевини Србији,“ израдио Љубомир Миљковић, са 36 слика у тексту на оцену и мишљење: да ли је дело удешено према наставном програму и да ли се по научној вредности може признати да се штампа о државном трошку а писац да се награди.

Пре него што пређем на сам предмет, молио бих за допуштење, да унапред кажем неколико речи у опште о самој потреби предавања ове науке у I разреду средњих школа. Тиме не мислим истицати никакво ново питање, него сматрајући, да је ово zgodна прилика, а у исто време да ми је и дужност, да исказем своје мишљење које се још онда беше у мени зачело, кад се на годишњем скупу Главног Просветног Савета прошле године реши да се у I разреду средњих школа предаје „популарна“ антропологија с дијететиком (ако се једна наука као што је антропологија може популарисати) — хоћу овде да исказем моје назоре, ма ми се пребацило, да сам намеран да држим предавање, као што једаред беше пала реч овде о једном реферату који се је читао. Ево тих мојих назора:

Наше средње школе и овако су јако претрпане предметима, да се никојим начином не може спречити појављивање многих такозваних школских болести, као што су: главобоља, невестица, конгестије, крволиштење из носа и т. д. па још оптерећавати децу новим наукама значило би уносити у школу један узрок школских болести више. Ако писмо кадри да прибавимо деци више здравља, онда немојмо им бар сувишним предметима одузимати оно мало здравља што им још преостаје иза толиког напора око изучавања многих других до сада уведених предмета.

Педагози и хигијеничари вазда су у опречи — први теже да што више знања унесу у школу на штету здравља дечијег, а други на против што више здравља без штете за науку. Хигијеничари не траже да се од деце створе акробати, али траже да не буду ни физички богаљи, него да се физичка и духовна страна подједнако развијају, они не допуштају никако да се једна страна развија на штету друге, и за то заслужују хвалу, док педагози, слабо обзирући се на физичку страну, гледају само на развиће духовне стране, заборављајући на ону хигијенску изреку „mens sana in corpore sano.“ С радошћу можемо констатовати да су у новије доба почели по неки педагози увиђати неоснованост својих захтева и пристајати уз мишљење хигијеничара, али то су тек понеки! . . а желети би било, да се сви обрну тамо, где памет царује, а не славољубље! . . .

Мени је за чудо како су лекари, који су као хигијеничари по позиву на годишњем скупу Главног Просветног Савета могли допустити, да се поред то

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дико нагомиланих предмета унесу у школу још два и више узрока школских болести. Ако су их руководиоци какви разлози, то мора бити они да су тако слаби, да се не могу оправдати, ако су хтели славе, већу нису могли стећи, но кад би у интересу дечијег здравља одсудно противни били увођењу ових предмета у I раз. средњих школа; јер то је био по мом мишљењу њихов *прави задатак*

Што се мене тиче, ја сам не само са хигијенског гледишта противан предавању Антропологије и Дијететике у I раз. него још и са тога што се при изучавању Антропологије и Дијететике ниште и претпоставља предходно бар елементарно знање из физике и хемије. Без ових наука изучавање Антропологије, па ма како се ова „популарно“ изабриковала, неће деци ни најмање користити, ако не уназадити их у другим важнијим знањима. Како ће дете које тек што је дошло са клупе основних школа разумети Антропологију, која је основана на физичким и хемијским знањима? Да наведем неколико примера: Код дисања говори се о ширењу и сужавању грудног коша, о измени гасова у плућима између ваздуха и крви, о оксидацији крви, о кисеонику, о угљеној киселини (угљен-диоксид) и т. д. све нешто што је тако маленој неспремној деци по све непојмљиво. Сво варење у желудцу и цревима као и апсорпција хилуса и асимилација основане су на физичким и хемијским радњама. Тако је исто и са крвотоком и многим другим функцијама у организму човечијем. Кад се све ово узме у обзир па се зрело размисли увидеће се да је предавање ове науке у I разреду средњих школа не само илузорно, него се још може сматрати више као „намет на вилајет“, по као наука, којом би се деци користило, јер она се не да ни под коју цену популарисати. И најзад да се запитамо ко ће је предавати, зар онај који никада у свом животу није видео како изгледа анатомски нож, или ваљда онај, који не зна ни за један анатомски препарат нити физиолошки експеримент, а још мање да је на микроскоп осматрао какво ћелијско ткање или друго какв микроскопско градиво? Кришарењем се никад не постизава циљ.

То је моје гледиште о предавању ове науке у I раз. средњих школа, које сам имао да изнесем, пред Просветни Савет с тим додатком да је по Мантегацу логично узевши увек боље дати деци 100 грама више здравља но 200 грама више знања. Учити децу хигијени а третирати их нехијененски, то је по мом мишљењу *absurdum (sit venia verbo)*.

С тога гледишта имало би се о нашим средњим па и основним школама још много говорити, али државајући право, да о томе говорим другом приликом и на другом месту, сад ћу да пређем на оно на што

сам позван да одговорим — да пређем дакле на сам предмет.

Дело које ми је дато на оцену није тачно израђено по прописаном програму. Оно одступа од програма и по форми и по садржини.

По садржини одступа у толико, у колико нема напомене: да се организам човечији састоји из органа а органи из ткања. Даље нема у њему како се кости хране, из чега се састоје и од куда кости добијају то градиво? Каква разлика постоји (по садржини) у костима код детета и човека. Зашто се кости у старог човека лакше прекрхају но у детета. Тежина костура у живоме човеку — тежина пелела. Од куда долази мишићима боја?

Што се тиче форме т. ј. поделе, од које је писац одступао, мени се чини да ће ова његова подела у неколико боља бити од оне у прописаном привременом програму с тога што се сваком одељку придаје и дијететика што је врло природно и што је много лакше за дете да запамти и да задржи једно с другим у свези. У програму је подела више физиологиска а у овом делу анатомијска.

Што се тиче садржине, у колико она не одговара програму, ја би био мишљења, да се од свега онога што нема у овој књизи каже само још *зашто су кости у старог човека ломљивије но у детета*. Остало иде више у хемију о којој деца у I разр. немају ни појма. За то је врло добро што је то изостављено; јер и онако има и сувише у овој књизи по што деци у I раз. треба.

Цела књига подељена је на два дела: на *општи и посебни део*.

Да видимо како је израђен општи део.

У „општем погледу на човечије тело,“ где се описују спољни рејони главе, требало је споменути и *чист*, где се коса увија на завојке. Ушна шкољка не одводи одма у унутрашње ухо, као што се тамо казује, него у *слушну воду*. Код затиљка требало је споменути и *бабину руку*. На трбуху није требало да изостане *лажичица*, оно троугално местанце одмах испод груди. Погрешно је у књизи речено да „с обе стране великог трбуха испуњена и тврда места зову се кукови.“ — Кукови су на горњем крају бедра или бута. — Свуда где је говор о дијафрагми, помиње се *ирегача*. Међутим је то штампарска погрешка у Панчићевој зоологији, коју је слабо ко спазно, за то су многи до сада који су писали што о познавању човека, па се послужили терминима из Панчићеве зоологије, па и у ту погрешку, што су место *ирегача* узели *ирегача*, а боље би било да се каже *ветрила*, ако хоћемо какав назив да узмемо по сличности и упоређењу. Погрешно је казано, да иза желудца с обе стране кичме леже бубрези. Иза желудца лежи гуштераца

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

(панкреас), а бубрези леже с обе стране кичме где су слабине.

Део руке од лакатног зглоба до шаке не зове се *лактача*, као што га писац назива, него *лакат* (у народу толико лаката платна сукна и т. д.) који се састоји из две кости *лактаче* и *збнице*. Код доњих удова гњат и цеваница, није једно исто, цеваница је један део гњата, а гњат је онај део, који се пружа од колена до стопала — дакле гњат не може бити „или цеваница,“ као што не може бити ни да је задња страна голенице обрасла у месо, које се зове *листови*. У месо је обрасла она друга мања кост која се зове *лишча* и која једино на то служи, да се за њу припијају мишићи, који састављају лисгове, за то се тим именом и зове.

Говорећи о мишићима наводи писац како се крвни судови и живци гранају у *самим мишићима*, што није истина, јер је доказано да се они гранају у оним *кожицама* (фасцијама) што обмотавају мишиће. — Све одатле до посебног дела требало би са свим изоставити; јер не само да му није ту место, него је и плеоназам, пошто се о томе на другом месту говори — код крвотока и нервне системе.

Толико о општем делу, сада да пређемо на посебни део.

Посебни део подељен је на ове одсеке:

I Органи за кретање, II кожа, III органи за варење, IV органи за дисање, V органи за крвоток, VI мозак и живци, VII чула и најзад VIII додатак о људским расама.

Да разгледамо сваки одељак на по се.

I Костур је израђен добро, само не треба казати да су и тртичне коштице обртњи, јер оне немају оне атрибуте, што их имају кичмени обртњи. Сви обртњи својим наслањањем не праве *олук*, као што овде налазимо, него *канал* тако звани *кичмени канал*, у коме се налази кичмена мождина, јер под олуком разуме се *жлеб*, који је отворен, а кичмени канал је од свуда затворен. *Мишићну кост* боље би било назвати *рамљачом*, као што је и Панчић зове.

Неправилно је казано, да на карлици разликујемо три дела: *препоначу*, *бедреначу* и *седњачу*. Ове делове разликујемо на свакој карличној кости, којих има две и оне обе састављају карлицу. Сва та три дела, који састављају сваку карличну кост (а не карлицу) у млађе доба спсјена су хрскавицом, која се у старије доба претвори у кост.

О радњи мишића погрешно је казано, да се они мишићи зову *прегибачи*, који *примичу*, а *опружачи* који *одмичу*. *Примицање* (Adductio) и *одмицање* (Abductio) означавају са свим други појам. *Прегибачи* добијају своје име од *прегибања* (flexio), а *опружачи* од *опружања* (extensio).

У кретање долази још *глас и говор*, где им је одиста место, а не после дисања, као што је у овоме делу, ма да стоје у свези са дисањем. Само би ваљало обоје мало пространије изградити, ако се хоће да деца разумеју где и како се производи глас и говор.

II Што се тиче другог одељка има се приметити да *кожа* не сачињава за себе одељак, као што је писац урадио. Њезино је место код чула за такнуће, тамо треба описати цео њезин састав и њезино неговање.

III Говорећи о прегради између устне дупље и ждрела није ништа казано о *меканом нешију* и *негачним велу*, који у среди обухвата ресицу, а с обе стране леже при дну крајници.

Танко црево не завршује се *таштим*, нити је дебело црево наставак *таштег црева*, као што писац казује. Између таштег и дебелог црева има још један део, који се зове *криво* или *гужвасто* црево, и оно прелази у тако звано задниве црево, где има једна ветреница.

Истина је да су сви делови трбушни обмотани једном марамицом али она се не зове *опорњак*, као што је писац назива него *трбушна марамица* (Peritoneum) а *опорњак* (Mesenterium — Gekröse) је један набор те марамице, који је пун жлезда.

У жлезде које луче пљувачку не спадају и крајници, њих ваља споменути онде, где је мало пре речено. Ови власасти судови који се налазе на слузокожи танких црева и усишу млечни сок (хилус) не зову се *лимфни* него *хилусни судови* и нису отворени као што писац наводи и као што су многи пре њега мислили, него су на против затворени и кроз дуварове усишу хилус, као што је то проф. Брике најбоље доказао. Ови хилусни судови одводе сок у опорњак а одатле га примају лимфни судови и односе у млечни канал.

Неће бити да свињско месо даје више хране, но месо од домаћих животиња, као ни то да кукурузно брашно има више хране у себи но ма које друго сем пшеничног. Више хране од кукурузног брашна даје раж, јечам, оvas, елда, па тек иза свију ових жита долази кукуруз — сва напред поменута жита имају много више лепка (беланчевине), а кукуруз више скроба, те с тога и не може бити тако лако сварљиво, као што се у овој књизи тврди.

Кад се каже да биљна храна тражи у опите више соли но животињска, онда треба казати и за што.

Не мислим, да они, који раде тешке послове, не пију ракију, као што нам се у овој књизи саветује, јер не знам за што би се баш њима забрањивало, кад Молепот и други физиолози препоручују ракију радницима знајући њезино дејство на малаксале

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

живце око тешког рада. То знају из искуства и про-
сти људи.

IV После дисања треба да дође *животињска то-
плота*; како се она рађа и на што служи. Један део
служи, да се тело одржи у потребној топлоти, један
веома мален део претвара се у механичко кретање,
а остали део истура се на поље од чести с ваздухом
издасаним, који се загрева у плућима а од чести кроз
кожу. После да се каже кака је разлика у топлоти
код деце и остарелих људи.

V Код крвотока требало би изоставити назив
дамари, јер то је турска реч, као и *вене* не треба
називати *жилама*, јер жиле означавају са свим нешто
друго, то су тетиве, које мишићи имају на својим кра-
јевима, помоћу којих припијају се за кости.

У крви нису оно *лошнице*, него *зрнца* или *куглице*,
а најбоље могли би се назвати *крвне келице*.

На крају овога одељка а на страни 50-ој требало
би све оно изоставити, што је оловком обележено, јер
о томе је већ говорено код варења.

VI Кад се код мозга већ спомиње *мождани сри*,
онда би требало казати да има један *велики мож-
дани сри*, који улази међ полусвере великог мозга
и један *мали мождани сри*, који улази међ полусвере
малог мозга.

Један *нервани канап* не састоји се из снопића,
јер он већ кад је канап, он је сам по себи снопић,
који се састоји из танких кончића, од којих сваки за
се је живац и сваки за се спроводи утиске и то изо-
лисано ма да је у друштву са другима.

Даље се казује како из мозга полазе 12-пари не-
рава и излазе кроз нарочите рупе *на темну* (?) —
ваљда се хтело рећи на дну лобање, јер на темену
нема никаквих нарочитих рупа за тај посао.

VIII-ми одељак „о људским расама“ требало би
са свим изоставити, јер о томе се учи у свима гео-
графијама, па није нужно морити дечију намет са
њима и у Антропологији.

Најзад слике позајмљене из зоологије Томеове
добре су.

Изузевши све напред побројане погрешке, дело је
доста добро и марљиво израђено, па према томе ми-
шљења сам, да се прими да се штампа о државном
трошку и писац за његов труд награди, али пошто се
писцу најпре дело врати, да га према наведеним при-
медбама поправи и све оно уради што се још има
урадити. Колика ће му се награда одредити, казаћу
онда кад писац поднесе дело сасвим поправљено, ако
се и то буде од мене тражило.

14. Децембра 1882. год.

у Београду.

Др Л. Стевановић.

После тога је *Борислав Тодоровић* прочитао овај
реферат Живана Живановића о истом делу :

» Просветном Савету

Просветни Савет изволео ме је на свом 139 са-
станку одредити за известиоца о написатом делу. г.
Љубомира Миљковића под насловом, „Познавање чо-
века“ које је писац наменио да буде ручна књига
при предавању тог предмета у I разреду гимназије
и реалке.

Одлуку просветног Савета од 23 Децембра СБр
127. и рукопис добио сам 29 Децембра 1882 г. У
саопштенном ми акту постављена су ми три питања:
Је ли дело удешено за школску потребу; може ли
се печатати о државном трошку и колика награда
да се одреди писцу.

Ја сам рукопис прегледао и част ми је поднети,
о томе ово своје извешће.

Прошле године при уређењу наставног плана за
гимназије и реалке — уведен је као нов предмет „По-
знавање и нега човечијег тела“ и наређено да се
учи у I р. Новом наставном плану следовао је и на-
ставни програм за овај предмет. Програм је доста
обилат, деца су првином дошла у гимназију из осно-
вне школе и не мала брига за предавање природних
наука јесте овај нови предмет. Брига та не произлази
ни због наставника, ни због предмета, него због уче-
ника. — Предмет је овај по себи нов, програм ње-
гов има свој уредан и одређен обим који се с једне
стране не подудара са извесним књижицама о „по-
знавању човека“ које су до сад издате или су опет
саме те књижице писате или „за учитељске и више
девојачке школе“ (Мита Петровић) или су „за учи-
теље, васпитаче и ученике осн. нар. школа (Миса Т.
Фрачковић) или „за предавања у основној школи“
(Јосиф Пецић).

По томе дакле за овај предмет, за прописни про-
грам и за I разред наших гимназија до сад није било
одговарајуће ручне књиге за децу о познавању човека.

Тај недостатак ручне књиге принуђавао је све на-
ставнике овог предмета — па и потписатог, који та-
кође овај предмет поред осталих предаје — да прибегну
највећем сувременом школском мучилишту: дикти-
рању предмета реч по реч. Деца нова, тек дошла из
основне школе, махом невична слободном, правилном,
и брзом писању и диктирању. То произвди многе
тешкоће. Наставник мора много што шта на уштрб
садржине да не диктира, јер се много времена губи
и оно што се с муком како тако напише није довољ-
на гаранција да је то све и правилно, потпуно и
чисто. После кад наставник затражи да прегледа те
вајне рукописе, мора често да сажалева изгубљено
време, па и саму науку која мора да ити под бр-

љавим прстима наше школске дечице, која имају и ван школе да пате од своје дечије обести (код богатијих!) или да злопате под притиском неотклонимога „послуживана“ — а у оба та случаја, и немара и невоље, бива жртвован предмет а са предметом и наставников труд. Тако је са „Познавањем човека“, тако је са „физиком“, тако је са „Хемијом“. Школе су постале писарнице — и ако стручњаци не притеку школи у помоћ са ручним књигама, које ће се подупарати са поправљеним програмом, — онда ће велики и наставнички и дечији трудови донети врло мало користи, а често биће узалудна мука.

Ја сам ову околност нарочито навео на првом месту, да би се увиделе тешкоће с којима се деца и наставници боре преко целе године. Ми немамо школске литературе. Њу ваља створити за све школе, за све разреде и за све предмете. Уређење нових наставних програма јесте темељ за то.

Разуме се да је онда добро дошао сваки прилог, који ће припомоћи да се овој литерарној оскудици помогне.

Послати ми рукопис „Познавање и нега човечијег тела, за I разред средњих школа у Краљевини Србији са 30 слика у тексту“ — како га је израдио г. Ђубомир Миљковић, удесан је да може послужити као zgodна и довољно потпуна ручна књига.

Ја сам пажљиво читао све што је и како је тамо изложено. Има, по мом схватању, лакших погрешака или недотурених ствари, што се све даје лако поправити или допунити. Добивени рукопис, види се по примедбама, имао је други извештај, који је у једно и доктор медицине и мимо све његове примедбе ја ћу проћи, а поменућу оно што сам сам спазио. Једна околност има, коју ваља као главну напоменути, а та је: Да је писац удесио предмет тако, да пошто се о појединим органима и њиховим функцијама говори, одмах долази и упут како се тај орган и чува и негује — док по програму прво је само анатомија и физиологија целокупног организма, па после следује за себе, као (тачно неограничен!) други део: неговање човечијег тела. Но ова околност не би требала да се узме и буквално тумаче редови програма. — пошто је писац потпуно и по свом распореду испунио програм; а даље овај се програм не може сматрати као свршен. Мислим да ће други дефинитивни бити и прегледнији и детаљнији. За сад је довољно да дело обухвата све захтеве програма и није ништа пропуштено што би требало казати.

Моје су примедбе следеће:

На стр 1, где је говор о подели тела на мртва и жива, вели се за мртва тела: не расту изнутра него с поља. Боље би било постају већа нагомилавањем

својих делића с поља: јер растење претпоставља живот. — што код мртвих тела нема.

На стр., 2, где се говори о веку човечијем почиње: „човек сазрева“ и т. д. Боље је: „Човек је одрастао и пунолетан и за озбиљне радове способан.“

Стр. 3, где се говори о узроцима преране смрти вели се: „чему су више или мање сами криви“ А зашто, како? С тога би ваљало још додати: јер се таки људи не чувају и неуредно живе.

На истој страни вели да „они много што трпе у свему велике оскудице а уз то раде тешке послове најраније умиру.“ Требало би додати још и то да слична судба сустиже и оне, који у изобиљу живе а живот свој у беспосличењу и нераду проводе.“

Стр. 4. „Мушки су јачи у месу, а женскије у масти“ — није за децу оно „јачи“ разумљиво. Даље додаје: „па с тога су и облије“ (т. ј. женскије) Мени се чини да облиња женског тела не мора бити предмет разматрања у I. р. гимназија: јер и ако тај део „познавања човека“ има неког интереса за сликаре, скулпторе или неке естетичаре, биће да нема за дечицу првог разреда гимназије и реалке. Да се дакле изостави.

Стр. 5. „језик (орган укуса).“ Треба додати да служи и за говор. На истој страни: „Најдоњи завршаста део лица зове се брада и она је у одраслих људи обрасла длаком.“ Додати: „она, као и горња усна обрасла длаком“

На истој страни почиње: „У глави и то у лобањи смештен је мозак, на дну лобање а иза лица је ждрело и т. д.“ Мени се чини да овај скок с мозга на ждрело није удесан. Обоје је за себе. О ждрелу и т. д. ваља говорити у свези с устима, једњаком и органима за варење у опште; а о мозгу за себе.

На истој страни доњи део трупа назива „крстине“ „Крстине“ јесте множина речи „крстина“, а то је садевено снопље (по 13. снопова у једној). То што он мисли зове се „крста.“

Стр. 6. први ред гласи: „једну шупљину, грудну дупљу, у којој се налазе: двоја плућа — десно и лево крило.“ — Израз „двоја плућа“ није тачан: ми имамо једна плућа са два крила.

На истој страни писац и други извештај не могу — и то бива на више места, — да се сагласе око речи „прегача“ (по писцу) и „пречага“ (по извештајцу) т. ј. diaphragma. Мене се чини да су оба израза неудесна. Биће најбоље да се зове „ветрила“, како је писац на једном месту и назвао.

На истој страни стоји: „Горње удове састављају руке а доње ноге.“ И руке и ноге нису ништа више но само руке и ноге. Оне не „састављају“ ништа више. Ми их заједничким именом само зовемо горњи и доњи „удови“, па тако и да се поправи.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

На истој страни вели : „Доња страча шаке зове се длан а горња грана“, Не бих рекао да се горња страна зове и грана. Пре ће бити на(д)ланица.

На стр. 8. „Свака кост обложена је с поља марамицом, и ова се зове покосницом“. Биће боље да се зове „покостица“.

Стр. 8. где говори о костима главе вели : „... између њих углављене су 2 темењаче “Где? С тога додати још и ово.

Стр. 9. Где се говори о зубима треба да има и тако звана зубна формула : $\frac{5. 1. 4. 1. 5.}{5. 1. 4. 1. 5.}$ Поред потребе по себи, познавање зубне формуле има значај и за учене зоологије, које следује.

На истој страни, где говори о ницању зуба вели : „дете добија... прво доње секутиће...“ јест. Но треба тачније казати : прво доња 2 секутића па после горња два, за тим друга доња два и т. д. На том месту вели даље : пошто се сви измеђају, почну расти крајњи кутњаци и у 20 - 25 год, израсте и последњи кутњак. „Добро би било да им се каже и њихово име ; а они се зову „умњаци.“

На стр. 9. при дну, где говори о трупу вели : „Труп човечији састоји се из кичме и ребара“. Потпуније и тачније било би : „Кости у трупу човечијем јесу : кичма, ребра грудна кост.“

Стр 10. при дну : „Онда се то зове грудна дупља у којој су смештени срце и плућа“. Ваља још додати : и која је ветрелима одељена од трбушне дупље.

Стр. 12. Говори се о броју прстију и о броју кошчица, колико их у ком прсту има. Треба -- о палцу додати још ово : Палац је значајан с тога, што се може да постави спрам сваког другог прста и олакшава хватање руком.

Стр. 12. о ногама говорећи вели : „На крацима разликујемо ова три дела :“ и т. д. није за овај случај подесан израз „на крацима“. Боље је да се каже „Нога се састоји из ова три главна дела :“.

Стр. 13. с почетка. Говори се о прстима : „Прсти (треба још : на ногама !) имају овај исти број и састав костију као и на руци.“ Треба додати : Само су много краћи и мање покретљиви, но на руци.

Иста страна (13) на дну, где се говори о грчењу мишића вели се : „Код мишића што се крећу без наше воље, то грчење бива правилно с времена на време“. овај последњи израз није удесан. Пре он значи, да се ти мишићи неко време крећу па и с времена на време стоје и т. д. Треба рећи : правилно и равномерно у свако време ; јер не бива по нашој вољи, да би их могли убрзати или успорити.

Стр. 14. На свршетку говора о мишићима могао би додати : Величина мишића у главном стоји у правном односу с величином и обликом костију. Где

су пљоште кости -- пљошти су и мишићи ; кратке кости -- кратки мишићи ; дуге кости -- имају око себе и дугачке мишиће.

Нема, осем тога нигде да помене изреком „суве жиле“, т. ј крајеве којима се мишићи спајају с костима. Он истина напред (стр. 15) вели : „а реп је (мишића) онај жилави крај, којим се прихвата за кост до које се мишић протеже“ .. Треба ту додати : Ти жилави крајеви зову се другојачије и суве жиле.

Стр. 15. говорећи о чистом ваздуху примећује, како је позната четврт сахата деци на одмор да су и по чистом и свежем ваздуху, а она им је за то -- вели -- и одређена.* Ништа не би реметило ствар -- кад би се овде додало : за то време ваља редар да отвори све прозоре на учioniци да се покварен ваздух чистим замени. А пред повратак ученика опет да их затвори. -- О а напомена има практичке вредности и свуда је остварљива.

На истој страни где говори о пливању, почиње : „Пливање треба сваки да научи... и т. д.“ Ту би требало да -- осем здравствених разлога -- дода још и ово : А има прилика у животу, да онај који зна да плива може себи или другом у нужди живот да спасе.

Стр 15. Борење са сабљом у згради називље и „фехтовање“. Јест ; и тако се зове али -- немачки ! Дакле то избрисати.

Стр. 16. говори се о телесном вежбању и тамо стоји : за телесно вежбање најудесније је време пре доручка и пре ручка“. И то јесте за оне, којима то време није заузето школским или канцеларијским радом. А манути два-три пута око себе рукама што се тада може у поменуто време, то није „телесно вежбање“ С тога ваља горњем правилу додати : „Или нарочито пред ноћ, пре вечере, после свршеног дневног посла“.

На стр. 17. где је изнешено о ноктима и стоји : и који чувају живце што су у врховима тих прстију -- додати : осетљиви део ноката и зову обично „живац“.

На истој страни вели се како слузокожа облаже све дупље у чов. телу, па при дну се додаје да су ти делови „увек клиски“. И зраз „клиски“ некако је неподесан. Стварније је кад се каже : увек љигави.

Стр. 19. у средини, где се говори о неговању коже стоји : „отуда морају да угину они, којима пропадне велики део коже ватром“. Овај последњи део реченице није тачно српски. Боље је : којима је велики део коже ватром или вредом неком течношћу (водом, и млеком и т. д) опрљен.

Стр. 20. Ту има степена по Реомиру. Ову физичку наказу као што је Реомирова подела, и Фаренхајтова, ваља свуда искорењавати, па по општем рачунском принципу, уводити стотиничну систему : дакле и сте-

пене по Целзију. Треба их с тога и овде и свуда преобратити.

На истој страни при дну, говорећи о праћу ногу вели се: „а то се може чинити у свако доба“. Додати ваља уз то: у нашега народа на селу обичај је да свакад пријатељу или путнику, који је устављен на преноћиште млађи укућани оперу ноге хладном или млаком водом. — Треба дакле овај леп обичај срп. народа и у школи на свом месту поменути.

Стр. 21. — ту се говори о нези косе. На сходном месту треба још додати, да не ваља допуштати да се деца дуге косе низ чело спуштају и очи собом заклањају, јер то очима смеће и квари их. Косу треба увек натраг чешљати и остављати чело гизда чисто и отворено.

На стр. 22. с почетка вели: како не треба чешати ноштима бубуљице и т. д. Треба додати поред бубуљица још и „красе и ране“, јер тога има код наше школске деце много.

На стр. 22. при дну, говорећи о добром оделу завршује: „Даље одело мора бити мекано, увек чисто, суво и без икаква задаха“. Но треба још додати: С тога се ваља клонити старог одела, које се по телалницама продаје, а пре су га носили људи, који су можда разне болести имали и од тога помрли. Такво одело могу по пужди, старији, и одраслији људи и носити, али деца га не треба давати.

На стр. 23. где се говори о сваковрсним капама ваља још изреком додати, да је за децу најбоља капа шајкача; лети лакша, зими постављена.

На истој страни говорећи о постељи вели да се често пресвлачи. Мени се чини место речи „пресвлачи“, више је српска реч: да се чистим рибљем застире.

На стр 24. ваља да се кардија зове српски „срце“.

На стр. 27. где се говори о бубрезима вели се: „а свака чашица слива се у бубрежни левак, који — вели—даље—излива своју садржину у широку мокротну цев.“ Израз „излива своју садржину“ треба да се замени са изразом: одлива одлучену мокраћу.

На крају истог правилца — три реда ниже — ваљало би додати, после израза: „мокраћна цев износи мокраћу на поље, још и одлучену мокраћу не треба дуго задржавати насилно.“

На истој стр. вели се: „из ње (хране) да се наклади све што је животом истрошено“ — додати: животом и радом истрошено.

На стр. -8, на крају одсека „како бива варење“ — треба—додати, после речи: „и он излива целу своју садржину у леву подкључну вену“ још и: ту се млечни сок помеша са венском крвљу и долази по том у срце.

На стр. 29. после речи — при врху — и како да се хранимо, треба додати: јер јести лошу и несварљиву храну није ни од какве користи.

На стр. 31. при врху о „бољој храни“ вели се: „сва варива у опште добро хране, она дају готово половину крви колико месо“ — ваља казати: „половину хранећи честица колико месо“.

На истој стр. реч „гњецав,“ (хлеб) заменити са „гњетав;“ а реч „пшеничког“ треба заменити са речју „пшеничног.“

На истој стр. при дну у загради за шећерну трску вели: „она расте у Америци“ — тачније је да каже да јој је постојбина источна Индија, а одатле је расплођена по свима топлим пределима, па и у Америци.

На стр. 34. где се — при завршетку — говори о вину како оно „затуцљује осећање глади и слаби желудац“ — треба додати још и ово: У прекомерној употреби и вина и осталих пића, која ћемо сада напоменути, појављује се један велики порок, који се пијанство зове, и у коме човек изгуби своје лепо понашање и достојанство и чини што не ваља. На стр. 35 после истог реда озго ваља додати после речи: „слабу јачамо“ још и зачинима је према укусу удешавамо.

На стр. 38 стоји: „Ове цеви обложене су изнутра слузокожом каја је наставак оне (?) у усној дупљи.“ Нешто налик на германизам.

На истој стр. о дисању вели се: „оно почиње одмах рођењем,“ — а треба: оно почиње одмах у оном тренутку чим се дете роди и траје и т. д.

Одмах за тим вели: „Дисањем уноси се атмосфер. ваздух.“ Ово „уноси се“ могло би се заменити са „увлачи се.“

На стр. 39. где се говори о телесној топлоти у нас, ваља топлоту и у целзијевим степенима означити. А упоређења ради ваља поменути и топлоту осталих животињ. класа кичмењака; а казати како се степен топлоте мења код здрава и болесна човека.

На истој стр. говори се и о ваздуху, а нема одређен тачно састав ваздуха и означање колико кога дела (O и N) има у ваздуху.

На стр. 40. вели се о говору: „из гласа постаје говор, при чему дејствује нос и сви делови уста“ — додати: а нарочито језик.

На страни 41. говори се како је здраво кад се чита, пева, свира и т. д. но треба изреком додати али таква занимања не смеју бити у ваздуху који је пун прашине или другог каквог непријатног задаха.

На стр. 42, говори се какав треба ваздух да удишемо па се вели: „јер и биље дише.“ А ваља додати: и испушта за нас нездраву угљену киселину, а то је један невидљив отрован гас.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Одмах за тим говори се о ђумуру кад гори и вину кад ври па треба додати после речи : „умори човека.“ још : С тога не треба никад уносити у собу мангал или црепуљу са ђумуrom или жеравицом.

На стр. 44. при дну вели се како зидови (тапетовани) нису добри — и треба додати : нарочито кад су облоге (тапети) зелене боје.

На стр. 45. Подела срца могла би се тачније удесити. А на стр. 45. речи »срчано уво« може се назвати »заушњак.«

На стр. 45. где се говори о трајању крвних судова вели се како „последњи изданци дамара“ . . . стоје у свези с таквим истим, „последњим изданцима вена.“ Биће — физиолошки сматрано — да ту нису, последњи изданци но први почетци вена (т. ј. капиларни судови.)

Мало ниже стоји. „Тако дакле артерије, вене и косасте цеви праве у телу један сплет од крви, кроз које крв кружи у нашем телу.“ Тај „сплет цеви“ у дешен је у самој ствари тако, да су прво артерије, па капиларни судови, па из њих тек почињу вене. Према томе то боље удесити.

На страни 46. стоји : „све што једемо и пијемо прелази у крв.“ Тачније је да се не каже „све што једемо,“ — него : „Велики део хране и пића што једемо и пијемо, прелази у крв.“

Мало ниже вели се : „Фирбин . . . има то својство да се усири у виду кончића.“ Треба додати : кад се крв пусти на ваздух.

На истој страни (46) почео је говорити о крвотоку и вели : „Из плућа излива се крв у леву преткомору срца, одатле се спушта у леву комору“ и т. д. — Овакав почетак описивања крвотока није ни уколико оправдан. Овим се почиње са половине малог крвотока. Крв и полази и долази у срце. Из срца ваља дакле почети и то из леве коморе. „Из леве коморе полази крв кроз једну велику жилу — аорту.“ — и т. д. Свршити опис вел. крвотока, продужити мали крвоток, увек са наименовањем главних жила — вена и артерија — кроз које крв тече. Према томе ваља изменити цео одсек од половине стр. 46. до половине стр. 47. Но овде код радње срца и плућа где се имају више паралелних и једновремених функција да описују, јер крв у четири правца иде и враћа се — није ни лако на популаран начин све описати.

На стр. 48. говори се како крв кроз срце кружи и како се ветренице (valvulae) отварају. и затварају Место оног опширног а теже разумљивог описа могло би се кратко рећи : где год има ветреница у срцу, оне се отварају на ону страну на коју крв тече и чим крв прође, оне се затворе, да крви повратак спрече. Ако се крв кроз ветренице ипак натраг повраћа, срце је онда болесно и има велику ману.

На стр. 54. при дну, кад говори о коморама можданим треба да каже да их има четири.

На стр. 55. говорећи о живцима називље их да су „бели или жућкасто-бели и нешто опружљиви канали.“ Боље би било да реч канали замени с речима : „негде дебљи а негде тањи кончићи“

На дну стр. 55. и у почетку стр. 56. где говори о живцу дугаоцу, слухном, видном, мирисном, и укусном. — треба свуда бар у загради да помене које је који пар живаца, што из мозга излази, кад је већ поменуо да их има 12 пари. За остале живце треба да каже да се грапају у разним деловима главе и лица и врше или кретања или осећања.

На стр. 57. где говори да ништа не видимо и не чујемо, кад нам је мозак повређен, ма да су нам и очи и уши здраве — треба да дода : Кад се човек у таквом стању налази каже се да је пао у несвест или да је обамро. После неког времена, ако повреде нису биле смртоносне, човек се опет поврати, почне да гледа и слуша.

На стр. 58. у среди, вели : „Навалу крви у мозак изазивљу страсти, као : јарост или прекомерна веселост“ и т. д. Мени се чини да, јарост или прекомерна веселост“ нису „страсти“, него напрасни душевни потреси (афекти). С тога реч „страсти“ тако и заменити.

На стр. 62. и 63. где описује чуло слуха — пропустио је да каже укратко и како чујемо; а то треба да буде. Није довољно сазнати грађу (анатомију) једног чула, но и његову радњу (физиологију). Код осталих је чула то учинио.

На стр. 67. могао би поред речи „раса“ додати и одговарајућу српску реч „одлика.“

На стр. 68. где се говори које душевне особине или мане имају Црици — требао би да дода на крају „И за то су Црици и Кафри, као и људи других нижих раса, тако много заостали у образовању и просвећености од расе средоземске и расе монголске.“

На стр. 69. требао би да каже како народи средоземске расе преовлађују и целом Америком, а сатиру расу „Индијанаца.“ — Најпосле на стр. 70. могао би, место што вели да Словена има 94 милиона, спокојно ставити равно или „око 100 милиона“ ; јер је овај број лакше упамтити, а у својој вероватноћи није заостао од броја који се наводи.

Овим сам исцрпао недостатке, које сам при прегледу рукописа смотрио. Ако би ове примедбе биле усвојене и одобрене, могао би их писац на дотична места увести С малим изузетком већина је ових примедба кратка и да се одмах исправити што треба, пошто писац дотични део овог извешћа препише и њиме се користи.

Пошто сам брижљиво све ове примедбе прикупио и означио их — могу за дело ово рећи да је лепо

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

написато. Програм је њиме у свима детаљима испрљен. Начин писања разговетан је, у кратким реченицама. Писац је избегао свако двосмислено тумачење недоказаних функција у телу, што и јесте прва особина добре књиге *за децу*. У таквој ручној књизи треба да се налази само оно што је позитивно, факта, која ученик има да запамти. Наставниковом усеном објашњењу преостављено је да каже и оно чега у књизи и не би било.

Слике (36 њих), које писац ставља у изглед, да ће њима попунити и украсити текст своје књиге — у колико их ја познајем из оригинала, које он у свом писму на г. Министра помиње — добре су и без њих не треба дело дати да се печата. У рукопису сам смотрио само једну слику извађену из једне српске књиге и то би била слика 19 шематични преглед срца и великог и малог крвотока. Остале су слике ваљда код писца и он треба да их преда.

По томе, а с обзиром на велику потребу ручне књиге о „Познавању и нези човековог тела“ — *част ми је препоручити овај састав г. Љубомира Миљковића да се може о државном трошку печатати*. И ако не би никакве техничке или друге тешкоће у краљ. печатњи томе сметале, добро било да се печата одмах, како би још ове школске године могла деца књигу добити.

Савет просветни поставио ми је питање: ако се дело може о државном трошку печатати, колика награда писцу да се да? Налазећи да се дело може о државном трошку печатати, немам мерила према коме би могао казати тачну и правичну награду. Мислим у опште да се ово дело може наградити, како се и остала — боља — дела за гимназијске ученике награђују.

Захваљујући просветном Савету на поверењу

4. Јануара 1883. г.

У Београду.

јесам понизан

ЖИВАН ЖИВАНОВИЋ,
супленат I ниже гимназије.”

Делећи мишљење референата, Просветни је Савет одлучио:

Да се поменуто дело може примити, пошто га писац поправи по примедбама првога референта, а у неколико и с обзиром на други реферат. Поправљено дело да се опет врати Просветном Савету на преглед. Првоме референту др. Л. Стевановићу одредио је Савет 60, а другоме г. Жив. Живановићу 40 динара, у име хонорара за реферат.

V

Потпреседник саопштава, да је г. Милан Ђ. Миљевић узео награду своје дело „*Краљевина Србија*“, јер није пристао да га прегледају личности које је Просветни Савет одредио за то.

Прима се к знању.

За тим је потпреседник закључио састанак.

САСТАНАК СХЛШ

19. Јануара 1883. у Београду

Били су: председник Д. Пешић; потпреседник Ј. Пецаћ; редовни чланови: Љуб. Кљерић, арх. Дучић, др. В. Бакић, арх. Нестор, М. Зечевић, М. Миловук, Драг. Јовановић; ванредни чланови: Љуб. Ковачевић, Јов. Борђевић, Ђура Козарац и Бор. Тодоровић.

Привремени пословођ др. Ник. Ј. Петровић.

I

Привремени пословођ прочитао је записник 142. састанка, који је примљен.

II

Министар просвете и црквених послова, писмом од 15. Јануара ПБр. 214., шаље Савету *Јестаственицу* за III раз. основне школе од *Петра Никетића*. Писац је своје дело поправио.

Пошто је исто дело било пред Просветним Саветом прошле године и пошто га је писац врло мало изменио, то је Просветни Савет одлучио:

да остаје при својој одлуци коју је донео на 98. састанку своје 27. Јануара 1882. године.

III

Писмом г. *министра просвете и црквених послова* од 15. Јануара ПБр. 190. шаљу се Главном Просветном Савету сведочанства г. *Драгутина Јовановића*, који се моли за учитеља цртања и лепог писања у средњој школи. Из сведочанства уверио се Главни Просветни Савет, да се г. Драгутин не би могао поставити без испита, но је мишљења: да му се може допустити да полаже испит пред стручном комисијом.

IV

„*Основе Физике*“ од *Миге Петровића* шаље Савету *Министар просвете и црквених послова*, писмом од 18. Јануара ПБр. 355. и уједно пита: не би ли се та књига могла употребити бар привремено као ручна књига за ученике нижих гимназија.

Упућује се на преглед г. Кости Алковићу, професору Велике школе, и Бор. Тодоровићу

V

Председник саопштава Савету писмо г. *Министра просвете и црквених послова* од 17. Јануара ПБр.

234. којим шаље „Земљопис“ Владимира Карића, с питањем: може ли се то дело корисно употребити за сада за предавање у средњим школама, те да се бар у нечем избегну незгоде, које се у тим школама трпе због немања никаква учебника.

Пошто је Просветном Савету из раније познато ово дело, а прека је потреба да се бар каква књига даде ученицима у руке, те да се не мора диктовати тако велики предмет, мишљења: је да се „Земљопис“ од Владимира Карића може привремено употребити у средњим школама, докле се не изради ново слично дело, а да се од писца не откупује.

VI

М. Миловук чита следећи програм за музику и певање, који је израдио на позив Главног Просветног Савета.*)

В. Бакић, као други члан комисије, слаже се у главном с г. М. Миловуком, осим што је за I разред много узето из свирања и што би у опште требало материјал скратити, а и много учење скала свести на мање, па децу вежбати више на српским мелодијама; даље, што би седми разред требало због испита зрелости ослободити свирања и певања, а не би требало ђаке у певању и свирању делити по разредима, но по групама према њиховој способности.

Пошто је било већ доцне, да би се могао свршити и претрес оба програма, Просветни је Савет одлучио: да се за основу прима предлог М. Миловука с тим да се на идућем састанку специјално прегледа и дефинитивно реши.

С овим је састанак закључен.

САСТАНАК CXLIV

26. Јануара 1883. у Београду

Били су: председник Д. Нешић; потпредседник Ј. Пецић; редовни чланови: Љ. Клаерић, арх. Н. Дучић, др. В. Бакић, арх. Нестор, М. Зечевић, М. Миловук, Драг. Јовановић, др. А. Стевановић; ванредни чланови: М. Валтровић, Љуб. Ковачевић, Бура Козарац, Б. Тодоровић, Ж. Симић и Ш. Никетић.

Привремени пословођ др. Ник. Ј. Петровић.

I

Чита се записник 143. састанка, који Савет прима.

II

Министар просвете и црквених послова, писмом од 21. Јануара ПБр. 413., шаље Просветном Савету

на преглед и оцену спискове Гинтнерових физичких и хемијских збирака, с питањем да ли би се такве збирке могле корисно употребити за нижу гимназију.

На предлог Бор. Тодоровића одлучено је: да се не препоручује за откуп никака збирка апарата, докле се не утврде наставни програми из Физике и Хемије, па да се после према утврђеном програму састави збирка апарата, које требају школи за физичку и хемијску наставу.

III

Прочитано је писмо Министра просвете и црквених послова, од 25. Јануара ПБр. 506., којим шаље Савету три књиге дела Буре Јакшића, с питањем: могу ли се откупити за поклањање ученицима и ако могу пошто и за које разреде.

Главни Просветни Савет познавајући Јакшићева дела мишљења је, да се песме могу откупити за ученике виших средњих школа а приповетке за ученике нижих средњих школа. Од сваке свеске да се откупи по 200 комада, свега дакле 600 комада и то по цени по којој се у књижарама продају одбивши 25% рабата.

IV

На позив председников др. Бакић чита своје примедбе на наставни програм за музику и певање у средњим школама. Бакић примећује:

1. Да би требало да изостане из програма који је израдио М. Миловук све оно с почетка што је као увод написано.

По предлогу потпредседника Ј. Пецића решено је: да увод не изостане, по што се у њему налазе многе корисне напомене за учитеље, но да га Миловук преради засебно у облику упутства.

2. Да се допусти и оним ученицима, коју слабу или рђаву оцену на првом испиту добију при свирању у виолини, да могу поновити годину учења у групи у којој су били. Но Просветни је Савет с обзиром на то што је свирање необавезно, што ће они ученици који имају воље, дара и способности вазда постићи оно што се програмом захтева, најзад што би и они понављајући само сметали новима, одлучио са 9 противу 6 гласова да се предлог Бакића не прими, но остаје редакција Миловука.

3. Да се при учењу виолине не деле ученици по разредима, но на четири групе по спреми и извешбачности, јер се може десити да ученик нпр. III разр. у свирању способности је од ученика VI разреда. Овај предлог примљен је.

4. Да се у програм унесе као ново: да се с почетка ученици што више вежбају на лаким српским мелодијама, било песмама светским и црквеним, било свирањем лаких игара, приликом вежбања фигурисаних скала, јер тако добија се више воље, но другим

*) Овај се програм не штампа за то што у Државној Штампарији нема за сада слагача који умеју ноте да слажу. Ур.

свирањем самих скала. И овај је предлог примљен као користан.

5. Да се виолончело учи у старијој групи, пошто се ученици већ извежбају у виолини, јер је то тежи инструменат како с вештачке сгране, а и с немогућности да мала и слаба деца њиме рукују.

6. Да број часова за свирање не буде већи од 2 часа недељно, јер је тако утврђено и наставним програмом.

Пошто је Миловук објаснио да је за прве две године потребно најмање три часа недељно, ако се хоће какав год резултат да постигне, то је Просветни Савет мишљења да у првој и у другој групи треба да буде свирања 3 часа недељно, а у друге две групе по 2 часа недељно.

7. Да се из теорије певања један део пренесе из II раз. у III разред, јер је за II разред много одређено, и да се не учи алт-кључ, но само два, пошто се он ретко употребљује.

Миловук је објаснио да није много одређено за II разред и да се то може врло добро постићи, само ако иоле буде воље у учитеља и у ђака. Што се алт-кључа тиче, мисли, да деца треба о томе бар појма да имају, и ако им у животу много требати неће. После овог објашњења са 7 противу 5 глас ва одбачен је предлог Бакића, а примљен програм Миловука.

8. Да се у последњој групи пева 2 часа недељно, а не 4 као што је у програму, јер се тиме много времена узима ученицима.

Пошто часови певања не могу се сматрати, као часови на којима се ђаци море, но више као одмор, а пошто ће до те групе остати у певању само они који за то воље имају: то је Просветни Савет одбацио предлог Бакића, с тим да остане као што је у програму Миловука.

С овим је завршен претрес програма за певање и свирање и г. М. Миловук умољен је да према овим одлукама поправи поднети програм, који ће се тако

поправљен спровести г. Министру просвете и црквених послова.

V

М. Зечсвић реферује о „историјским сликама“ Станоја Бошковића, наводећи да су те слике израђене начном који држи средину између историјског романа и прагматичке историје. За тим је референт прочитао нека места из те књиге, којима је доказао свој навод. Уједно помиње да се у књизи налазе нека места у чију се историјску истину може посумњати, но то оставља да потпуни други референт. У исто доба напомену да је лепо изведен животопис пишчев, али не наводи да је требало у предговору помињати онолике изворе и писце за српску историју.

У опште дело се, вели референт, може препоручити за поклањање ученицима средњих и основних школа, јер је врло леним стилем написано.

Љуб. Ковачевић, као други референт слаже се с првим референтом додајући, да су нарочито врло лепо израђене слике смрт деда Немањина и Бранковић седми. Обе су слике и историјски коректне. Слика о кнезу Лазару рађена је по ранијим изворима. И она је лепо израђена, али има неких ситнијих историјских погрешака, које су се мора бити поткрале писцу услед жеље да поезију измири са историјом. Но потшто је цело дело написано језиком лепим, стилем пуно патриотским, може се урачунати као једно од најбољих које је до сад препоручено за поклањање ученицима; с тога је он за то да се топло препоручи за откуп.

Главни Просветни Савет делећи у свему мишљење својих референата одлучно је:

Да се „Историјске слике“ од Станоја Бошковића могу откупити у 500 екземплара по цени по којој их писац нуди, а за поклањање ученицима III и IV раз. основних и нижих разреда средњих школа.

С овим је састанак закључен.

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈИ ДИРЕКТОРА СРЕДЊИХ ШКОЛА

18.

НИШКЕ ГИМНАЗИЈЕ

«Господине Министре,

Према наредби, која о томе постоји, требало је да вам поднесем извештај о стању нишке гимназије у школској 188 $\frac{1}{2}$ години још у месецу Јулу. Али ја сам онда био на одсуству све до половине Августа. У Августу олет па и у Сеп-

тембру нисам могао стићи због великог посла, који је нарочито дошао с тога, што су многи наставници били на одсуству. Кад сам већ био толико одоцнио, одлучио сам се да пречекам док се не нашталнај и годишње оцене ученика. Како су и оне већ стигле, част ми је поднети вам свој извештај као што следује.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Број ученика. — Број ученика у појединим разредима стајао је овако: уписано у I разред 55 ученика и 8 ученица, у II р. 33 ученика и 1 ученица, у III р. 26 ученика, у IV разред 12 ученика и 1 ученица и у V р. 26 ученика — свега уписано 150 ученика и 10 ученица; свршило је школу и положило испит 36 ученика и 5 ученица I р., 23 ученика и 1 ученица II р., 20 ученика III р., 11—IV и 19—V разред.

Бројно је најслабији IV разред. Овоме је узрок што из нижих разреда отпадне много ђака и што иду у учитељску школу из III разреда. Ове године се умањио број ученика овога разреда и с тога, што је у Лесковцу отворен и III и IV разред на један пут, те су нам отпали сви, који су из Лесковца.

У осталом прилика је да ће увек IV р. бити најмањи. До IV р. много ђака напушта школу, а свуд у околини, изузимајући Њажевац, постоје ниже гимназије из којих добијамо знатан број истом за вишу гимназију.

Рад у школи. — Иако су наставни програми дошли у по школске године, с малим изузетком успело се да се изврше. Сви су се наставници потрудили да допуне своја предавања према прописаним програмима у ономе у чему су се њихови програми разликовали од ових. Није се могло стићи само с науком хришћанском у I и II р. за то, што се нови програми са свим разликују од пређашњих, те се морало почети у по године. Но ни овде није се много изостало. Остале су само неколике приче.

Ђаци су се служили штампаним књигама које су за школу израђене. У овоме чине изузетак само неколики предмети, за које никако нема књига. Тако морало се писати „Познавање човека“ у I хемија у IV и V, литерарни облици у V и физика у III разреду. Но у овом се случају пазило, да се олакша ђацима више радом у школи, а писало се у изводу колико напомена ради.

Домаћи задаци давани су из српскога и страних језика и из математике. Из језика радили су ученици задатке четвртком, а недељом из математике, јер је тако распоређено у почетку школске године. Наставници су их прегледали код својих

кућа и поправљене враћали их ученицима упућујући их на погрешке.

Оцене годишње добијали су ученици, као што је узаконено, свака два месеца, тако да готово из свију предмета сваки ученик има пет годишњих оцена. Изузетак чине француски језик, географија, историја српска, геометријско цртање и аритметика у I разреду. Ово ме је узрок што су из ових предмета доцније отпочета предавања, те за прва два месеца није ни могло бити оцена.

На испитима је дато доста времена да би се могао поуздано оценити успех свакога појединца. Тако у I разреду трајао је испит из аритметике $6\frac{1}{2}$ часова, из науке хришћанске $5\frac{1}{2}$, из српскога језика 5 ч. и 10 минута, из географије $4\frac{1}{2}$, из немачког језика 4, из познавања човека 3 ч. и 45 м., из геометријског цртања $3\frac{1}{2}$ часа; у II разр. из српског језика 5 часова и 10 мин., из аритметике и геометр. цртања по 5 ч., из географије 3 ч. и 45 м., из немачког језика $3\frac{1}{2}$ ч., из хришћанске науке 3 ч. и 20 м., из ботанике 2 ч. и 45 м.; у III р. из аритметике 4 ч. и 30 м., из географије $4\frac{1}{4}$, из физике 4 ч., из српског језика 3 ч. и 55 м., из историје српске и геометријског цртања по $3\frac{3}{4}$ ч., из немачког језика 3 ч. и 35 м. и из науке хришћанске $2\frac{1}{2}$ часа; у IV р. из српског језика 4 ч., из алгебре $3\frac{3}{4}$ ч., из немачког језика $3\frac{1}{2}$ ч., из српске историје и географије по 3 ч., из хемије $2\frac{3}{4}$ ч., из геометрије $2\frac{1}{2}$ ч. и хришћанске науке $2\frac{1}{4}$ часа; у V разр. из физике $7\frac{1}{2}$ ч., геометрије $6\frac{3}{4}$ ч., алгебре 6 ч., из француског и немачког језика и историје опште по 4 ч., из латинског језика $3\frac{3}{4}$ ч. и из литерарних облика и хемије органске по $3\frac{1}{2}$ часа.

Из приложених оцена увидеће г. министар какав су успех показали ученици по појединим предметима. Пошто су свршени и поновљени испити изишло је да од 41 ученика I разреда, који су испит положили, прелазе у старији разред њих 16, понавља школу 15 а отпуштено 10; од 24 ученика II разр. прелазе у старији разред њих 16, понавља 5, отпуштен 1. а двојица нису дошли да понове испите; од 20 ученика III разр. прешло их у IV разр 11, а понавља разред 9; од 11

ученика IV раз. прешло у старији разред 8, један отпуштен а двојица, који су имали да понове испите, нису дошли; на послетку од 19 ученика V разреда прелази 16 а тројица понављају.

Ред у школи. Осим једног случаја, где је један ученик био и сувише непристојан пред једним својим наставником, није било озбиљних кривица. Највише је казни Савет гимназијски изрекао због неуредног похођења школе. Свега казни затвора изрекао је Савет 71. По разредима било их је: у I—38, у II—12, у III—7, у IV—3, у V—11. Од ових казни изречено је због изостанака у I р. 22, у II—11, у III—4, у IV—1 и у V—7. Остале су због разних мањих иступа.

Одлучењем на годину дана с правом на испит кажњена су због изостанака 2 ученика I разреда, 1—IV и 3—V. Овом казни кажњен је један ученик V раз. због непристојног понашања према наставнику. Свим овим казнама кажњен је 21 ученик I р., 7—II, 5—III, 3—IV, и 10—V р.

Као што већ поменух, највише је казни било због неуредног похођења школе и цркве, али се и опет опажа неки бољитак. Прошле школске године три пута више исклучено је ученика но ове. Највећа је неуредност код ученика I и V, најмлађег и најстаријег разреда. Навика на велику неуредност, донесена из основне школе, узрок је изостајању ученика I разреда. Код V разреда је већ са свим нешто друго. У њему су две супротности. Ту су и најмарљивији у свему, а има их приличан број, за које је доиста чудно како могоше доћи до тог разреда. Међу овим последњим највише је оних, који тумарају из завода у завод и траже где ће олако проћи.

И цела школа у два маха имала је одмора три и по дана. Два и по дана није било предавања кад је оно Србија проглашена краљевином, а Његово Величанство Краљем и један дан о доласку Његовог Величанства у Ниш.

Научне збирке и књижница. — Ове године школа је обogaћена веома угледним збиркама за физику и хемију. Још од пре имају збирке за јестаственицу. Школи још ваља набавити учила, којима ће се олакшати настава из познавања човека и биологије, па би се онда могло рећи, да је снабдевана потребама без којих не може да буде.

Све ове збирке врло су корисно употребљаване при предавању дотичних предмета. Предавања из Физике и Хемије увек су ишла с огледима, а предавач јестаственице, поред употребе збирка школских, водио је ученике често у екскурсије.

И школска књижница почела се попуњавати књигама од важности. У овој години послало је министарство више дела за минералогiju и геологију, хемију и технологију, српски језик и литературу, историју општу и географију. Остаје још да се набаве књиге за остале науке које се предају у гимназији, као и за стране језике. Судећи по пажњи, коју је највиша просветна власт поклањала овој школи, надање је да ће се скорим свему попуњити гимназијска књижница, како ће подмирити потребу свију наставника пошто сви имају да подлажу професорски испит.

Зграда и намештај. — Нишка гимназија још је у приватној кући, која нити има довољно просторије, нити одговара и најскромнијим захтевима здравственим и наставним. У њој завод може остати само још школске 1882¹/₃ године. После већ није могућно сместити га.

Крајње је време да се предузме приправа за зидање гимназијске зграде, у којој би се цео завод сместити могао. Све што ваља приправити, треба урадити зимус, како би се грађење могло почети на пролеће и свршити до јесени.

Намештај школски у пет разреда стари је. По моделу који школа има, награђене су клупе само за један разред, за остало није грађено с тога што су још употребљиве старе клупе, а и да нису, не би се у пунијим разредима могло сместити нове клупе, јер више места заузимају. Прописаним клупама моћи ће се наместити сви разреди истом онда, кад се добије зграда која би се нарочито за школу подигла.

Бр. 318.

25. Октобра 1882.

Ниш.

ДИРЕКТОР НИШКЕ ГИМНАЗИЈЕ

М. МАРКОВИЋ.

19.

УЖИЧКЕ РЕАЛКЕ

«Господину Министру просвете и црквених послова

Према распису г. Министра од 17 Маја 1880 године ШБр. 2273, част ми је учтиво поднети г. Министру извештај о стању ужичке реалке за 1881—82 годину.

I

1. Сви су предмети предавани у границама наставног плана и по програмима, које је професорски савет прегледао у почетку школске године.

2. Предмети су већином свршени на крају Марта или у почетку Априла, а неки као српски језик, свршен је пред испит, јер је наставник тога предмета лекције држао у вези и тако предавање своје удесио, да му понављање није било потребно.

Кад се предмет свршио, онда оно време до испита употребило се за понављање важнијих ствари из појединих предмета и пропитивање ученика.

3. Професорски савет у минулој школској години није се бавио никаквим општим ни специјалним питањем о настави, осим случаја када је мњење савета у појединим питањима о настави тражено од министарства, савет је така питања расправљао и одлуке су достављане г. министру.

II

Наставници овога завода предавали су поједине предмете по овим ручним штампаним књигама :

а. *Наука Хришћанска* предавана је по наставном плану и старим књигама.

б. *Српски језик*, предаван је у сва четири разреда по српској граматичи г. Ст. Новаковића и то: I део у првом, III у другом и II део у трећем и четвртном разреду. У IV разреду за то II део, што тај део ученици прошле године нису учили, него су у III разреду свршили синтаксу као IV део граматике.

в. *Немачки језик*, предаван је по Трауту. Ученици су сваки задатак писали код куће и у школи доносили и читали, па им је наставник том приликом поправљао погрешке и примечавао.

г. *Земљопис*, предаван је у I разреду по г. Вл. Карићу, у II и III разреду по г. Драгашевићу, а космографија је диктирана.

Мапе су употребљаване Сидовљеве: Јевропа, Америка и служило се и мапама за физичку географију пошто других нема. Даље употребљавана је мапа Краљевине Србије, Балканског полуострва и Аустроугарске и употребљавани су Географски атласи. За космографију употребљена је: Ведлова карта, планиглоб, звездано небо и телуријум.

д. *Српска Историја* предавана је по штампаној српској историји за средње школе, а служило се Мајковљевом историјом и другима.

ђ. *Зоологија* је предавана по г. К. Црногорцу уз диктирање важнијих ствари.

е. *Ботаника* по г. Покорнију са додатком из физиологије и биљне географије.

ж. *Хемија*, је диктирана по Роскоу. Диктандо је износило 10 писаних табака.

з. *Минералологија* је диктирана по Ценгерлу. Диктандо је износило 5 табака.

и. *Физика* је предавана по Д. Павловићу, уз диктирање појединих важнијих одељака из Ганове физике.

ј. *Наука о човеку* предавана је по књизи г. Мите Петровића. Сем овога вођени су ученици у екскурсију и чињени су опити из физике и хемије.

к. *Рачун* предаван је по Мочнику и то: у I разред I део, а у II и III разреду II део Мочникове рачунице.

Писмени задатци су давани недељно и дотични наставник сваки је прегледао, поправљао и враћао ученицима назначив на сваком задатку, где је погрешка и колико који заслужује, а тако исто радио је и наставник српског језика односно писмених задатака.

л. *Алгебра* је предавана по Мочнику, а геометрија по г. Ст. Марковићу.

м. *Геометријско цртање* по програму и предмету, који је дотични предавач израдио за своју употребу.

н. *Слободоручно цртање* предавано је по наставном програму, а тако исто и краснорис.

њ. *Телесно вежбање* предавано је редовно и то је на здравље и телесни развитак ученика добро утицало.

У погледу писмених задатака у свему је вршен распис г. министра од 19 Децембра 1866 године Бр. 3712.

III

1. Ученици показују јаку вољу за вештине и учињен је врло добар успех, што се има захва-лити необичној способности и ванредном труду и заузимању г. Стеве Трифуновића, учитеља цртања, што је и г. министру познато.

Ваљало би већу важност полагати нарочито на цртање и онда би успех био и бољи. Цртање би требало да буде обвезан предмет, на још осим тога, да би се код ученика за овај рад воља развијала, нужно би било, да се вредни ученици за показани успех из ове вештине награђује лепим наградама на крају сваке школске године.

2. Мотрило се на то да часови тежих пред-мета долазе први, кад су ученици ведрији и не-заморени.

3. Одмор је даван о вашару, покрову, Св. Јовану и о прогласу наше отаџбине за краљевину.

Осим тога у октобру ове школ. године владале су међу ученицима „богиње“ и по лекарској на-редби — мњењу — ово-окр. физикиса г. Дра Таназевића ученици овога завода нису посећавали предавања од 9 па до 23 Октобра, о чему је у то доба и министар извештен.

4. Наставници су изостајали од дужности ве-ћином због слабости своје или у породици.

5. Сваки ученик у времену двомесечног учења говорио је по једанпут сваки предмет а неки и двапут, а нарочито они који имају да поправе белешке. Према овоме сваки је добијао оцену за два месеца, изузимајући прва два месеца, Септем-бар и Октобар, за које време сваки ученик није добио оцену.

6. Испити су у I разреду обично трајали по цео дан, јер је у истом имало доста ученика и ако су била два одељења.

У осталим разрадима испити су трајали по по дана а из неких предмета по цео дан.

7. Ученици су прилежно посећавали предавања и није било много случајева ученичких задоцњења, од школе и цркве.

8. Одлуком професорског савета ужичке реалке за ову школску годину било је кажњено у оба одељења I разреда и остала три разреда свега 62 ученика и то :

а, У I разреду оба одељења 21 ученик због изостанака и немира ;

б, У II разреду 30 ученика због упорности, изостанака и немира.

в, У III разреду 4 ученика због изостанака и немира.

г, У IV разр. 7 ученика због пушења и изо-станака.

Између ових кажњених ученика били су од-лучени од редовног учења с правом на испит и то:

а, У првом разреду њих 9, због изостанака и I због непристојности и лошег владања;

б, У другом разреду један због изостанака;

в, У трећем разреду један због телесне повреде свога друга ;

г, У Четвртом разреду један због изостанака,

Казне које су најчешће употребљаване биле су: укор и клечање, а озбиљних случајева непо-слушности код ученика овога завода није било.

IV

1. Стање је кабинета добро, а од физичких учила има највише. Кад се у овој вароши отво-рила нижа гимназија, онда је сама ужичка општина набавила физичких и хемијских справа до 2400 динара, а доцније је и Министарство послало још од ових и јестаственичких учила, па смо и сувише имали, те је по наредби Министарства ова управа нешто од физичких справа послала чачанској нижој гимназији.

2. Књижница је доста велика и у добром стању. Делâ има 400 у 655 комада, а у овој рачунској години набављено је 21 дело у 53 комада.

Осим овога министарство је послало ове школске године за овај завод збирку старих српских сребр-них новаца; збирку окрека и мане: балканског полуострва, Краљевине Србије и Аустро-Угарске.

3. Школска је зграда један део приватна а други општинска својина и одговара потреби.

Али при свем том, крајње је време, да ужички округ сазида школску зграду за потребу реалке, на коме се послу ради толико година и никако к делу да се приведе. У овоме подузећу право би, нужно и мудро било да и наша држава помогне овај сиромашни крај наше драге отаџбине.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

IV

Завршујући овај годишњи извештај за школску 188 $\frac{1}{2}$ годину, слободан сам овом приликом рећи: да је ужицка општина свакад а поглавито у овој школској години обратила довољно пажње на школе и радо се одазива сваком позиву управе зарад извесних набавака за школу као нпр. скамија, табала и других нужних исправака. Потписани бележи са задовољством: да је општина нарочито ове 188 $\frac{1}{2}$ школи године учинила све захтеване

оправке, набавила још скамија, уступила још једну општинску зграду за реалку, пошто се број ђака умножио.

ПВр. 335.

31 Октобра 1882 год.

у Ужицу.

Позивни заступник директора ужицке реалке
професор

ЈАНИЋИЈЕ Ј. МАНОЈЛОВИЋ.

ПОСТАЊЕ ЈЕЗИКА

Само питање о постању језика одавна је врло занимљиво, као што и јест задатак његов и озбиљан и важан — али и замршен. Та је баш замршеност и била узрок који је јако привлачио мислиоце. С друге стране кад помислимо, како се данас људи разумевају и на какве различите практичне сврхе језик служи — не можемо да не поштујемо људску тежњу, да се умовањем овом предмету у суштину уђе. Различитим склопом неког малог броја гласова називамо ми и именом или речју обележавамо као знаком све ствари око нас, све тековине или задобитке умовања нашег, сва стања ствари створених и мишљених, све покрете и промене њихове. Тим гомилицама или фигурама гласова износимо ми све мисли и осећања наша, казујемо један другом, шта у нама сакривено лежи. Каква је дакле чаробна силу у тим знацима; ко је њих створио, ко је њима дао ту силу, како су они постали?

Јелински мислиоци, који су први разматрали језик с философске стране, први су покушали да одговоре на она питања. Они су и нешто више с овим ради били. Тражећи постање речи и природу њихову, везали су они разумевање речи за разумевање самих ствари; и школе су се њихове биле поделиле, те је једна од њих бранила *урођеност* (*φύσις*) а друга *проналазак или изумење језика* (*θεσις*). По мишљењу ове друге школе језик је *дело човечанског договора*. Они су смотрили,

како реч значи увек нешто одређено и ништа друго, па су то приписивали договору, држећи, да су тако удесили и уговорили пронаходници језика. Тако су мислили Демокрит и Аристотело. У новије доба томе се мишљењу придружио енглески научник *Херис* у својој књизи *Хермесу* (1751.) Он говори: „У искушењу смо да назовемо језик сликом насељене, у којој су речи као поједине фигуре. Па и опет сумњамо да ли тако поређење може бити у свему истинито. Кад помислимо да су слике и фигуре снимци истинитих ствари грађених с намером да се облик њихов цртежем представи, опоменућемо се, да човек те снимке познаје истом моћу којом познаје и ориџинале. Али ко познаје какву ствар, видимо да у исти мах не познаје латинску и јелинску реч којом се она казује. Свако средство које се употребљава да би се каква ствар некеме представила, или ће бити снимак природнога обличја њезина. или нешто са свим од воље тога ради узето, дакле нё снимак него символнички знак. Отуда видите, да речи никако не могу бити снимци, него да су символнички знаци ствари.“ У томе, што се све ствари и помисли могу представити доиста само символничким знацима — и налази *Херис* да на питање како је постао језик, треба одговорити, да је постао у договору, јер се иначе не би могло објаснити одкуда се разумевају људи једнога језика.

Али је за чудо, како се они који тако мисле нису сетили овога. Како су могли људи доћи до

договора и договором установити *језик*, средство сваког договарања? Да ли су људи пре језика имали какво друго средство саобраћаја, може бити покрете лица или рук и осталих удова? Да ли су оваква средства могла бити довољна за договор при изумевању језика? . . . Ако је тако, и ако би то пређашње средство могло бити довољно за договор при изумевању језика, онда није људима могло бити никакве потребе за изумевање језика. Кома би данас пало на памет, да место језика, садашњег мисленог саобраћајног средства, изумева друго какво саобраћајно средство?

Друга теорија, *теорија урођености*, старала се да овим супротностима утече. По тој теорији међу гласом и међу оним што он значи, има природна, урођена свеза. Према природи ствари коју хоће да именује, човек пронађе гласове згодне за њу, и те гласове други човек, који их слуша, онако разуме као што од природе разумевамо шта значи плач, јаук, смех или радосно кликовање — или као што по мауку, лавезу, кукурекању познамо од које животиње долазе. Ако то и не стоји у садашњем језику, говорили су ови философи, било је у првобитном — и то је пут којим су се језици развили. Така је теорија веома била раширена у старо време. Философ Епикур сматрао је овај савез као дело природнога нагона и неопходности. Најстарије речи биле су, по његовом мишљењу, гласови природни, онако исто као што је јецање, кашаљ или кијање. И у прошлом веку држао се истога тог мишљења познати немачки књижевник *Хердер*. Он говори овако: „Главна је ствар у човеку мишљење. Сила његова ума ради тако слободно, да је он, у читавом мору осећања која му долазе кроз сва чула, кадар одвојити само једно и бавити се око њега. Поједину ствар кадар је он расцепкати на њезине знаке који јој склоп чине, кадар је посебице мислити о свакоме од тих знака. По једноме од тих знака упознаје он целу ствар. Пустите преда њ јагње. Разлика је између утиска који јагње чини на гладна вука или крвожедна лава и између утиска који оно чини на човека. У оне је животиње крвожедан нагон прво што се буди, у човека мисао и посматрање. По блејању, по тихоћи и нежности познаје

га човек вазда, он је изучио његове знаке, он је о њему себи појам састављао. Према овим знацима и појмовима састављене су и изнајављене речи, и језик је изнађен са свим природно, урођеним силама.“ Хердер је у неколико одступио од теорије Епикурове, које се држао и чувени француски филозоф *Кондиљак*, те је умешао у теорију о постанку језика из простих гласова којима се казује осећање, и нешто мало умовања — нешто подражавања природним звуцима.

Томе мишљењу о постању језика средством подражавања звуцима нарочито је био наклоњен *Вилхелм Хумболдт*, човек славно познат својим научничким радовима о природи језика. На његово мишљење налик је мишљење старих стоика. Ево његових речи: „Речима, т. ј. склоповима разних гласова који делују на ухо, изнети представе о спољашњим стварима и своја унутрашња осећања — то је посао који се у својим појединостима понајвише не да објаснити. Изгледа доиста да има свезе међу гласовима и значењем; али се тешко да одредити у чему је та свеза. Каткад о томе нешто слутимо, каткад не можемо баш ни до чега да дођемо. Ако останемо при простим речима, не обзирући се на сложене, излази трострука свеза међу гласом и значењем, али ни с тиме није исцрпена цела ствар.

„Ево какве су те свезе:

„Свеза непосредног подражавања, где је глас, који она ствар сама од себе даје, у толико у речи подражаван, у колико се неартикулисани гласи могу верно снимити у артикулисанима. Тако надевање имена наличи на снимке. Снимци хватају црте спољашњег облика, видљиве оку: оваке речи хватају звуке које ствар или животиња од себе пушта а чује се ухом. Речи пак, почем су, како поменуемо, принуђене да артикулисаним гласовима сниме неартикулисане, одмакну се од свога првог угледа. С тога су се овакве речи већ у први мах одмакле од свог оригинала, а после су се одмицале све више. Даље, говори исти писац, како се и у осталим речима звуком или типом гласова ишло на то, да се опет искаже онај главни карактеристични знак оне ствари којој се надева име. У *ветру* т. ј. у речи којом се он назива, рад би он

био да види изражен покрет ваздуха, у речи *стати* смисао некаквог устављања итд.“

Но и ово мишљење има пуно слабих страна и ако припада човеку који је толико мислио о језицима и толике заслуге стекао за науку о језику. Како је варљиво што је он мислио најјенше се види на једној немачкој речи за коју би се кад се први пут чује, могло помислити да најбоље доказује његову мисао. За глагол *rollen* могло би се посве природно помислити да је управо по звуку самога окретања и *рољања* како је у нас та реч покрштена. Међу тим поменути је глагол у Немаца узет из француског језика и тамо гласи *rouler*. То *rouler*, постало је од латинске речи *rotulare*, која је произведена од *rota* точак. Куд се дакле део онај тобошњи доказ, да речи постају по звуку самих ствари? Уједно ово показује да умовање о постању језика, или управо о првобитном његовом стању не треба удешавати по садашњем стању језика. Ту се опет морамо обзирати на историју. Већ по томе, што је наука показала као утврђену ствар да су толики индојевропски језици постали од једнога језика, упућени смо, да *ниједан од данашњих језика не смемо узети за мерило при умовању о првобитном језику*. Ако би се и учинило да је реч *данас* налик на звук који она ствар од себе даје, питање је, је ли она то од века била? Потреба је дакле и ту обзирати се на развиће језика, потреба је и ту више него игде потражити стари првобитни облик, као најближи ономе предисторијском стању језика које може бити најтеже свезано са самим постанком његовим.

У осталом ова три начина: проналазак или изумење језика, постанак подражавањем звуцима, или урођеност, по којој је човек по уређеном му нагону развио језик — то су три главна начина, на која се могу свести сваколика различна мишљења о постанку језика.

Неки су састављали сва три та начина уједно, неки су му још додавали теорију да је језик постао средством очлањења оних звука којима се казују осећања. Једни су доказивали да се све ово мало по мало из датих неколико стихија развијало, други, да је све од један пут постало. Је-

дни доказују, да је језик у први мах био пун облика и савршенства, па да је после опадао; други напротив. И као што је цело поље пусто од тврдох доказа и чињеница које би се могле употребити за доказ, тако је сваки писац пуштао узде своме довијању и својој досетци, уздајући се у своје оштроумље или хотећи да га покаже. С тога је врло згодно на овом месту поменути Шлајхера, који је о том питању рекао „да је наука о језику наука основана на проматрању, и њезин је предмет проматрање језика. Најстарију и најпростију, најпрвобитнију форму језика доказује она из онах које се сад налазе, и посао је њезин: да прати развијање и живот те првобитне форме; али није њезин задатак, да испита којим је путем човек дошао до те најстарије, најпрвобитније форме језика. Питање о постању језика налази се изван области науке о језику, а припада више у антропологију.“

Но свдећи језик на корене као на нешто најпростије и најнедељивије што има у њему, испитујући ове корене и многоструко гранање значења које се у њима налази, истражујући првобитно стање њихово из гласовних промена које су се после на њима збиле, научници се ипак, индуктивним путем, али лакше, примичу самоме питању о постању језика, кушајући да се и оно одлучи путем истраживања и испита. Данас се задовољавају оним што је поузданије, чувајући се бескорисна тумарања и философисања без основа. Утврдивши један пут то, да су гласови *знаци представа*, испитује се више, како су се те представе исказивале и гранале, полазећи са гледишта, да је развиће језика и ума ишло уопредо али посебним средствима.

Најлакше ће нам поћи за руком да питање расправимо ако га поцепамо на више питања, то јест ако врло сложено питање о постању језика подвојимо на његове саставне делове. Ево дакле којим ћемо путем поћи.

Гледаћемо да се уверимо на анализи, шта постаје прво, мисао или реченица, ум или језик. Јер кад то питање одлучимо, у њему ћемо наћи средство, да лакше расправимо друга која се из њега развијају.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Тога ради ваља да се уверимо, је ли мисао и говор једна иста ствар. Да је мисао са свим друго нешто, а говор или језик друго, свака се може уверити кад се опомене како се често дижу тужбе на језик да не може потпуно да искаже мисао. Речи и реченице само су нацрти, скелети, онога што хоће да се каже, а мисао и машта онога коме се речи и реченице упућују ваља да допуни што у њима недостаје. Што смислимо или познамо и научимо сами, то имамо у својој памети у читавој потпуности, али то исто често никако нисмо у стању тако исто у речима, говором, изнети пред другога или у памети и у уму другога све онако изазвати како је у памети нашој и у уму нашем.

Познато је наставничком свету како се ђаци често туже да не могу или не умеју да кажу што знају и што им је добро познато. Колико смо пута, пишући или говорећи, ми на чисто с мислима, а тешко нам је да их ставимо на хартију или да их како ваља представимо? Исто тако много пута нису саме речи довољне да искажу што се мисли, или ако би се саме речи казале, мисао би испала далеко слабија, или би се могла разумети у другом смислу. Поглед или живљи и слабији тон којим се говори, просипа често више светлости на исказивање наших мисли него што би велика гомила речи у стању била представити их. То свака може и сам сазнати, кад се опомене речца којима се хоће да каже подсмех или шала.

Одатле је дакле могућно свакоме довољно уверити се како никако не ваља узимати један за други посао ума — мишљење, и посао језика — говорење. Увек оно прво иде пре овога другога, макар да је растојање од једног до другог тако мало, да је готово неопазно; макар да ми мислимо опет средством истих знака из којих је и језик састављен, те је по томе тешко одвојити једно од другога. Ако су представе о појединим стварима, о којима ми мислимо, посао ума, речи су нешто друго, баш за то што се представе речи ма казују. Оне су знаци састављени од гласова да покажу о чему ми мислимо, које су нам представе на памети. Шта су речи према мишљењу и представама, најбоље показује што се, за невољу, могу мисли да искажу и другим средствима. Кад

се нађу двојица од разних језика, не умејући се споразумети, прибегавају обично рукама, очима, устима, те се споразумевају тако, и, макар и не савршено, тек опет приопште један другом своје мисли. Исто је тако са глухонемим, зарад којих су таким начином установљене читаве школе, и који покретима морају да наклањају језик. Да се покаже како доиста мишљење иде пред говорењем, обазрећемо се и на који пример.

У самим бојама ми имамо толико различитих промена и саставина, и виђамо сваки дан нове, да за њих све са свим недостају речи — и ми вас дан описујемо док узмогнемо да је представимо ако није на руци да се сама покаже. Кад су к нама први пут дошли народови, писцу је ових врста познато да их је народ дуж целе Саве, у сваком крају по властитом свом нахођењу прозвао ватреначама, скројивши те име по најнеобичнијем знаку у тих лађа, да се ради њихова бретања ложи вагра. Име то показује у једно процес мишљења, услед кога је постало, и не само то, него име показује и у колико је мишљење могло проучити ствар, до које је мере у суштину њену проникло. Види се из имена, колико је народ, који је реч створио, био у стању да проучи склоп те нове лађе и колико је дубоко знање на ком је име основано, јер име, и ако је згодно за ухо, дато је само по спољашњем са свим несуштаственим знаку. Из истог се примера у једно види, како постају имена и речи, по чему се оне надевају, и како речи претходи мисао. Тако при свакој новој ствари узима се те јој се даје име по каквом год знаку — а да се тај знак изнађе и позна да је згодан за надавање имена, посао је мишљења. Ако се у село или варош досели какав нов становник, који је заслужио да по обичају нашег народа добије какав надимак, неће његов надимак постати баш први дан (изван ретких прилика) него ће потрајати докле његове особине не буду проучене, докле се не нађе каквим је именом згодно крстити га. Ти примери показују у великој мери како је с тим ишло и у прва најстарија времена, показују у неколико начин којим су морале постати прве речи. Мислити да свака представа и мисао мора чекати и не сме постати

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

пре него што је знак или реч за њу готова, или да мисао и реч постају у један мах, значило би толико колико мислити да се деца рађају заједно са колевком, дојкињом и оделом, јер без тога свега не могу опстати на свету.

Исто тако морамо допустити, да је деловање ума у толико барем независно од језика, да је мишљење увек у стању крочити и поћи корак више од језика, да му је управо посао, да језику задобија и осваја све ново и ново земљиште. Ми смо мислима кадри у један мах толико обухватити, колико се никако у један мах казати или написати не може. Ко пише приповетке, онај обично смишља целу приповетку, и има је целокупну у памети у неким неодређеним цртама често до најситнијих маленкости. Напротив докле би је приповедио или написао, треба му више времена него што му је требало да је смисли и да је себи у целокупном оном склопу у памети представи. Што ми мислећи о стварима имамо доиста у памети речи којима се оне ствари језиком зову, то је као помагач мишљењу, али тим се не обара ништа од онога што смо до сад о овој ствари изложили. Много хиљада је нараштаја служило се мишљењем увек удруженим с језиком, па је нама тај процес, који од искони није могао бити тако лак и хитар, постао обичан, те данас ни најобразованији човек не задаје себи питања како иде његово мишљење, како ли се оно језиком исказује.

Речи, дакле, управо служе на то, да оно што ми као целокупно мислимо, поценају на поједине чланке, на поједине саставне делиће, с којима ми можемо као са бројевима по вољи руковати. Представа кад је у једној речи исказана, бива лакша за схватање, zgodнија за руковање. Окамењену или саливену у речи можемо је ми превртати и обртати од сваке руке, можемо поредити, ограничавати и удесније доводити у савез са другим идејама и представама. Овај посао могу радити кроз дуже време разни нараштаји, као што га доиста и раде. У свакој речи је записан последак умнога процеса, проматрања, апстракције или поређења, и тај процес, или може при оној речи увек надати на памет, или ће се памтити само резултат његов, на основу којег ће се моћи даље ступати.

Има данас послова умних, где би нам ум тешко ишта могао радити без помоћи језика, као што често ни језик није довољан, него се многи послови, на прилику рачунање, не могу вршити без писања. Језик је дакле инструмент, оруђе мисли, справа којом ради ум. Без тога средства ум не би могао далеко дотерати. Узмимо у помоћ једно поређење. Грађење парних машина, мостова кроз воду, бушење брегова тунелима, насипање долина, данас је немогућно без заплетене и силне машинерије, немогућно је тако рећи за саме голе људске руке. Али с друге стране људске руке су створиле себи то средство, оне су старије од њега. И језик је таким истим начином слуга и помоћник људском уму, али у једно и производ његов. С тога смо у положају да мислимо, како исторички почетак језика није случајан него је производ старања и упињања читавих нараштаја, који су се читавом плодношћу свога оштроумља старали, како ће представе добивене и приопштити другоме, начином што лакшим што складнијим и што одређенијим.

Таким начином, дакле, доведавши у савез постанак представа са постанком речи, а не улазећи у то, у којој је мери могла бити у онај мах развијена и једна и друга моћ, излази нам само собом на среду прво питање, које за тим на среду долази, како се догодило, да су гласови постали израз онога што је ум људски смишљао. Оновремени човек био је на врло ниским ступњу развитка. Он није могао имати на извору ништа друго за исказивање својих мисли до гласа и телесних покрета. Глас је био много zgodнији од телесних покрета, а телесни покрети су гласу могли послужити као помоћно средство. Представа и идеје у човеку постајале су управо ради потребе да исказе другоме оно што му се догодило или што је осећао. Да није било тога, да међу људима није било друштва, могао би лако бити да језик никад и не постане. Али они исти спољашњи утисци који су дали постанак првим представама и првим идејама, у толико су деловали на тело, нарочито у првих људи, који су били много већма подложни упливу природе него што смо то ми, да су скоро преко воље човекове доводили у живљи покрет органе дисања и целу нервну систему човекову.

Тим спољним утисцима, тим нервним узбуђењем, тим покретом органа будила се жеља саопштења, жудња да се и другоме каже оно што се осећа или што се у уму као представа и мисао јавило. Из тога је као послерад изашао глас. При овим првим почецима може се рећи да погађају теорије које помињу, како су на постање језика имали упути природни звуци, усклици, знаци радости, жалости, весеља и бола који мало пре показаним начином, као што је лако разумети, и сами излећу човеку из прсију.

Но осим овога питања може се поставити друго питање: какве су врсте оне идеје, каквог у опште значења оне речи од којих је био састављен, у којима се остварио први говор? Расклапајући језике, пењући се старином њиховом до првобитних својстава, можемо докучити да су у језику *корени* његови нешто свакојако најстарије и најнедељивије. Из корена, који су именовали неку каквоћу или радњу, потерала је и разгранала се сва система различитих назива за каквоће, ствари и међусобне свезе њихове. Као што већ спомињасмо, именовање ствари веже се за какав знак оне ствари, по којему ће њу сваки најлакше познати моћи. Нека ми сад, пошто смо се толико већ бавили у мишљењу и говорењу, покушамо да назовемо некоме другом каквоћу представу или ствар, па ће нам први посао у томе бити да потражимо онај знак; ту другога пута нема. Да узмемо да се наше покушавање у намерању имена тиче *иса*, ми ћемо морати поредити представу коју смо схватили о несу с другим стварима, и узећемо на ум разлике између пса и њих — тако нпр. узећемо на ум животност, облик, узраст, расположење, глас. Тим истим путем, само може бити несавршеније, морали су ићи, и тога су се морали држати и они који су први изназили и склапали језик. Изнашавши све оне знаке, није било нити је и данас од потребе тражити онај у којему би се сви они састајали, оличавали или усредсређивали. Који год између њих узима се за основ. Сам назив зависиће од средства којим хоћемо да га извршимо. Ако су то средство покрети, мимика, морала би се представити каква карактеристична радња псећа — уједање, врдање ста-

сом, или тако штогод; ако ли је то средство глас, назив ће доћи на сву прилику спрам онога гласа који та животиња има. Може бити, да је први назив псета био *ав-ав*. У први мах је дакле свако име цела приповест, читава реченица, најкраћи опис; оно *ав-ав*, било би толико колико: животиња што чини *ав-ав*. Тако у речима *п'а*ска или *л'у*па или *п'љ'у*сак могло се хтети да се у први мах представи падање камена у воду, или сукоб камена и воде. По сродности значења и удружењу идеја могла би та иста реч значити камен, или воду, бацање или пад, или удар. У први мах речи су морале бити неодређене, па је употреба из њихове неодређености развила на једној страни једно, на другој друго, како у кога племена — што и јесте један од првих повода разрастању језика и постању првих дијалеката или говора.

Очевидно је, дакле, да су и ови знаци морали постајати мало по мало и разним уливима. У дугачкој историји постања језика главна је ствар тражење знака за представу која је у уму склопљена или се склапа, па хоће да се другоме каже. Сва три дакле начела која су разне философске школе појединце постављале као основ и почетак језика, морала су имати упути у томе процесу. За начело подражавања гласу који ствар, што хоћемо да је назовемо, даје, или који животиња има, наведи смо мало више неколике примере. Исто се то може казати за начела узвика. Први и најстарији гласови које је човек могао извести својим говорима, то су за цело морали бити узвици. Но узети данашњи језик и данашње речи те на њима показивати, којој је постанак од подражавања, којој ли од узвика, која ли је дело симболичкога бележења гласом, било би не само немогућно него и смешно — јер ко би то чинио тај би свакојако најпре морао заборавити, да су данашње наше речи толико и толико пута преграђиване, као метал, који је по неколико пута прекиван у разне ствари, или тесто које је исто тако врло често било премешивано.

(НАСТАВИТЕ СЕ.)

ЈЕДНА ГЛАВА ИЗ ШКОЛСКЕ ХИГИЈЕНЕ

(ПО БАГИМСКОМ)

О ШКОЛСКОЈ СОБИ

(СВРШЕТАК)

Вештачка вентилација

За улазак ваздуха, код вештачке вентилације, потребне су нарочите справе. Као што се види то је супротно природној вентилацији, јер код ове улази ваздух кроз отворе, као : прозоре, врата и поре дуварова. У овом смислу вештачка вентилација показује ваздуху пут, којим има да иде, и кад ваздух продире у просторе за вентилисање другим путем, она му то не да. И тако су природна и вештачка вентилација противне једна другој, ма да и једна и друга теже једној цели, т. ј. да обнављају ваздух у затвореним просторијама.

И вештачка вентилација служи се или оним истим средством, с којим смо се већ упознали код природне вентилације, а то је покретање ваздуха услед разлике међу температурама, (то се средство зове динамичко), или се служи покретањем ваздуха механичким путевима. Међу тим, оба та помоћна средства не могу се строго једно од другог одвојити, него су она често, и при различним системама вентилације, на најмногостручнији начин једно с другим везана. Овде се нећемо упуштати у објашњавање тешких и сувише компликованих система вештачке вентилације. Ми ћемо узети само оно што је потребно за објашњење нужних начела при вештачкој вентилацији у школи

Канали и отвори кроз које се проводи ваздух

Код сваке вештачке вентилације налазе се за одвођење и довођење ваздуха канали који свршују или почињу у простору за вентилисање с вештачким отворима.

Испитивања ваздушнога покретања у загрејаним просторима довела су до резултата, да ваздух од пећи излази са снагом од 14—30 гр. на квадратну стопу, покреће се к тавану собе, одавде, хладећи се све више и више на дуварима и прозорима, силази и на послетку од патоса враћа се

опет пећи. С једне стране, од ове врсте ваздушног покретања, којим се трајно извршује мешање горњих и доњих ваздушних слојева неког простора, с друге стране, по наклоности гасова ка дифузији, могло се очекивати, да се ваздух некога простора горе и доле једва један од другог разликује. Ово је очекивање и потврђено брижљивим хемијским испитивањима собњег ваздуха. Доказало се, да је садржај угљене киселине у ваздуху до тавана једва био већи него на патосу, и из тога се закључило, да је потпуно све једно, да ли ће се они отвори, који ваздух из простора односе, наместити близу собњег тавана или близу патоса, претпостављајући да друге околности једно или друго удешавање речених отвора нарочито не условљавају. На прилику нашло се да цеви у близини тавана, при обичним справама за грејање, одводе знатне количине топлоте и то у виду још неупотребљеног топлог ваздуха, а тиме се много губи у материјалу за грејање. Из овога разлога морамо се скловити да се отвори за одвођење ваздуха намештају близу патоса. Што се тиче отвора за улажење свежег ваздуха, мора се тачно разликовати, да ли он улази у собу као напред загрејан или непосредно из атмосфере у собу. Никад се не сме допустити да угрејан ваздух улази у собу близу патоса, јер би се тиме дошло у сукоб с првим хигијенским законом, а то је да ноге ваља топло држати; даље, било би неповољне промаје, а при знатнијим разликама температуре она би била и несносна. Топла ваздушна струја осетиће се да је непријатна, ако брзина исте не стоји у обичној размери према својој температури. Угрејана ваздушна струја на 14—16°, кад јој је брзина 0,5 м., није се осетила непријатна, па ни при брзини од 0.8 м., а већ при брзини од 1 м. већина људи осетила је да је непријатна. Кад је ваздух загрејан на 21°, не осећају се јача струјања, а већ на 26°—32° осећање је опет јаче.

Осем тога, ваздух, који близу патоса улази, и ако мора пролазити кроз решетке, никад није без прашине, а то је баш за школу један врло важан разлог, да се отвори за улажење ваздуха од патоса уклоне и наместе у једном одвесном дувару. Кад све ово у обзир узмемо, онда ћемо отворе за школу, бар зими, тако наместити, да отвори за излажење ваздуха буду близу патоса, а отвори за улажење у једном одвесном дувару. Ово правило важи у опште, а у појединостима може се допустити и овако и онако. Зими, кад се пећи ложе, ваља са свим пазити, да ли у простору за вентилисање има неки сувишак топлоте, који би добро било удалити. За такве случајеве отвори за одвођење ваздуха близу тавана ни најмање не би били погрешни, и они би се могли налазити готово у истом положају као и лети, кад су отвори за одвођење у висини горњих ваздушних слојева са свим од користи. Техника је све ово узела у обзир при грађењу нових школа у Берлину. Тако на прилику у новој доротејској варошкој реалци учињено је овако: за вентилацију лети употребљава се један отвор близу тавана. Кад не треба, има један капак, којим се потпуно затвара. За вентилацију зими има такав исти отвор на патосу. Зими се онај први, а лети овај други затвара. Отвор за улажење намењен је на 2 мет. од патоса у једном дувару. У другим је школама опет друкчије уређено. Отвор за одвођење поквареног ваздуха налази се на тавану. Скорашњи ваздух доводи се хладан у ваздушни простор између огртача пећи и цеви, (грејање се врши водом) тамо се загреје и изнад огртача меша се са собним ваздухом. Међу тим помоћу једне справе може се ваздух пустити, да непосредно у собу улази. — Обе ове направе за вентилацију показале су се као целисходне, и нису никад давале повода непосредним тужбама. Отвори за улажење, осем заклопаца, снабдевени су и финим решеткама, помоћу којих се ваздух са свим чисти од прашине и других нечистих мешавина.

Величина отвора и ширина канала зависи од количине ваздуха, која мора да се доведе поједином разреду, који се вентилише, и од брзине са којом та количина ваздуха треба да улази.

Што се тиче брзине, она не сме бити већа од 0,5 м. у секунду, за онај ваздух, који улази. О количини ваздуха, казато је већ напред, и техничари морају о томе водити рачуна. Из напред постављених захтева, а по простом рачуну, види се, да отвор за улажење од $\frac{1}{10}$ квадр. мет. није довољан, да једном разреду, у коме има 50 ученика, доведе потребну количину ваздуха, ако иначе ваздух има нормалну брзину. Кад је тако, онда се отвор мора већи начинити, или се мора више отвора наместити. Наравно то исто важи и за отворе за излажење. Ништа није штетније за вентилациони систем, него погрешка у израчунавању сразмере канала за ваздух и отвора за одвођење. Од тога зависи сва вредност система. За школе нарочито још треба имати у виду, да се код централног уређења вентилације мора спречити свако хујање у каналима, који воде од једног простора другом.

Ваздух се у канале доводи колико је могуће краћим начином. Ако не постоји централна вентилација, онда из сваког разреда води један канал на поље, и скупља ваздух на овом најпростијем путу, и при начину локалног грејања, одводи га пећи, те отуда улази загрејан у школски простор. Код централног је грејања друкчије. Ту мора укупна количина ваздуха да се скупи у један заједнички простор, или, ако не баш то, да буде кроз један заједнички канал спроведена, те да се по појединим просторима раздели. По себи се разуме, да се ваздух мора онде узети, где се мисли да се може најчистији добити. Даље се мора кроз сита очистити од прашине, кроз справе за грејање загрејати, кроз водохранилице овлажити и лети охладити, како би тиме постао најподеснији за употребу у школи.

Све ово што смо до сад казали односи се на системе вентилације, који су до сад у опште уобичајени. Друкчији су захтеви код вентилације кроз поре. Један научник сматра да је велика погрешка што се пушта да ваздух из канала за довођење улази непосредно у простор за вентилисање. По његовом мишљењу такво уређење не дозвољава да се потпуно употребе доведене масе ваздуха, јер он се са ваздухом који се у соби налази довољно

не измеша и потпуно неупотребљен онет одструји, а ту, где се измеша, долази у додир са органима дисања у више или мање поквареном стању, по што му је пут веома далек. Нормална вентилација захтева увек, у колико је могуће, равномерну поделу доведеног ваздуха, а довођење органима дисања да буде најкраћим путем. Тиме би се осигурала могућност, да, при тачној употреби доведеног ваздуха, 20 кубич. мет. на главу и сахат буду довољни за школу. Ово би се постигло тиме, што би се у школске собе, које се не греју помоћу централног грејања, спровео скорашњи ваздух кроз један канал непосредно у простор међу огртачем и пећи, и то, пошто је најпре кроз какву порозну материју добро прочишћен. Одатле пење се к тавану, а одатле силази право онима, који га дишу. Тај научник тврди, да би се таким начином преко целе зиме избегло отварање прозора, а тиме у једно и густак у топлоти. Са свим је друкчије кад се школе загревају по начину централног грејања.

Динамичка средства вештачке вентилације

Средства вештачке вентилације, која се у динамичка узимају, служе на то, да употребе разлику између температура двеју врста ваздуха. Њихово дејство показује се у извесној снази, којом се онај ваздух, који је загрејан и лакши постао, извлачи из загрејана простора. Због овога дејства, ова вентилација, која је у главnome на то одређена да извлачи покварен ваздух, назвата је *аспирациона вентилација*. Аспирациона вентилација постоји код ватре у свакој пећи, а код ватре у камину још је јача него и у пећи. С тога се одмах појавила мисао, да се незнатна аспирациона снага, коју обична пећ увек показује, помоћу zgodних справа тако поправи, да дејство постане знатније. Ова мисао оживела је тиме, што је конструјисан читав низ вентилационих пећи, које се у неком простору локално употребити могу, а да се здање знатно не преиначи, и које могу да чисте ваздух насељених простора с нешто мало већом потрошњом материјала за горење. Такве је пећи недавно израдила једна трговачка фирма у Берлину. Конструкција је њина овака: Пећ је подељена у три дела. У средњем простору, који је ограђен једним

слојем цигаља и у који ватра улази кроз један прорез у своду, намештене су дуж целе пећи полешке преграде, и у оба побочна дела две усправне преграде. Ватра узима правац између преграда, које су намештене полешке. Да би се ваздух средством пећи брзо обновити могао, намештене су између пећи и затвореног дувара, који је јако загрејан, јер лежи до средњег дела пећи, две земљане цеви. У овом простору ваздух се толико загреје, да се живо у вис пење. Једна од ових цеви, средством једнога канала за вентилацију, доведе се у свезу са спољном атмосфером, а изнад пећи води њен отвор у собу. Друга цев спроводена је оздо кроз шупљину испод решетке, и отвор, који такође има решетку, води на дну пећи у собу, али озго је спроводен у једну цев за одушањ. Дакле, док она прва цев доводи непрестано свеж ваздух у собу, дотле се помоћу ове друге цеви употребљени ваздух с патоса собе исисе и на поље спроводи. Једна покретна справа допушта међусобни саобраћај ваздуха између обе цеви. У колико ова пећ одговара захтевима, који се од ње траже, у колико ће она бити у стању да задовољи захтеве школе, за коју су је проналазачи удесили, то ће свакојак показати даља испитивања.

Оволико о овој пећи. Међу тим морамо споменути да ова пећ, коју смо у неколико описали, није једина, која је нарочито конструисана за вентилацију. Има таквих пећи више врста. Код свију се главна разлика може наћи у конструкцији, а све су намењене једној цели, а то је, да одводе из простора покварен ваздух а да га снабдевају чистим и скорашњим. Да ли се баш цел вентилације може овим пећима постићи у оној мери, у којој то желети треба, то је друга ствар. Главно је то, да се вентилационим пећима достиже сигурно један извесан степен вентилације. Кад је ово сигурно, онда наравно онде, где се не може, из ових или оних обзира, употребити систем вентилације, који је признат као најбољи, треба употребити бар ове пећи. Ваља нам казати, да се у нашим школама не примењује готово никакав систем вентилације. У осталом нећемо се огрешити, ако кажемо, да се у нас много и не зна о суштини вентилације. Најобичнија вентилација, која је у нас

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

више позната и распрострањена, то је природна вентилација. Колико пак природна вентилација сама по себи вреди, и кад она управо и може вредити, то смо ми у напред видели. Међутим доиста је жалосно, да се у нас не употребљавају, ни по самим варошима, ни вентилационе пећи, а о другом каквом начину вентилације и да не говоримо. Колико од немања вентилације страда млад дечији организам у школама, то смо ми показали напред, кад смо изнели резултате колико једно лице на сахат утроши чистог ваздуха, а колико издише угљене киселине. Према овоме, а кад се још узму у обзир друге неповољне околности у нашим школама, не треба ни мало да се чудимо, што у нашим, нарочито сеоским, школама видимо бледа и туробна лица у ученика.

Код централне аспирационе вентилације са свим је веће дејство. Замислимо један канал који иде од патоса школске собе до дна подрума, па одавде улази у цев једнога оцака, која се диже изнад слемена куће; замислимо на другој страни канал, који из слободне атмосфере улази у исту школску собу, онда оба канала спојена школском собом представљају цеви које комуницишу и којима средина иде кроз школску собу. Узмимо најпре да је цео овај систем испуњен ваздухом једнаке температуре и једнаког састава, и да се цео ваздушни стуб налази у миру. Замислимо сад, да се ваздух у оцаку, који иде од дна подрума, загреје каквим извором топлоте, онда он, по што је постао лакши, унесе хладнији ваздух у каналу и соби.

Ово су закони аспирационе вентилације:

Ако хоћемо да вентилишемо собу средством аспирације, онда морамо имати један оцак, у коме има непрекидно ватре или још општије речено, за такве диференције између температура у оцаку и соби, да је ваздух у оцаку увек топлији него у соби, јер у противном случају ваздух би се враћао натраг. Соба са каналом за ваздух дејствовала би на оцак као вентилатор, који аспирује. Из тога следује, да се лети мора оцак за вентилацију непрестано грејати, иначе може настати то, да нарочито у подрумском делу ваздух оцака постане хладнији од собњег. Увек је добро да свака соба има свој засебан канал који иде до дна

подрума. Ако би се оставило да канал за одвођење из појединих бојева улази у хоризонталном правцу у заједнички оцак, онда би вентилација за горњи бој била мања. Што се тиче тога, колика треба да буде ширина канала и ширина и висина оцака, то је посао технике. Најмања диференција температура међу ваздухом собе и оцака мора бити 20—30°. Ваздух у оцаку загрева се средством каквог извора топлоте, а најбоље је ако је извор топлоте каква пећ. — Нама није нужно да овде до ситница описујемо справе аспирационе вентилације. Какве су те справе и како их у вентилацији примењивати ваља, то је посао техничара. Наше је да овде нагласимо, како се у страном образованом свету брину за разне системе вентилације, а како у нас нема никаквих, па ни најпростијих. Да напоменемо још ово:

Дејство аспирационе вентилације састоји се у томе, да разређује ваздух собе, т. ј. да одводи покварени ваздух. По томе сматрало се код ње као недостатак, што се за довођење свежег ваздуха мора употребљавати и природна вентилација кроз врата и прозоре. Али томе недостатку не може се никако придавати велики значај. Много је важнији други недостатак, што се грејање оцака мора удешавати према променама температуре ваздуха. А да се ово удесити може као што треба, много зависи од извезбаности служитеља који тај посао врше. Покушавано је да се тај недостатак отклони тиме, што би се код аспирационе вентилације употребила механичка, место динамичких средстава

Механичка средства вештачке вентилације

Код механичке вентилације има два главна фактора: један апарат (вентилатор) који отклања покварени ваздух, и други је снага која вентилатор покреће.

Конструкција вентилатора веома је многострука и према дејству, које врши, веома различна. Наш задатак није да се упуштамо у описивање тих апарата, јер то је ствар технике. За покретање вентилатора може се употребити или каква машина, или се он може покретати човечијом руком. За школу, у којој је потребно, да се више часова доводи свеж, а одводи покварени ваздух, извесно ће бити целисходније, да се вентилатор покреће

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

снатом машине, јер то стаје јевтиније. Но и овде треба оставити техници слободно поље, да избере оно, што је боље и јевтиније.

Ако канал који доводи ваздух у школску собу, и канал који одводи ваздух узмемо као систем комуницирајућих цеви, изостаљајући само оцак, и ако претпоставимо, да је у томе систему, који се сматра као напуњен ваздухом, цела ваздушна маса у миру, онда ће се равнотежа целе ове ваздушне масе пореметити у тренутку, кад ма на коме месту целог система наступи покрет. Ако дакле замислимо да на почетку система дејствује снага која ваздух пред собом тако потискује, да потискивање, услед трвења на дуваровима канала, не ишчезне до другог краја онда ће се ваздух према снази потискивања уклонити у правцу, где је отпор најнезнатнији. Ово исто бива, ако снага не дејствује само потискујући, него и ако се нова маса ваздуха тера у простор, који је већ ваздухом напуњен. Ако би отпори на другом крају система били већи, него што је примењена снага за потискивање, по што је савладала дејство трвења, онда је јасно да ће у целој систему настати згушћавање ваздуха, а згушћавање опет стајаће у сразмери према примењеној снази. Наравно то исто бива и онда, кад се у систем натера нова количина ваздуха. Замислимо сад да је цео систем цеви конструисан из шупљикавог материјала, онда ће згушћени ваздух излазити не само на отвореном крају, већ свуда где год може проћи т. је. на све шупљике. Али ово бива код пулзивне вентилације. Кроз канал за улажење ваздуха утискује један вентилатор ваздух у простор, који се има вентилисати. У след тога ваздух се у простору згусне, те тако излази кроз све отворе, и то у толико више, у колико је мања шупљина вештачког канала за одвођење ваздуха. Један научник мисли, да, поред шупљикавости дуварова наших станова, у опште није нужно да се бринемо за одводне канале, већ да се може оставити ваздуху да себи пута тражи. Док ово мисли један научник, други тражи, и вероватно с већим правом, да канали за одвођење, за вентилацију са пулзијом, буду широки.

Узевши све ово скупа, однос оба принципа вентилације може се овако формулисати. Аспира-

ционој вентилацији главни је задатак да одводи покварени ваздух, а за довођење свежег ваздуха она се мање стара. На против вентилацији са пулзијом главни је задатак да доводи свежи ваздух, а мање се брине за одвођење поквареног ваздуха. Успех аспирационе вентилације, која највише дејствује динамичким средствима, променљив је и зависи од свакојаким околности. Вентилација са пулзијом, која се служи механичким средствима, дозвољава трајно и равномерно потребу у ваздуху. Дакле теоријски био би најпробитачнији онај систем, који са механичким средствима доводи свакад тачно толико доброга ваздуха, колико је поквареног ваздуха механичким путем извучено. Ово би за школу било најцељесходније. У многоме се ово може постићи кад се оба поменута начина вентилације у неколико споје. Но ма како се удесио систем вентилације мора се увек тачно прорачунати колика треба механичка снага за дејствовање, колика пак величина вентилатора, канала и отвора за улажење и излажење ваздуха. Погрешка у томе прорачунавању у пропаћује цео систем

* * *

При крају овога чланчића морамо у кратко да изведемо резултате нашег излагања.

1) Покварен ваздух у школи исто је што и болест у организму. Као год што на организам може штетно дејствовати недостатак хигијенских услова, тако исто може и на школу. Испуните све остале услове за школу као: направите је на здравом земљишту, дајте јој онолико висине, ширине и светлости колико треба, држите околину и просторије што се може чистије, на опет ћете имати онакажену школу, ако је оставите без вентилације. Колико је вентилација важан услов за школу, показује најбоље онај рачун, који је доказан научним испитивањима, а то је, да један човек (или дете) издише за сахат 300 литара ваздуха са 12 литара угљене киселине, и да, према овоме, треба довести на сваког становника 60 кубич. метара свежег ваздуха за сваки сахат.

2) Најпростији начин вентилације то је природна вентилација кроз врата, прозоре и друге отворе. Али природна вентилација зависи од врло много околности. Тако на прилику природне вентилације

лације готово не може ни бити, ако нема диференције температура међу спољашњим и унутрашњим ваздухом. При том она још много зависи и од порозитета грађе, од које је школско здање направљено, а тако исто и од јачине и правца ветра у атмосфери. Даље, природна вентилација може се употребити само тад кад ученици нису у разреду, а то важи нарочито за зиму, кад је јака промаја. Осим тога при природној вентилацији много се (зимом) губи у материјалу за горење и т. д.

3) Вештачка вентилација служи се каналима и отворима за довођење свежег и за одвођење по квареног ваздуха. Има различних система вештачке вентилације. Најбољи је онај систем, који одводи сав покварен ваздух из простора, а на његово место доводи потребну количну свежег ваздуха. Ми смо још у напред казали, да се не можемо упуштати у детаљно описивање појединих система. Техничарима

је посао, да покажу и да удесе онај систем вентилације, који је најбољи. Наш је главни задатак, да подигнемо свој глас за потребу вентилације и да јавно захтевамо, да се нове школе не праве без икаквог система за вентилацију, и да се у старим где је год могуће направе справе за вентилацију. Позната је истина, да се у данашње време даје једнака важност умном и телесном развигу омладине. Све оно што штетно упливише на духовно или телесно здравље омладине, мора се од школе и из школе уклањати. Један од најштетнијих уплива на телесно здравље, то је недостатак вентилације. Такав један недостатак не може се и не сме се трпети више, а ми се надамо да се и неће више трпети.

ЈОКСИМ СТ. МАРКОВИЋ.

Физика стоји према математици као индукција према дедукцији

ПЕДАГОШКА СТУДИЈА ПРОФЕСОРА СТЕВ. МИЛОВАНОВА У НОВОМ САДУ

(СВРШЕТАК)

11. Математика је, особито геометрија, можемо рећи, чиста дедукција, али баш та тако дедуктивна наука основана је на неколико аксиома, које смо, истина, чешће спомињали, но нигде не рекосмо, како смо дошли до њих.

Из аксиома изводе се путем дедуктивним она безбројна правила са доказима, а саме аксиоме добивене су једино индукцијом.

Аксиома: *Ако се са једнаким величинама учине једнаке промене, добију се опет једнаке величине*, доказује се једино искуством и то сабирајући прво једнако с једнаким, одузимајући једнако од једнакога, множећи једнако с једнаким и на послетку делећи једнако једнаким.

На овој аксиоми оснивају се даље многа правила. Тако се између осталог да извести и доказати, да та аксиома вреди и за логаритмовање, степеновање и радикавање. Шта више дају се поједине аксиоме у одношај довести, па из одношаја две, три . . . аксиоме, добија се са свим ново правило.

Кад се аксиоме у математици једном добију, онда су оне извор новим и новим математичким истинама.

У математици се врло често сусрећемо са аксиомама и што се више њима бавимо, све на више ак-

сиома наилазимо, т. ј. наилазимо таквих правила, који се математички не доказују и доказати не даду, али су ипак истинита и постоје, јер су нам из искуства позната. Како би се дало, на пример, доказати математички, да је између две тачке права линија најкраћи пут, или која друга аксиома? Но ма да се геометрички не да то извести и доказати, ипак аксиома ваља и она је извор многим правилима и законима, који су општи.

12. Не само што се у физици индукција наставља у дедукцију, него су у физици и многи закони изведени чисто дедуктивно.

У динамичној теорији ваздушних тела изводи се прво формула и закон за притисак ваздушних тела на суд, а из овога се даду даље извести други закони и протумачити више појава.

Просто из једне једине формуле за притисак може се извести закон Бојилов, као што га зову Енглези, или закон Мариотов, као што га називају у Француској, Немачкој а и код нас. Сам Бојило и Мариот поставили су тај закон чисто експерименталним путем; ту је дакле изведен индуктивно, а из формуле за притисак изводи се он дедуктивно. Закон тај го-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

вори о одношају између експанзивности ваздушног тела и његова волумена : стоје у обратном одношају.

Из исте формуле се дедукцијом изводи закон Геј-Лисаков, да експанзивност или притисак зависи од температуре ; затим закон Шарлесов, да су апсолутне температуре, кад се мере истим термометрима, увек једнаке, ако су само у једном случају. Даде се тако исто извести и закон Дилон-Птита, да је производ из специфичне топлоте и молекуларне тежине за сва ваздушаста тела стална величина. Закон Авогадров, да ваздушна тела исте температуре, а под једнаким притиском, имају у једнаким запреминама исти број молекула, јесте такође последица горњег закона о притиску ваздушна тела на суд. И закон Далтонов о притиску смешаних гасова, изводи се из горње формуле, и још неки други закони.

Сви ови закони су постављени пре још индукцијом : опитом и искуством

Динамичном теоријом ваздушних тела лако се тумаче многи појави, који се иначе експериментом не даду протумачити, а тако исто тумаче се лакше и неки појави, који су се већ индуктивно протумачили. Ја ћу само навести, који се појави даду растумачити, не упуштајући се у тумачење, јер би нас то далеко одвело у теоретичку физику.

Тумачи се : равнотежа смесе гасова, на које тежа утиче, дифузија и ефузија, кохезија њихова, провођење (Letung) топлоте, испаравање, па кондензација паре, тумаче се и светле дивље у спектру различитих тела и т. д.

Из овога се види, како дедукција игра важну улогу и у физици, а даље у овој расправи уверићемо се још и боље о томе.

Закон о деловању сила под углом можемо узгознати експериментом и то помоћу паралелограма сила, то је индуктиван пут, но даде се и математички, дедуктивним путем извести. Тај општи закон и општа формула даје се за тим протегнути па више појединих случајева. Формула важи за случај, ако силе делују под оштрим углом и снага резултанта зависи од угла, који силе међу собом чине ; угао се овај може мењати, те по томе добијамо и различите случајеве деловања сила.

Не само, да се у овоме примеру општи закон протезе на поједине случајеве, но у физици има много таквих примера. И онај пре наведени из теорије топлоте, јесте један такав пример, има их и више и штогод се физика више теоретички узима, све је више и више дедуктивна.

Њутн је дао закон о гравитацији, т. ј. закон, по коме материјална честица привлачи другу материјалну честицу. То је за тим прво препето на читава тела

па онда и на земљу и небеска тела, и ишло се још и даље : гравитацијом се тумачи падање тела, кретање планета око сунца, кретање месеца око својих планета и са њима око сунца, кретање комета по васелени, кретање сунца по неизмерном небесном простору, и т. д.

Кад какво тело нека сила покрене из равнотеже, оно ће се кретати. Код кретања се таки намеће питање, какав му је пут ? Да ли прав или крив ? Из појма кретања произлази појам брзина, правац кретања и облик пута, за тим промена стања у медијуму, кроз који се тело креће.

Овако се добију дедукцијони закључци, а ако би пак све појединости састављали, ако би индуктивно радили, то би се из појединих ових појмова врло тешко дошло до појма кретања.

Из свега овога видимо, да кадгод се у физици дедукцијом добију закони, они се примењују увек на поједине случајеве и гледа се, да ли вреде у свима могућим приликама.

Нека смо ма како потпуно уверени о ваљаности закона и истине у физици, опет тежимо, да видимо ту истину потврђену у што више појединих случајева.

Обратно је исто тако и код индукције. И ту се не задовољавамо само једним појавом, но тражимо непрестанце више и више, који се сви дају под исти закон свести, тражимо непрестано појаве, који једној и истој истини одговарају, а тиме језакон све темељнији и темељнији.

13. Врло често налазимо у физици појава, који се тумаче истим начином, ма да спадају у две са свим различите физикалне дисциплине. У једној су појави растумачени и закони постављени индуктивним начином, у другој су пак просто пренети из прве дедукцијом, па се тек онда покушало протумачити индукцијом.

Нема ваљда лепшега доказа за ово, но што су неки закони у зрачној топлоти, који су из светлости тамо пренети. Познато је, који закони вреде за рефлексију, предамање, пропуштање и апсорбовање светлости, кад допре до тела каквог ; ова су правила основана на искуству. Но чим се показало и доказало, да је зрачна топлота исто то што и светлост, т. ј. кретање молекула тела једнога, то се таки закон о рефлексији, предамању, упијању и пропуштању пренео и у науку о топлоти, и закони се ти а priori поставили потпуно и за зрачну топлоту, па тек онда се почели покушајем доказивати. Енглеских славних физичара Фарадеја и Тиндала је највећа заслуга, што су се ови закони и експериментима потврдили. Ови су опити још више утврдили ипотезу о истоветности светлости и топлоте тако, да је ипотеза прешла у теорију, у научну истину.

14. Ми смо из многих досада примера увидели, да дедукција обично претходи индукција, но смемо и даље ићи и с правом тврдити, да нема дедукције, којој не би индукција претходила. Споменули смо, већ да је геометрија најдедуктивнија наука, а она је баш основана на аксиомама добивеним путем индукције.

Тако исто до многих појмова у геометрији долази се баш индукцијом; то исто важи и за нека правила, и у данашње дане старају се педагози и научењаци, да и од геометрије створе што више индуктивну науку, а тиме мисле олакшати предмет својим ученицима. Само се по себи разуме, да се предмет у коме долазе бројеви и формуле, не да брзо и са свим индуктивно обрадити.

Само да наведем пример један из геометрије, који по мом мњењу може служити за индуктиван начин.

Ако бисмо имали дане три праве линије па их ставили у све различите могуће положаје једну према другој, добићемо у главном само четири разна случаја: или леже једна за другом, те ће правити једну праву линију, ако их довољно продужимо, или леже тако, да су две паралелне, а трећа их пресеца, и на послетку леже тако, да довољно продужене затварају међу собом фигуру, коју зовемо троуглом. Ако би смо сада узели редом сваку поједину врсту оваку, па на њој изводили даље законе и то прво што простије а затим прелазили на општије — поступали бисмо индуктивно. У овоме примеру бисмо доиста могли то донекле с успехом радити.

Што се саме алгебре, а особито геометрије тиче, оне се дају много лакше индуктивно предавати, у неким случајевима баш са свим лако.

Приметити морам, да индукција у математици није права индукција, није така индукција као што је у физици и у другим природописним наукама. Често је индукција код математичкога доказа врло скривена, али је свакојако има и дотични професор треба да то ученицима спомене.

Узмимо ма који доказ у геометрији и посматримо га поближе: он је изведен општим посматрањима и општим правилима, али он вреди само за ону фигуру, која је нацртана; дакле за тај специјалан случај, за један само пример: али се сад додаје, да се то правило даје доказати и за сваки други пример исте врсте; тако дакле дедукцију попуњује претходна индукција, коју смо претпоставили већ пре но што смо доказ почели изводити, само смо је прећутали.

Математичари нису више пута задовољни тиме, што доказ изведу само на једној фигури, они га понављају на више, које се од оне разликују и по величини и по облику. Ово је у неку руку индукција и особито добро је овако радити код почетника, јер се

тиме на разним примерима изводи једно исто и ученици лакше памте. Ово олакша разумевања и опих доцнијих строго дедуктивних доказа.

Каткад је индукција у математици и на штету, јер поред тога, што не даје никакве олакшице, одузима много времена. Ако узмемо да изводимо правило, да у троуглу углови износе 180° или два права, па почнемо то доказивати за сваку поједину врсту троуглова, утрошили бисмо много више времена него кад бисмо изнели доказ за једну само врсту, за један само троугао, па онда додали, да оно што вреди за један троугао, вреди и за други, јер троугао остаје троугао, а правило је за све троуглове.

Ако бисмо исто тако доказивали за многе или можда за све троугле, да су подударни, кад су им сзе три стране једнаке, па онда изводили закључак, да у опште вреди горње правило, не бисмо ништа више успели, но кад би смо правило извели ма за који троугао и од доказа за један троугао протегли правило на све.

Као што је у некој прилици индукција на штету, тако је опет у другој случају од користи. Формула за биномно правило се добија тешко дедуктивно, а ако пак поступимо индуктивно, много лакше; подизањем бинома постепено на други, трећи... степене добије се лако закон, по коме се праве потенциј, чланова бинома, како оне опадају и расту и колико је свега чланова у резултату. Нешто је теже наћи закон, како се добијају коефицијенти појединих чланова, али кад се ученици опозоре на Паскалов троугао, ствар је таки готова.

На индуктиван начин поступајући може се биномно правило предавати већ и оним ученицима, који знају множити вишечлан израз са вишечланним, и шта значи степеновати, дакле већ онима, који су се тек почели с алгебром бавити, а дедукцијом предајући, теже је и старијим ученицима разумети биномно правило.

15. У много случајева може се употребити и једна и друга метода, и онда се бира, која је боља. Ово је случај у науци о комбинацијама у ширем смислу. Ту се дедукцијом опредељује број пермутација и варијација, а број комбинација у ужем смислу опредељује се индуктивно, премда се даје и индукција у сва три случаја употребити и њоме је боље и послужити се но дедукцијом.

16. Из досадашега истраживања могли смо се уверити, да свакој дедукцији корак по корак претходи индукција и да нема дедукције, којој не треба индукције.

Али кад нема дедукције без индукције, могло би се помислити да може бити индукција без дедукције. Као доказ томе могло би се позвати на експерименталну физику, и на природописне науке које се раз-

вијају само на основу опажања и искуства и које су индукцијом дошле до тако важних резултата. Али ако и овде ствар мало боље проучимо, уверићемо се да није тако, но да индукцију мора пратити дедукција, и то или дедукција иде поред индукције или се дедукција употреби, да се потврде индукцијом добивени резултати.

Човек, који испитује законе у свету није *tabula rasa*, на којој се предмети даду просто отиснути, јер ако би човек такав био, не би никад пронашао опште законе у природи. Закони ови не стоје нигде написани, они се не добијају готови и створени, но их морамо изводити из онога, што се око нас у свету догађа. Нужна последица индукције по овоме јесте дедукција.

Да пак може човек створити законе из појава, мора бити већ на некоме степену интелектуалности, мора знати, шта је то опште, а шта посебно и разликовати једно од другога; мора знати већ и нека општа начела. За сваки нов закон иште се неке спреме и ни један закон није донет а да му нису претходили други. Развијање појединих закона природан је ток из познатих већ истина.

По овоме је свака наука, мање више, дедуктивна. И донста има се узрока и тражити, да се свакој науци што више даде дедуктиван карактер, јер тиме постаје наука — науком. Овде разумевамо науку саму, а не методу за предавање те науке.

Свака грана физике била је у почетку експериментална, свако опште правило оснивало се на специјелној индукцији. Ово се развијало до неке границе, по том се прешло просто на закључке дедукцијом.

Данас су се сви закони у физици подвргли математичкоме испитивању; индуктивна физика прелази све више и више у дедуктивну физику. Ни једна физикална дисциплина не обрађује се више без математике и рачуна: механика је сама математика, тако исто и астрономија; у топлоти и електрицитету са магнетизмом заједно развијају се закони математичким путем, па ни сама оптика и акустика нису без математике.

Из овога видимо, да физика прелази постепено у математику, као оно индукција у дедукцију. Физика данас не постоји без математике као ни индукција без дедукције, а о томе смо се могли уверити већ из пређашњих наших проматрања.

Но ма да физика или боље још, рецимо у опште, наука прелази и постаје мало по мало дедуктивна, ипак не престаје бити индуктивна: сваки корак у дедукцији још је индукција.

Према свему овоме не бисмо смели ни делити ове две методе, индукцију од дедукције, већ бисмо их морали узети као целину, а у тој целини разликовати

два момента под именом индукције и дедукције; дедукција прати индукцију а индукција дедукцију. Ове методе контролишу у неку руку једна другу, и правило и закон вреди тек онда, кад издржи пробу и у једној и у другој методи. Таки се закон неће оборити никад.

17. На крају ове наше расправе свратити ћемо се још на једно важно питање, које се тиче баш индукције и дедукције.

У опште ваља знати, која је метода боља и за које је разреде прикладнија, ако би смо се запитали за методу предавања физике и математике.

Наставна метода је у новије доба јако претресана, писано је о њој много и доказивано час за једну час за другу: индукцију и дедукцију.

Ствар је доиста важна и сасвим је оправдано што сви стручни часописи о њој говоре и претресају је.

Питање о методи у опште мора имати великога и општега интереса, јер је метода од јакога утицаја на развитак науке и просвете.

Ми се не можемо опширно бавити тим питањем, али колико засеца овамо, не може нам се на ино а да коју реч не кажемо.

Видели смо, да се једна и друга научна дисциплина: физика и математика, даје предавати и индуктивно и дедуктивно; само се по себи разуме не у истој мери. Показали смо да дедуктивна наука носи на себи научан тип и да се методе разликују; осим тога смо већ понегде истицали и нехотице индуктивну методу. Ово држимо, да је нужно напоменути, да би се боље разумело оно, о чему ћемо сада да пишемо.

Пренашајући индуктивну и дедуктивну методу за предавање у гимназији, оделићемо старије разреде од млађих.

Академичко предавање је у средњим школама у опште, а у нижим разредима са свим штетно. Тиме хоћемо да кажемо, да дедуктивна метода мора долазити после индуктивне. Професори морају знати, да још неразвијено дете не може разумети теоретисање њихово. Природно развијање као свуда тако и код детета почиње с искуством; дакле се тако има почети и у гимназији.

Професор мора полазити увек од примера конкретних и што познатијих, па тек онда постепено и у нижем разреду палако прелазити на по нешто што је апстрактно. Настава никад није тачна и резултат је увек неповољан, ако су професору полазне тачке у његову предавању апстрактности у предмету. Он сам мора знати и врло добро разликовати конкретно од апстрактнога, те конкретности из целине извадити, и онда ученицима тачно и разумљиво саопштити.

У томе је велика професорска дужност и она је двојака: пронаћи све што служи да се ствар јасно

представи, и онда то јасно представити ученицима. Школска је табла врло индуктивно средство за сваки предмет, а особито за физику и математику.

Наставник не сме изаћи пред ученике на једаред са свим новим стварима, но постепено из већ познатих истина развијати све нове и новије.

Ученици у нижим разредима морају што мање сами учити код куће. Њихов домаћи рад треба да се састоји искључиво у понављању онога што се у школи прешло и да се у томе на примерима, ако је реч о математици, вежбају. Најбољи је успех свакојако онде где учитељ доспева, да са ученицима у разреду сврши свој предмет, а за домаћи рад даје им згодне примере, што се односе на оно, које се у разреду учио.

Многи педагози јако бране индуктивну методу, и желе, да се што више и у математици употребљује.

18. Педагошки значај математике без сумње је у томе, да основна начела буду што једноставнија и простија и да се поједина правила везују логичком везом. У овоме погледу се досада доста грешило и греша се још непрестано, јер се прво развијају теорије, па тек онда тумачи са неколико примера, а треба баш обратно да се поступа: т. ј. ваља ићи од примера ка теорији.

У вишој гимназији врло је лако теорију изоставити, а ту је баш и тако најмање треба.

Тако у првome разреду не сме бити ништа теретичкога, а што се дефиниција тиче, морају бити кратке и опет јасне.

Свакако је природније, и пракса је показала, да је и боље за ученике, ако теорији претходи вежбање, као што индукција предходи дедукцији.

С педагошкога гледишта је за математику од велике важности, да се основни појмови њени изводе искуством, и да се истинитост њених правила објашњује примерима из живота.

Ово је и сметало доста, те се од математике, која се оснива на искуству, направила дедуктивна наука. У уверењу да се има посла с лаким и разумљивим стварима, ишло се брзо с конкретнога на оно што је апстрактно, те се тиме и долазило у сукоб и са законима о разумевању, а и са логичким законима.

Сваки нов проблем у математици мора бити продукт познатих појмова и правила. Проблем се мора прво свестрано испитати и тек онда долази решавање правила и доказ. Увек се пак има изнаћи начело, кога се држимо при доказивању и које су му главни моменти.

Често је од потребе упозорити или одмах и развинути сродна правила и доказе или их старијим ученицима дати за приватно вежбање.

Што се геометрије тиче, главно је начело, да се што боље показује и сликама а и геометријским мо-

делима; код доказа се има пазити, да су прости и да има у њима логичке везе и увек треба од посебнога прелазити на опште. Ваља се у опште и ту држати што више индуктивне методе. Исто се тако мора све оно, што је важније, пре оставити, а споредно и мање важно тек доцније. У старијим разредима даје се математика предавати више дедуктивно, јер ту су ученици зрелији, који су се већ извежбали у логичном мишљењу и научили правити логичке закључке. У вишој гимназији добија математика свој прави научни значај и карактер, и што се иде даље, све више и више. Ово особито вреди за геометрију, која пошав од појмова тачке и линије, долази до аналитичне геометрије као врхунца целе геометрије.

19. При предавању физике мора се особита пажња обратити на основне појмове: на главна правила. Није довољно да научи ученик те закове по мора се пазити, да ли разуме значај њихов, и да ли их зна применити у пракци и у животу, наравно у толико само, у колико се који закон тамо пренети може.

Дубље се упуштати у појединости исто толико није нужно, колико је и штетно. Боље је оно време, које би се потрошило на те ситнице, употребити на решавање згодних рачунских задатака из физике или на понављање опита.

Као што смо видели, два су начина да се упознамо са физикалним истинама: опит и по томе индукција, а за тим дедукција. Но често смо у физици принуђени онде, где нам опит и искуство не стоји на расположењу или не може да стоји на расположењу, увести тако зване ипотезе — претпоставке. Ове ипотезе одговарају дедукцији.

Никако не може бити циљ средњих школа развијати физикално знање строго научно, него је више циљ доказане истине упознати и њихову научну карактеру дати нужно оријентовање. По томе дакле опити и демонстрације с једне стране а дедукција с друге одговориће постављеној цели, а особито, ако што више одговарају умном развоју ученика.

Неопростива је погрешка излазити из сфере разумевања ученика и разлагати им разне теорије. По моме мишљењу, то је ствар свеучилишта, а гимназије и у опште средње школе имају готове и доказане истине износити пред ученике и питомце своје.

Често је и за сам експеримент нуждан стваран увод, који се у томе састоји да наставник јасним речима искаже резултат, који се нада добити од опита или пак и тако да уради, да споредно протумачи а на главно да упозори ученике. По свршеноме опиту да скупи још једном све, понови то и онда даде закон јасно и прецизно.

20. Дедукција претпоставља, да је ученик стекао већ искуством неке појмове и да је већ научио које

правило: зато се и овде, као и иначе, даје тек на темељу стеченога искуства употребити. Њена је задаћа да из познатих правила изводи нове појмове, правила и законе, да појединима појавима даје опште значење и да даље проширује познате истине.

У физици се даје тачно разликовати, да рекнемо, индуктиван део од дедуктивнога, они се могу скоро оделити: индуктиван део носи експериментална а теоретичка је физика дедуктиван део физике.

Са педагошкога гледишта теоретичка физика мора бити предмет виших школа, а експериментална треба да буде предмет средњих школа. Постоји међу педагозима и то миљење да експериментална физика не треба да је предмет свеучилишта; али ово не може баш тако бити. Најпростији је разлог против тога, што се у гимназијама и у опште у средњим школама не може експериментална физика свестрано проучити тако да није нужно даље у њој штудије. Шта више и не сме се све узимати, јер средње школе нису за то да стварају стручњаке, но тек да приправе младића за стручну штудију.

Међу тим стоји и то да што год се физика више развија, да је све више и више дедуктивна, т. ј. све се више увлачи дедуктивна метода, а ако погледамо

и упоредимо је са математиком, то видимо, да је у математици баш проивно, јер се уводи индуктивна метода.

И ако сад на крају скупимо и ресумишемо све, што смо у горњем изложили, долазимо до ових резултата:

Физика и математика стоје као индукција и дедукција и то у свакоме погледу. Физика није чиста индукција, као што није чиста ни од математике. Физика је штудија основана на искуству и на рачуну, дакле смеса као што је оно индукција смешана са дедукцијом, и прати индукцију као математика физику. За математику пак не можемо тврдити, да је у толикој свези са физиком због тога, што је физика прати, јер то је најмање; не можемо дакле рећи ни то, да је зато индуктивна, што у њој физике има; али се са гледишта педагошкога и на основу до сада наведенога и разложенога имамо изразити и за математику, да није чиста дедукција, него опет смеса дедукције и индукције.

Индукција је за наставу у нижим разредима, у вишим пак може се употребити и индукција и дедукција.

ПРЕДАВАЊА ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

НА ПРАКТИЧКИМ УЧИТЕЉСКИМ ПРЕДАВАЊИМА У НЕГОТИМУ

ДРЖАО Жив. Ј. Симић

(НАСТАВАК)

Сложене реченице

Не изазује се свакад свака мисао сама за се. Врло се често мисли друже или везују једна с другом, те се тако на различне начине склапају у мање или веће мисаоне низове. Кад се један такав низ мисли удружених или свезаних исказе или напише, то се онда зове *низ реченици* или *сложена реченица*.

Поједине мисли могу се склапати у мисаоне низове, или поједине просте реченице у низове реченичне на два начина. Један од та два начина зове се *приређивање* а други *подређивање*.

Приређивањем сложене реченице. — Ако су поједине мисли у низу мисаоном, или поједине просте реченице у низу реченичном, у сложеној реченици, подједнако важне, ако једна према другој стоје као самостални, засебни делови тако, да једна другу нити у чему допуњује, нити једна од друге зависи, онда се такав реченични низ зове *реченица сложена при-*

ређивањем. Поједине просте реченице у овако сложеној реченици зову се **приређене**.

Гледајући на то како стоје међу собом поједине мисли, исказане појединим приређеним простим реченицама у реченици приређивањем сложеној, могу *приређивањем сложене реченице* бити од три врсте.

а. *Сложене начином спојности или заједнице.* — Ако поједине мисли у реченици сложеној приређивањем просто следе једна за другом или без икаквих свеза, или скопчане свезама *и, а, па, пак, те, тер,* које казују да представе и мисли, свезане њима, другују и могу да буду остварене заједно, онда се каже да је така реченица сложена *начином спојности или заједнице*. На пр. Страшно рече запад ветар, тресак млати бор и раст. — И народи подигоше с' бише крпки, бише славни. — Обазре се и погледа на ме, с' себе скиде коласту аздију, с' себе скиде па је мени даде. — Дете једва дочека и пође с њим. — Надањем се веселите, у негољи трипте, у молитви бу-

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дите једнако. — Књигу пише Жура Вукашине, тајно пише, а тајно је шаље. — Здрав да си ми војвода Милошу, па ми и ти што год проговорчи.

б. *Сложене начином искључивања.* — Ако ли поједине мисли, исказане појединим простим реченицама у реченици сложеној приређивањем долазе једна за другом или без икаквих свеза или скопчане свезама или — или, а — а, али — али, ја — ја, јали, — јали, ни — ни, нити, — нити, воља — воља, — које — које, које казују искључивање тако да остварљивост једне од тих мисли искључује остварљивост ма које од осталих мисли, онда се каже да је така реченица сложена начином искључивања. На пр. Или купи халат, ил' остави зават. — Ја право, ја никако. — Али волиш по мору пливати, али волиш на ватри горети, али волиш да те растргнемо? — Донеси ми једну купу вина, јали вина, јали воде хладне. — Вољ' ти пити, вољ' ти капу купити. — Нити грми нит се земља тресе, нит удара море о брегове. —

в. *Сложене начином супротности.* — Ако ли пак поједине мисли у реченици сложеној приређивањем казују са свим супротне појмове, те се с тога обично скопћавају свезама а, ја, али, ну, него, но, већ, ама, које казују супротност мисли, које су њима свезане каже се да је така реченица сложена начином супротности. На пр. Сан је лажа, а Бог је истина. — Не реси га ни сребро ни злато, него крепост и мантија црна. — Сакуп овај на зло не приличи, но на радост и на вјечну дику цијелога рода хришћанскога. —

Подређивање сложене реченице. — Ако поједине мисли исказане појединим простим реченицама у низу реченичном, нису међу собом једнаке и не стоје као самостални засебни делови, него су једна с другом везане зависношћу тако, да једна другу у чем било допуњује и објашњава, или је једна од њих додата као допуна којој главној или споредној речи друге реченице, онда се каже да је така реченица сложена подређивањем.

Главне и подређене реченице — У реченицама подређивањем сложеним разликују се реченице главне и подређене. Она реченица, која у реченици подређивањем сложеној, казује главну мисао, и којој се друге реченице додају да њу изближе објасне и допуне, зове се главна. Оне пак реченице, које се додају главним реченицама или њиховим деловима, зову се подређене реченице. На пр. На источној водоиаћа Мироча извире један поток, који се доцније зове Јабуча. Ова је реченица сложена из две просте реченице. Првом се казује главна мисао, по томе она је главна. Друга је додана подмету прве реченице да њега објасни, те по томе је подређена првој. — Ми ћемо живети како сами хоћемо. И ова је сложена из две просте реченице. Првом се казује главна ми-

сао. По томе она је главна. Друга је додата природу прве реченице, да њега изближе објасни, по томе она је подређена првој. — Ако те каква грана за-качи, ако је какав камен на путу, ако ти што с коња падне, по десеторо њих потрчи, да ти услугу учине. Ова је реченица сложена из пет простих реченица. Главна је четврта, која гласи: по десеторо њих потрчи. Остале су све додате тој главној, да њу тачније објасне, и по томе су све подређене овој главној.

Као год што у простој реченици додаци могу имати своје додатке, тако исто и подређеној реченици, која је додата главној, може бити друга додати, да опет њу у неком погледу боље објасни. На пр. У то време чује се, да ће кесар Јосиф доћи у Срем у манастир Фенек, да види где се профунта пече. Ова је реченица сложена из четири просте реченице. Прва је главна. Њојзи је непосредно подређена друга. Другој је опет подређена трећа. А трећој је подређена четврта. Тако је друга према првој подређена, а према трећој главна: трећа је опет према другој подређена, а према четвртој главна. — Тако је и пример: Један старац све би говорио, да би оном добро платио, ко би му казао, како може умрети.

Подређене реченице разне по служби. — Какву службу у простој реченици чине поједине споредне речи, које се додају подмету, природу и другим речима, такву исту службу у реченици подређивањем сложеној чине поједине подређене реченице, које се такође додају подмету, природу и другим речима главне реченице. Према служби, коју у подређивањем сложеној реченици чине, реченице подређене могу бити:

а. **Подређена као додатак подмету и другим именима.** — Кад се подмет, именски део природу, предмет или који год други део главне реченице, исказан именицом, придевом, бројем или заменицом, хоће да објасни не једном речју или са неколико речи, него читавом, потпуном мишљу, онда се реченица, којом се та мисао искаже, зове подређена као додатак подмету, и другим именима. Те се реченице скопћавају за реч, којој се додају заменицама савезним (трећега непознатог лица), свезом да, или прилогом где. На пр. Био некакав богоугодан калуђер, бијеле браде и главе, који се вазда Богу мољаше. Прва је реченица главна у којој је подмет калуђер; друга која гласи: који се вазда Богу мољаше додата је подмету прве. — Он је друг, какав се само пожелети може. У овој сложеној реченици две су просте. Прва је главна; у њој именски прирок је друг; друг је именски део природу; томе именском делу природу додана је друга реченица, да њега боље објасни. — Тале држи дренову батину, у којој је хиљаду клинаца. У овој сложеној реченици подре-

ђена је друга, а додата је предмету прве реченице. — Он је нашао себи девојку, какву свака земља нема. И овде је друга додата предмету прве реченице. — Са чим ћете изаћ' пред Милоша и пред друге српске витезове, који живе, докле сунце грије. У овој сложеној реченици три су просте; прва је главна; друга је додата прироковом додатку прве реченице. — Нема прилике, у којој заједнички посао не би разгалио патнике. — Глас је био, да ћеш му ти ћер твоју дати. — Ко би мене воде нашојио, ко ми би ми хладак начинио, тај би души мјесто ухватио. — Гуска колико леда може прождријети, онолико ће и одбити. — Срећа је оно, што људи за срећу држе.

б. **Подређена зао предмет.** — Ако је у главној реченици прирок прелазни глагол, па ако се предмет на ком се врши радња тога прирока, не каже једном представом, него целом мишљу, онда се реченица, којом се та мисао исказе, зове *подређена као предмет*. Таке реченице скопчавају се за главну реченицу заменицама, или свезама: *да, како, е, и т. д.* или прилогом *где*, или речцом *ми*, или стоје без икаквог савезног знака. На пр. Па се крило на чекрк окрене те казује, који ветар цише. Трећа реченица додата је као предмет прироку друге реченице. — Бог зна, јесам ми и толико заслужио. — Видим како је данас. — Па ми реци, говорим ми право. — Љутит ага мрко гледа, где се силом дивит мора силан арслан горском мишу. — По неки болесник нада се да ће дуго живети. — Или ваљда краљ мисли да ми не знаме како ваља за свог цара умрети. Овде су три реченице; друга је додата као предмет прироку прве; а трећа је опет додата као предмет прироку друге реченице. — Кад дођемо у двор к моме оцу, он ће ти дати, што год заштитеш.

в. **Подређена за место.** — Кад је потребно да се место, на ком се врши радња или бивање, које се казује прироком главне реченице, каже не једном представом него читавом мишљу, или да се додатак прироков за место, који је у главној реченици исказан представом, објасни у каквом било погледу читавом мишљу, онда се реченица, којом се та мисао исказе зове *подређена за место*. Често се у главној реченици прилогом казује место, на ком се збива оно што се казује прироком, па тек томе прилогу додаје се подређена реченица, којом се то место потпуније определи. У овом случају у главној реченици употребљују се прилози изведени од трећег познатог лица заменица: *тамо, ту, онамо, онде, овде* и т. д. а подређена почиње се прилогом изведеним од заменичког трећег непознатог лица: *где* (къ—де) *докле*. И у осталим случајима ове се реченице скопчавају за главну реченицу прилозима *места*: *где, докле, куда, откуда, одакле*, и т. д. На пр. Али *тамо* плода бити неће.

где не цвета у пролеће цвеће. — Хајдуке ошколе онде на Вису, где се они бише од јутра до мрака. — Где се гусле у кући не чују, ту је мртва и кућа и људи. — Где чујете трубу ди затруби, онамо трчите к нама. — Јер се управо још не зна, докле Срба има у Арнаутској и Македонији. — Сахранише Милићбарјактара, куда јарко смирује се сунце.

г. **Подређена за време.** — Кад је потребно да се време, у које се збива бивање или радња, која се казује прироком главне реченице, исказе не једном представом, него потпуном мишљу, или кад је потребно да се додатак прироков из главне реченице, којим се казује време, у каквом било погледу објасни читавом мишљу, онда се реченица, којом се та мисао исказе зове *подређена за време*. Најчешће у главној реченици време прирокове радње казују се прилозима изведеним од заменица трећег познатог лица: *тада, онда, докле*, па се време исказано тим прилозима потпуније објашњава подређеном реченицом, која се почиње прилозима изведеним од заменица трећег непознатог лица: *када, докле*, и т. д. На пр. *Кад настала година четврта, тада* виче са плајине вила. — *Кад у јутру јутро освануло и градска се отворише врата, тад'* ишета царица Милица. — *Докле су дотрчали, докле* је он већ издахнуо био. — *А кад виђе да му не науди, онда* пусти ветра студеного. — Три пут савру очима прегледи, док је брату лице угледала. — *Не стрељајте по гори јунаке, док је гласа Краљевића Марка.* — *Кад стигоше цар и сватове, цар му даде хиљаду дуката.* — *Како је дошао, призове себе кнеза и све кметове* — *Тек соколу прво перје никне, он не може више мировати.*

д. **Подређена за начин.** — Кад се покаже начин на који се извршује оно што се се казује прироком главне реченице не представом, него мишљу, онда се реченица, којом се та мисао исказе, зове *подређена за начин*. Те се реченице везују за своје главне реченице свезама: *као, ка', ка'но (каоно) кан'да, као да, као што, као год, како*. На пр. На небу им душе царовале, *ка' име им на земљи царује*. — Свест о дужности развија се с временом, *као год и знање о истини*. Када игра, *кан'да паун ишеће*; кад говори, *ко'да голуб гуче*; кад се смије, *кан' да сунце грије*. — Агин чадор ине наткрилио, *ка' но лабуд ишца бела, беле ишце голубове*.

ђ. **Подређена за поређење.** — Кад се начин на који бива или на који се представља оно што се казује главном реченицом објашњава начином, на који бива или на који се представља оно што се казује подређеном реченицом, поредећи међу собом обадва та начина, подређена реченица, која врши ту службу, зове се *подређена за поређење*.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Кад се казује да је међу собом једнако оно што се казује главном и оно што се казује поређеном реченицом, онда се та једнакост исказује заменицама: *какав — такав; колики — толики или толики — колики; онолики — колики; као год што — тако; као што — тако; како — тако; како — онако; као оно — тако.* Од ових заменица у главној реченици стоји свакад заменица трећег познатог лица, а у подређеној заменица трећа непознатог лица. На пр. *Како је мир прошасте године између Срба и Турака начињен, онако је и трајао.* — *Како ноћ бој прекине, тако Турци заноће око шанца српскога.* — *Ти ниси толико несрећан, колико ти се чини. Какво би било пролеће без сунца, такво је детенце без слободе.* — *Наши су дани онолики, колики беху Дазарви, Обилићеви и Милошеви.* — *Па како се год ми сада бринемо о њима, тако ће се они после бринути о нама.*

Кад се казује да је неједнако међу собом оно што се казује главном и оно што се казује подређеном реченицом, па ако ће се то поређење тицати и појединих делова тих реченица, онда у главној реченици долази заменица *то* или *тим*, а подређена се за њу скопчава заменицом *што*; или се подређена везује са главном свезом *него, но*; или у главној долази поређен придев или поређен прилог, а споредна се за њу везује заменицама: *што, што год*, или свезама: *него него што, него ми.* На пр. *Волимо те Страхишићу Бане, но сву земљу нашу царевину.* — *Водем скочит' у воду Мораву, него љубит' на срамоту Турке.* — *Што је зрелије грозђе и што је мање водено, тим угаситијег лица бива вино.* — *Што више љубави враћаш, више ћеш је примити.* — *Туга, разливена по њезину лицу, више је казивало о њезиној милости, него црнина, коју је носила на себи.* — Тако народу опет постане милији рат, него ми таки мир. — *Што се ближе сунцу тече, све то мање зрак му пече.*

Често се пак у главној реченици износи оно што је мање, лакше могућније, извесније, те да се у подређену стави оно што је веће, теже, немогућније, неизвесније, или обратно, те да се на такав начин, оно што се износи у подређеној реченици боље обори или потврди. Оваке подређене реченице везују се за своје главне реченице свезама: *него, но, камо ли, а камо ли, да камо ли, некто ли, а некто ли, не камо ли, то ли*; или у главној дође свеза *не само*, а подређена се почне свезом *него и*. На пр. *Не моглоше темељ подигнути, а камо ли саградити гради.* — *Ти нијеси ни чуо јунака, да камо ли очима видео.* — *И не би га пренијеле виле, а камо ли ноге на јунаку, Црном Гором на бијелу дању.* — *Кад издаде оваког јунака, кога данас у свјету нема, то ми мене сутра издат, неће.* — *Досадно студену камену, а некто ли*

цару Сулејману. — *Јер се догађаји искваре и у ономе истом нараштају, у коме су се догађали а, камо ли за неколике стотине година.*

е. **Подређена за намеру.** — Кад је потребно да се целом мишљу исказе намера оне радње, која је исказана прироком главне реченице онда се реченица којом се та мисао исказује, зове *подређена за намеру*. Такве реченице скопчавају се за прирок главне реченице свезама: *да, еда, једа, нека, како*, или се исказује упитним обликом или погодбеним начином. На пр. *Иде брату у другу одају, да он буди брата Драгутина.* — *Махни српом, да ти видим руку.* — *Једва смо се овамо савили, еда како ви то претечете.* — *Пошљите му лист књиге бијеле, нека дође граду Вучитрну.* — *Он продаје девет винограда, не би ли се одужио дуга.* — *Нек се Срби тријебе братском враждем, како би му лакше било пацовати.*

ж. **Подређена за погодбу (услов).** — Кад се целом мишљу исказе погодба (услов), по коју може или не може бити оно, што се казује главном реченицом, онда реченица којом се та мисао исказује, зове се *подређена за погодбу*. Те се реченице скопчавају за главне реченице свезама: *да, ако, кад*, или прилогом *док, докле*, или упитним реченичним обликом. На пр. *Кад би пророци били, не би били људи.* — *Да ти можеш добит агалукe, најприје би себи извадио.* — *Док се човек дима не надими, не може се ватре нагрети.* — *Ако вранац буде среће старе, под тобом ће вранац испливати.* — *Кад би сви мудри били и разумни и правдолубиви, не би били међу њима ни кавге ни неслоге.* — *Докле гођ Бог не узме човеку ум, не може мал.* — *Ал' да вјетру дадеш илски, тер да гледнеш низ поље равнином, видно би гдје скуп људи ступа.*

з. **Подређена за уступање или допуштање.** — Често је потребно да се у подређеној реченици исказе погодба, по коју може или не може бити оно, што се казује главном реченицом, али тако, да се допушта да се изврши или да буде оно што се казује у главној реченици, па извршила се или не извршила погодба постављена у подређеној реченици. Подређене реченице, у којима се казује тако уступна погодба, зову се *подређене за уступање или допуштање*. Оне се скопчавају за своје главне реченице свезама: *нек, да, и, ако, ако, и, макар, премда, ма ма, да, буд', буди, баш и да*. На пр. *Ружно је смејати се туђој несрећи, па макар несрећник био, и рђав човек.* — *Љубав никад не престаје, а пророштво ако ће и престати, језици ако ће и умукнути, разума ако ће и нестати.* — *Да то вера и подноси, Омер-ага се ласно не би дао предати Србима.* — *А ја нећу Турчин бити, макар главу на раменима више не носио.* — *Помисао на сами повратак, баш и да им буде суђено избавити*

се, страшила их је јако. — *Ако и јест крива врата, ама лијеп мирис дава.*

и. Подређена за последицу и узрок. — Кад је потреба да се подређеном реченицом искаже последица или узрок онога, што се излаже у главној реченици, онда се тако подређена реченица зове *подређена за последицу и узрок*. Оваке се реченице скопчavaju за своју главну реченицу речима: *јер, јербо, с тога, за то, што, где, будући, како*; или у главној реченици долазе речи: *тако*, које се често прећуткује, *толико* и т. д., а у споредној долази реч *да*. На пр. Па ми стери мекану постељу, ни дугачку, ни врло широку, *јер ти дуго боловати нећу*. — Жао му је *што ће дати благо, са тога се врло расрдио*. У овој сложеној реченици три су просте; другом се казује узрок радње исказане у првој реченици, а трећом се опет казује последица оне радње, која се казује другом реченицом. — И по семену твојему биће благословени сви народи на земљи, *за то што си послушао глас мој*. — Црна горо, убила те туга, како но је жеђ данаске меће, *ће у тебе хладне воде нејма*. — А стока нека стоји у целозли, *будући да су кашегани и кнезови осведочили и на душу узели*, да је стока вилајетска. — Тице певаху, *да ваздух јечи*. — У крв ће нам вјере запливати, *биће боља која не потоне*.

Уметнуте реченице. — Дешава се да подређена реченица дође између делова главне реченице, и онда се зове *уметнута реченица*. На пр. Деца, *док су мала*, не знају ништа. — Неће вам се довека, *овако као сада* давати све што вам треба. — Чувајте се, *рече ми он даље*, од нездрава читања. — Ти ћеш код мене, *док сам ја жив*, остати. — Онај, *који вас је створио*, обдржава вас. — Ви сви, *који сте из босанског пашалука*, излазите на поље. — Све јој, *што је и како је*, каза. — Тога ради и ја, *не могући више триљети*, послах да упознам вјеру вашу. — Један је, *не слушајући напомене, које су му давале*, навукао се на болест.

Мешовите сложене реченице. — У живој употреби језика, у говору и писању не долазе увек засебно реченице сложене само приређивањем, а засебно опет сложене самим подређивањем. Како се мисли људске на разне начине у животу једна с другом друже и преплећу, тако се и ова два начина слагања реченица, приређивањем и подређивањем, врло често мешају, те често у једној сложеној реченици буде реченица међу собом и приређивањем и подређивањем састављених. Таке сложене реченице зову се *мешовите сложене реченице*. Често на пр. буду у сложеној реченици по две три међу собом приређене, али по нека између њих има и по коју своју подређену реченицу. Или дешава се да једна главна има по неколике своје подређене реченице, које су међу со-

бом приређене. Или десе се по две три главне, од којих свака има својих подређених; кад су ове главне међу собом приређене, оне се сматрају не као приређене просте реченице, него као приређени низови реченични, као приређени *чланови*, који стоје у сложеној реченици, као *засебне целине*. На пр. *Јер су честе у Лагина страже, па се бојим, да те не ухватје*. Овде су три просте реченице; прве су две међу собом приређене, а трећа је другој подређена. — *Онде занокти у једнога шестипника, па га зашпта, не би ли му знао казати што за девет златних пауница*. И у овој сложеној реченици прва и друга међу собом су приређене, а трећа је другој подређена. — *Како се не бојиш, да земља под тобом не провадне, или да те гром из ведре неба не удари*. У овој сложеној реченици прва је главна; обе остале су њој подређене, али међу собом приређене. — *Ако је квасац свет, то је и тијесто; а ако је коријен свет, то су и гране*. У овој сложеној реченици четири су просте; друга је подређена првој, а четврта трећој; прва и трећа су главне и са својима подређеним чине међу собом два члана, који су међу собом приређени. — *Је ли младић што учио, и је ли што научио, не зна се; али је живео онако, како живе они, који се не баве науком*. У овој сложеној реченици прва, друга и трећа чине један члан, а четврта, пета и шеста други члан. У првом члану главна је трећа, а њој су подређене прва и друга, које су опет међу собом приређене. У другом члану главна је четврта, а пета је подређена непосредно четвртој, а шеста је опет подређена петој. Чланови су међу собом приређени.

Скраћивање сложених реченица. — Сложене реченице не долазе свакад потпуне, са свима својим деловима, који им припадају, него се често поједини делови њихови или изоставе, с тога што се по смислу већ добро знају, или се замењују другима, дужи краћима, сложени простима. Оваке сложене реченице зову се *скраћене сложене реченице*.

Скраћене изостављањем. — Кад се у реченици приређивањем сложеној деси више простих реченица, у којима је један исти прирок, а различни подмети, онда се сви ти подмети поређају један за другим, повезани свезом *и* или без икакве свезе, а прирок се стави само један пут. На тај начин постају скраћене сложене реченице, у којима има више подмета, а само један прирок. На пр. *Људи и животиње дишу* (место: *Људи дишу и животиње дишу*). — Исто тако, ако је у свима таким реченицама један исти подмет, а различни прироци, подмет се стави један пут, а прироци се поређају један за другим повезани свезом *и* или *и* без свезе. На пр. *Они стајаху и чекаху* (место: *Они стајаху и они чекаху*). — Ако је у оваким реченицама, у којима је један исти подмет, а

прироци именски, и у свима природима *спона* један исти глагол, онда се спона стави само један пут, а осталих прирока именски делови се поређају један до другог везани свезом *и* или без свезе. На пр. *А град бјеше широк и велик* (место: А град бјеше широк, а град бјеше велик). — Ако се деси да је у свима таким реченицама један исти подмет и један исти прирок, а различни додаци додају се једноме или другоме, онда се подмет и прирок опет ставе један пут, а додаци се поређају један до другог повезани свезом *и* или *и* без свезе. На пр. *Ја сам жељан бела света, бела данка, жарка сунца* (место: Ја сам жељан бела света, ја сам жељан бела данка, ја сам жељан жарка сунца). — *Имао је свога овчара, говедара, коњушара, свињара, многу имаовину и велико богаство* (место: Имао је свога овчара, имао је свога коњушара и т. д.). *Ја чекам лепу Јелицу, Ивана бана сестрицу* (место: Ја чекам лепу Јелицу, ја чекам Ивана бана сестрицу). — У оваким случајима и све остале речи, које се у свима реченицама понављају, стављају се само један пут. На пр. *Из свега племена стану излазити учитељи, лекари, управитељи и старешине народне* (место: Из свега племена стану излазити учитељи, из свега племена стану излазити лекари и т. д.). *Топ за топом грми, јечи, сева* (место: за топом грми, топ за топом јечи, топ за топом сева). — Ако је у више реченица прирок од разних глагола, али у једном истом сложеном облику, онда помоћни глагол остави се само у једној реченици, а у другим се не ставља. На пр. *Па ћеш бити госпођа краљица, прести свиљу на златно вретено, свиљу прести, на свиљу сједити, а носити диву и кадиву*.

У реченицама подређивањем сложенима, у реченицама подређеним *за начин*, прирок је исти, који и у главној реченици, с тога се он у подређеној реченици изостави. На пр. *Пламти небо као огањ живи* (место: Пламти небо, као што живи огањ пламти). *Да му се исповиједаш као сад мени* (место: да му се исповиједаш, као што се сад мени исповиједаш). *Ми вам не можемо ништа помоћи као ни себи* (место: Ми вам не можемо ништа помоћи, као што не можемо ништа ни себи помоћи). — *Па кроз гору ступа ка' но муња лака* (место: Па кроз гору ступа, ка' но што ступа муња лака).

Кад су у главним реченицама речи: *онај, тај, тамо, онамо, тако, дотле, тада* и т. д., за које се вежу подређене реченице, те се речи у главним реченицама обично изостављају. На пр. *Ко нагли без обзира*, (онај) *далеко не одлази*, а (онај) *много поквири*. — *Вршите сваки* (ово) *што вам је дужност*. — *Јер чега се бојаш*, (оно) *дође на мене*. — *Кад стигоше цара и сватове, цар му* (тада) *даде хиљаду дуката*.

— *Пошто им причитасмо ову нашу осуду*, (онда) *помирисмо их и ижљубисмо*. — *Све се наби* (тако) *да кркнут' не море*.

У реченицама сложеним подређивањем, често је једна иста реч у једној реченици предмет или други који додатак, а у другој подмет или прирок и обратно. И у тим случајима се реч, која у више реченица долази, ставља само један пут. На пр. *Дође пред кућу Мркоњића, кад ли је* (кућа) *пуста затворена*. — *Али се заваде Аврамови пастири с Лотовима* (пастирима).

Скраћивање замењивањем. — У реченицама подређивањем сложеним могу се целе подређене реченице стегнути у једну представу, исказану једном или неколицином речи.

Кад се подређена реченица, која је додатак подмету, прироку или предмету или коме год имену у главној реченици, стегне у једну представу, онда од ње поставе додатак *подметни* (апозиција) или *прирочни* (предикативни), или *прошастни*, или *трини глаголски придев*. На пр. *Ми сиромаси носимо им колаче* (место: Ми који смо сиромаси, носимо им колаче). — *Него мене старца послушајте* (место: Него мене, који сам старац, послушајте). — *Позрави ми краља, таста мога* (место: Поздрави ми краља, који је таст мој). — *Не држах себе достојна да ти дођем* (место: Не држах, да сам достојан, да ти дођем). — *Честита бих га учинио* (место: Учинио бих га да буде честит). — *Па суетала коња одјахао* (место: Па одјахао коња, који је суетао). — *Пролијте крв њихову на њихову олтару накићену цвећем* (место: Пролијте крв њихову на њихову олтару, који је накићен цвећем).

Подређене реченице времена, последице и узрока могу се стегнути у глаголски *прилог садашњег* или *прошлог времена*, или у именицу начињену од триног глаголског придева наставком *ије* (*је*). И у приређених реченица, ако се радња збива у једно исто време, може се једна стегнути у прилог времена садашњег и постати подређена оној другој. На пр. *Добар може постати само чинећи добро* (место: Добар може постати само ако чини добро). — *Путујући тако удари на једну воду, и идући покрај те воде, сретете се с једним човеком у зеленим хаљинама* (место: Док је шутовао тако, удари на једну воду, и док је ишао поред те воде, сретете се и т. д.). — *То рекавши, баци новчић у воду* (место: *Пошто то рече*, баци новчић у воду). — *Да те везир погубит' не може, без питања цара честитого* (место: Да те везир погубит' не може, док честитог цара не зашита). — *Ил' јездите преко неба равна, гледајући земље и градове* (место: Ил' јездите преко неба равна, а гледајте земље и градове).

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Подређена реченица за намеру, или за предмет, може се стегнути у начин неодређени. На пр. *Рано рани Туркиња ђевојка на Марицу бијели платно* (место: *Рано рани Туркиња ђевојка на Марицу да бијели платно*). — *Није нам суђено живјети заједно* (место: *Није нам суђено да живимо заједно*). — *Кад ја седнем вечерати вечеру* (место: *Кад ја седнем да вечерам вечеру*). — *Али волни по мору иливати, али волни да те растргнемо* (место: *Али волни да по мору иливаши, али и т. д.*).

15. Знаци реченичког слога (интерпункција.)

Осим речи склопљених у реченици, да се њима исказу мисли, у писању реченица пишу се још неки знаци на крају реченица, између речи у једној реченици, између појединих реченица у сложеној реченици, и између чланова сложених реченица.

Ко говори добро и правилно, он ће свакад застати, пошто изговори једну мисао; а и док исказује једну мисао, опазићемо да по где где застане, негде мање а негде више. То застајање у писању бележи се нарочитим знацима. И по самоме значењу реченица стављају се нарочити знаци на свршетку њихову, или у средини њиховој. Ти знаци зову се — *знаци реченичког слога* (или страном речју *интерпункција*). Ти су знаци:

а. **Тачка.** — Ако се реченицом, простом или сложеном, што год *тврди* или *одриче*, на свршетку такве реченице ставља се *тачка* (.). Тачка означава најдуже застануће у говору и читању.

б. **Упитни знак.** — Ако се реченицом, простом или сложеном, пита за што, онда се на крају реченице ставља *упитни знак* (?). На пр. *Куда кеш?* — *Идете ли сви заједно гором зеленом?* — *Није ли ти отворен свет на све стране?* — *Зар никад нисте чули, да свога ближњег треба љубити, као самога себе?* — *Шта треба да деца чине, те да буду добра?* — *Да ја видим двије силне војске, чија л' гине, чија л' задобија?*

в. **Знак дивљења.** — Ако се реченицом, простом или сложеном, исказује *дивљење*, *чуђење*, *силно осећање*, *благосиљање*, *клетва*, *зактевање*, *заповедање* или *узвикивање*, онда се на свршетку реченице ставља *знак дивљења* (!). На пр. *Ао Боже, да вели си свети!* — *Ао свете, да леи ли си клети!* — *Тешко Турком тргујући с Марком!* — *С вама дошла свака среќа и сам господ Бог!* — *Вако било свакој друзи, која мајке не слушала!* — *Колико воде пошила, толико суза пролила!* — *Да чудно ли с главе погубосмо!* — *Не уздај се у силу човечију!* — *Изиди амо, делијо!* — *Драги пријатељу!* — *Поштована господо!*

г. **Запета.** — У скраћеној сложеној реченици, у којој долазе један до другог више подмета или више прирока један до другог, онда се између тих подмета а тако између тих прирока, ако нису и једни и други везани свезом и, пише *запета* (;). На пр. *Његова браќа, стричеви, кућани и сељаци слушају га, воле и питају за свашта.* — *Он је саветовао, пошто-магао и подстрекавао на рад свакога.* — *Он је био стар, частан, добар и врло побожан човек.* — Запета се пише и змеђу појединих додатака подметових, прирокових и других, кад их дође више један до другог без свезе. На пр. *Он је имао свога овчара, говедара, коњушара, свињара, многу имаовину и велико богатство.* — Ако у реченици има реч у петом падежу, запета се пише и пред њом и после ње. На пр. *Слушај, сине, наставу оца својега!* — *Босиоче, босиоче у ширину расти!* — *Имајте, господо, на уму прилике дана наших!* — Запетама се одваја и уметнута реченица од делова главне реченица. На пр. *Код куће је, веруј, боље.* — *Бејак, пре но што вас познадох, добар, тих, добродушан.* — *Деца, док су мала, не знају ништа.* — У реченици сложеној приређивањем поједине приређене реченице одвајају се увек једна од друге *запетом*. На пр. *И народи подигосе с, били крешки, били славни.* — *Обазре се и погледа на ме, с' себе скиде коласту аздију, с' себе скиде, па је мени даде.* *И ја могу, и коњ може, ал' не да Бог.* — Подређене реченице одвајају се од својих главних а и једна од друге, кад их је више, *запетом*. На пр. *Који говори, да је у видјелу, а мрзи својега брата, још је у таму.* — *Кад дође кући својој, дође му стари слуга његов, да га пита, шта му је донео за онај новчић.*

Само кад је унутарња веза подређених реченица са њиховим главним реченицама одвећ јака, као што је случај, кад се те реченице почињу речима: *који*, *да*, *шта*, или *што*, подређене се реченице не морају одвајати *запетом* од својих главних. На пр. *Старешина с договором кућана продаје што је за продају.* — *Не питај кога сам заната.* — *Погомство ће по послу сваког судити шта је који знао.* — *Благо онима који су чистога срца.* — *Ја виђу да си ти хитре памети.*

д. **Тачка и запета.** — Међу члановима приређивањем сложених реченица, кад оне нису у тесној међусобној вези, и нису везане граматичким свезама, пише се *тачка* и *запета* (;). У овим се приликама често сви чланови приређивањем сложене реченице почињу једним истим, поновљеним подметом, прироком, додатком или свезом, или мисли теку као неко набрајање. На пр. *Правда изискује, да никоме ни најмању увреду не творимо; врлина хоће, да другима помажемо и добро чинимо; и здрав нам разум крешко*

налаже, да се здраво чувамо, да нам нико зло не учини. — Зрно по зрно сто погача; длака по длака сто бјелача; камен по камен, сто палача; ногу пред ногу, добох на гору. — Има земаља, које су страховите лепотом својом; има их, које су чудновате суморношћу својом; има их врло брдовитих, а има их са свим равних. — Као да је сам Бог тако хтео, да други стварају идеје, а ти да створеним идејама тело створиш; да други изјављују вољу народа, а ти да изјављеној вољи живот дадеш; да други желе срећу народа, а ти да жељу ту испуниш; да другијех буде глас будућности, а твоје да буде дело будућности; да друге познаје потомство по идејама, мислима, осећајима и жељама, а тебе по чистим великим делима: и у колико и најлепше мисли, осећаји жеље и говори морају уступити великим делима, у толико да мора уступити и спомен другијех спомену твојему.

И на половини подређивањем сложене реченице, кад је више разграната, пише се тачка и зашета. На пр. *И већ су му неки путници били лепих новца у шишир бацили, кад други дотрчаше и казаше да он лаже, није му оно брат; онда он утече низ брдо гласно смејући се.*

ђ. **Две тачке.** — На половини сложене реченице кад у првој половини има више чланова издвајаних тачком и запетом, или кад се другој половини, или главној реченици, која дође после двеју тачки, хоће да да више видљивости, пишу се две тачке. На пр. *Истина је, да су се по духу тога нама непријатељског времена они престали Србима звати; истина је и то, да се братска љубав између нас умалила и место њезино отуђење заузеле: али хоће ли, може ли то на свагда постојати; треба ли то раздјељење и на даље да постоји? — У Шумадији нема брда, високих као Гтањ; нема планина, големих као Копаноник; нема стѣна, голих као Сто; нема равни глатких као Мачва, нити рѣка као што су Млава и Ибар: али има брежуљака, обраслих свакојаким дрвећем; има шитомих лѣка, родних коса и цветних долова, да од њих очију не можеш одвојити.*

Кад се хоће да наведу нечије речи онако, како их је неко сам изговорио или написао, пишу се пред тим речима две тачке. На пр. *И говораше: покајте се, јер се приближи царство небесно. — Неки вели: уклони ме с пута, да ме добри коњи не погаче. — Опомињите се рјечи, коју вам рекох: није слуга већи од господара својега.*

Кад се шта наводи, или кад се шта набраја, пред тим навођењем и набрајањем пишу се две тачке. На пр. *У тој изби чудно чудо каже: бјесно Туре гдје се крсту клања. — И ја ћу вама учинити ово: пустићу на вас страх, суху болест и врућину, које*

ће вам очи искварити и душу увијелити и залуд ћете сијати сјеме своје, јер ће га јести непријатељи ваши. — Кад дођемо у двор к моме оцу, он ће теби дати шта год злиштеш: сребра, злата и камена драгога. — Архимандрит је Стеван био врло прикладан човек: раста танка а висока, лица бела и весела, косе смеђе, образа дугуљастих.

е. **Цртица.** — Пазећу прве и друге половине сложене реченице, где се пише и тачка са запетом, кад се хоће да означи већа важност те поделе на прву и другу половину, да се означи већа важност онога, што се у свакој од тих двеју половина излаже, пише се цртица (—). На пр. *Онда он начини на сред пута крчму, да сваки путник, који се ту уврати, бадава руча — али да сваки мора пришеведати, шта је радио у своје животно. — И јест све лепо у селу Рављу; свега оно има; и све напредује у њему; али ипак оно изгледа жуто; нема онога, што је свакоме селу најлепши накит — нема своје цркве.*

Уметнуте реченице, место запетом, одвајају се од осталог цртицом, кад се хоће да означи већа важност онога, што се њима исказује. На пр. *Добро, што човек чини — а никад га не може довољно чинити — једино је благо, које му остаје после смрти. — А старији син му — што је солдат био — заштитвену избу за нас је сиремио.*

Испрекидан или недоречен говор означава се цртицом. На пр. *То су гласови — чудни — зми. То није лепо да ви — али је најбоље ћутати. — Место цртице гдекоји употребљавају знак . . . да њиме означи прекинут и недоречен говор. На пр. *Онамо га глад и горе . . . туђин чека; овде роштво тешко и муке кржаве. — Цртица или тритачке долазе и онда кад нешто долази неочекивано, или супротно ономе, што напред стоји, или кад се хоће да означи да треба у читању дужи застој. На пр. *Саул пође да тражи ослице свога оца, аак нађе — краљеву круну. — Често рука сама пође крволоку јагагану; трза, сева . . . клоне, стане! — Слава, сила и богатство променљив је образ мрака, и грдиња таје свака, и остаје вечно — ништа. — Тек у зраку јоште видиш беле тице лабудове — то се ветар мразном рукомигра, тигра са саруком. . .***

ж. **Знак навођења.** — Да се означи да су нечије речи у писању употребљене онако, какв их је неко сам изговорио, и тиме да се одвоје од онога, што говори онај, који их наводи, пише се пред тим речима знак, а после њих знак, та два знака („“) зову се знак навођења. На пр. *„Дај ми лећа, гладан сам!“ рече Исак Јакову, а Јаков му одговори: „гођу, ако ћеш ми продати старешинство.“ — Онда стриц онога момка рече цару: „Сад ћемо му зашеведити друго, што заиста неће моћи учинити!“*

з. **Знак заграде.** — Да се означи, како речи, које се за неко објашњење употребљују, немају свезе с правим смислом реченице, и нису никакав део реченице, оне се стављају у *заграду* () или []. На пр. *И измишавши у тресци сахат (у јутру око десет сахата) видје друге, где стоје на чаршији беспослени.* — *Куќа, у коју је он ступио као удеолик и која беше у једној приморској вароши (где је и цео овај догађај био), радила је са западном Инђијом.*

и. **Апостроф.** — Да се означи, да је какав глас изостављен, пише се место изостављеног гласа знак који се зове апостроф. На пр. *Скин оружје, незнана делю, па нос' главу, куда теби драго.* — *Но с' обуци што се можеш леште!*

16. Правилно читање

Читање је гласно изговарање написаних мисли, написаних реченица. Читање треба да задовољи два захтева: *захтев слуха* и *захтев разума*. Читање, које задовољи оба та захтева, зове се *правилно читање*.

Ко хоће да читањем задовољи захтев слуха, мора пазити на изговор појединих речи и на изговор појединих реченица, а и на читање читавих комада.

Свака реч има своју мелодију; мелодија сваке речи јесте њена акцентуација. При читању речи ваља тачно изговарати онако, каква је њихова природна мелодија, њихова акцентуација. Ко при читању не буде тако изговарао речи, тај неће читати правилно. Слух слушалаца ће осетити ту неправилност и читање ће им бити непријатно. Чланак најбоље садржине, тако неправилно читан неће слушаоце занимати.

Слух не трпи ни монотонно читање реченица, то јест изговарање свију речи у реченица једним истим тоном, једном истом јачином, једном истом живошћу. Слуху је несносно и такво читање, кад се свака реченица чита на један исти начин, до половине нпр. једним гласом јачим и вишим, а од половине редовно другим гласом, нижим и слабијим.

И реченице имају своју мелодију, као год што је имају и поједине речи. Слух хоће при читању да чује ту мелодију њихову; ако читач погоди ту мелодију, читаоцима ће читање бити пријатно, они ће тако читање прогласити за правилно читање. Мелодија пак појединих реченица оснива се на оној страни правилног читања, које треба да задовољи разум.

Да се читањем задовољи захтев разума, ваља реченице читати тако, да разум слушаоца одмах позна на којој је речи у реченици тежина мисли, исказане том реченицом. Ако се чита тако да разум слушалаца то не може да позна, онда то читање није правилно. Много се пажње од читача изискује те да реченицу прочита тако, да слушаоци одмах познаду што је најважније у тој исказаној мисли, чега ради је она

управо и исказана. У реченици може бити једна, а може бити и више речи, на којима је тежина мисли. Да би разум познао које су те речи, те да би према томе схватио целу мисао онако, како треба, при читању треба те речи изговарати друкчије, него ли што ће се изговорити друге речи, које су по важности споредне, и које се о оним речима, које су важније, држе као о своме стожеру, о коме се и држи све што је у тој мисли. Што је у слогу самогласник, што су у речи акцентовани слогови, то су у реченици оне речи, на којима лежи тежина мисли, исказане реченицом. Као год што се у једноме слогу одликује изговором самогласник од сугласника, као год што се у речи акцентовани слогови изговором одликују од слогова неакцентованих; исто тако ваља при читању реченице изговором одликовати оне речи на којима лежи сила мисли од оних речи, које су по важности споредне у реченици. Кад се реченица тако прочита, онда се сва снага разума усредреди на тим речима, он одмах погађа прави смисао реченице, он одмах погађа шта се хоће њоме да каже. Кад се реченице тако читају, онда је задовољен захтев разума, и са његовога гледишта то је читање правилно.

Да би читао правилно, као што захтева разум, мора онај, који чита, добро знати и разумети оно што чита. Може он знати сва правила читања, па опет са овог гледишта неће моћи правилно читати оно, што добро не разуме. Ко дакле хоће да што правилно прочита, мора он то најпре проучити, мора се постарати да најпре свакој реченици нађе прави смисао, па ће тек онда читањем моћи задовољити ову страну правилности. А коме је већа потреба да то тако ради, него наставнику који је позван да друге учи, како ће правилно читати?

Кад се једна реч изговори онако како је акцентована, онда је погођена њена мелодија. Исто тако, кад се једна реченица тако прочита, да су у њој изговором достојанственијим, важнијим, вишим или јачим изговорене оне речи, на којима је сила мисли, исказана том реченицом, онда је погођена мелодија те реченице, онда је таким читањем задовољен и захтев слуха. Према томе, ко хоће да читањем задовољи захтев слуха, моћи ће то учинити само, ако је напред могао да погоди прави смисао њезин.

Најзад, као год што су у једној реченици неке речи важније од других; тако у једном читавом чланку неке реченице могу бити по смислу важније од других око себе. И као год што оне важније речи у једној реченици ваља изговором одликовати од осталих мање важних речи; тако исто и ове важније реченице у читавоме чланку ваља изговором одликовати од осталих мање важних реченица.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Такво читање, које задовољава захтев слуха и разума зове се *правилно читање*. Такво се читање радо слуша, јер прија уху и користи разуму.

Често се помиње *логично читање* и *лепо читање*. Оно читање које задовољава захтеве разума, зове се логично читање. А оно читање које задовољава захтеве слуха, зове се лепо читање, У самој пак ствари лепо читање не може бити ако није у исто време и логично читање, а читање не може бити ни лепо ни логично, ако није у исто време — *правилно читање*.

17. Декламовање

Декламовати могу се и чланчићи писани у прози, у слогу слободном: али највише и најчешће се декламују списи писани у стиховима, у слогу везаном.

И у прози могу се исказивати дубока осећања и туге и радости, могу се чинити жива упоређења исказивана у сликама, може и ту бити живо описивање; али у стиховима, у слогу везаном све се то може исказати у много већој мери и много живље. С тога списи у стиховима много јаче дејствују на душу, на срце, на осећања; док списи у прози више имају посла с разумом, с хладним умовањем. Декламацији и јесте цел̄ да у тренутку подејствује на срце, на осећања.

Добро декламовање може да растужи и најтврђе срце, описујући чију несрећу и тугу; а то је већ један корак, који она чини пошав ка врлини, врлини да осећа туђе болове и јаде да буде милостивије, нежније и човечије. —

Добро декламовање може разведрити и развеселити и најзатворенију душу, душу која очајава; а то је срећан корак, који она чини на путу да се ослободи чамотиње, која убија дух и чини живот несносним, корак који она чини да се врати у живот и да га ужива, као и остали људи.

Али то све може да се постигне *добрим декламовањем*. А шта је добро декламовање?

И декламовање мора задовољити оне исте услове, које и читање; и декламовање мора бити *логично* и *естетично*; и декламовање треба да задовољи захтеве разума и захтеве слуха. И у декламовању ваља речи изговарати онако, каква је њихова мелодија, по којој ваља изговором одликовати оне речи на којима је сила мисли од оних речи, које су по смислу слабијег значења. Па најзад и у целим строфама ваља одликовати изговором поједине реченице, па и у целом комаду поједине строфе, у којима се исказују важније мисли, јаче осећање.

Декламовање, у коме се у свакој строфи до половине гласом пење, а од половине се редовно спушта,

— није никакво декламовање. Деклемовати не значи никако гласом певати или извијати по вољи, како се коме учини да је лепо. Добро и правилно декламовати није лак посао; добро и правилно декламовати много је теже него добро и правилно читати.

Декламовање не сме бити извештачено: оно мора бити природно. Кад је човек радостан, под првим утисцима радости он не уме да се умери у гласу, он не зна шта ће пре да искаже; то исто бива и у првим моментима изненадне жалости. Кад први таласи радости пређу, човек постане опет господар над собом и својим говором и својим држањем; кад човека пређу први таласи и оставе први утисци жалости, он постане суморан, слабо што говори, и што говори, говори испрекидано, споро, ниским гласом, жалостивно. Кад је човек љутит, кад прети, кад хоће да се за нешто освети, он виче, глас му је снажан, пун и оштар; кад је у страху, кад стрепи ода шта, он преза, готово шапће, говори испрекидано. Просто приповедање исказује човек гласом обичним, без афектовања. Радост и љутина гоне човека напред; жалост га уздржава непомична на месту; страх и ужас од чега узбијају натраг. Ево то све важи и при декламовању. Ко хоће да добро декламује, он мора све ово знати, па онда мора најпре добро проучити комад, који хоће да декламује мора продрети у сам дух одабраног комада, морају му бити познате прилике и мотиви који су тај комад изазвали, прилике које су дале грађу за њ, мора пронаћи осећање које је испуњало писца, мора изнаћи морал самог комада; мора пазити да својим декламовањем не помрачи ону стихију, која треба да изиђе најсветлија. Кад тако проучи садржину одабраног комада, онда ваља да га декламује изражавајући природно сва разна осећања и све разне појмове.

Кад ко декламује, он излази пред нас у обичном оделу, као друг наш, из средине наше, и уводећи нас у декламацију, он обично напред каже шта ће декламовати и од кога је то. И кроз целу декламацију ми имамо пред собом писца а не онога, који декламује. Код представљања глумачког пред нас излази не писац дела, него онај, коме је писац удахнуо своје речи, и он мора да ради не као да изводи туђе мисли, него као да то сад тек постаје у његовој души, и он то исказује као своје. С тога глумци мора да чини телом и рукама све оне покрете, који су везани у природи с његовим изразима; док декламатор то не мора да ради. Декламатор сме учинити најмањи део покрета, и то у најблажој форми.

НЕКОЛИКО ЖИВОТОПИСА ИЗ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

од

Милана С. УБАВКИЋА

(НАСТАВАК ИЗ XXII СВЕСКЕ 1882. г.)

XI

СТЕВАН ДУШАН НЕМАЊИЋ, СИЛНИ, ПРВИ ЦАР СРПСКИ

Као краљ од 1331—1346.

1.

Пре 575 година¹ а у -7 години знамените владе мудрог српског краља Милутина, баш оне исте године, кад се неки од краљева спремаху да ударе на Цариград и да га освоје: роди се унук Милутину а син Стевану Дечанском, коме на крштењу дадоше име: Душан. У двору родитеља свога, у Зети, оста Душан за мало, само за две године дана, јер и он мораде бити жртва обести Симонијине: и он мораде са ослепљеним оцем својим и братом Душицом, отићи у Цариград — у заточење. Ну, Душан тамо није остао дуже од 6 година, него је као што смо већ напоменули, повратио се с оцем у отаџбину своју, у земљу српску. Видећи у осмогодишњем дечку, младом Душану, изванредне даре, Милутин га не хте одвајати од себе, него га задржи у двору своме, где се Душан учи свему оном што му је као сину владалачком нужно било. Ту му се и разбудило дух поносности и јунаштва, смелости, мудрости и увиђавности, а туна су му се и зачеле жудбе за славом и сјајем.

Кад му отац дође на краљевски престо, онда Душан ка „млади краљ“ и будући наследник, доби од свог оца Зету на управљање. У 25 години својој он је већ учествовао у битци *Кустендилској* управљајући језгром српске војске и туна се јунаштвом прославио. Поносећи се славом, на бојном пољу задобивеном, млади и ратоборни Душан не имађаше после тога мира. Он је жудео за славом сјајем и влашћу па с тога одмах пристане уз незадовољну властелу да на силу узме престо старом оцу свом. Стеван брзо испуни војску, допре с овом до Скадра страшно путошећи земљу па и сâм двор синовљи поруши. Душан пребегне преко Бојане. Отац га позове да се помире, али Душан не хтеде никако пред оца изићи, сеђајући се сличног догађаја између оца и деде му. Најзад после многих преговора измире се отац и син и то заклетвама потврде. Али то се опет паруши. Властела се опет завади са Стеваном, па стану наваљивати на Душана, да се дигне против оца свог. „Боље нам

је изгинути у својој земљи, него да се потуцамо по туђој земљи — од немила до недрага —; ако ли нас не послушаш, помирићемо се с оцем твојим па идемо к њему, а тебе ћемо оставити у невољи и срамоти“¹) — рекли су властели између осталог, младоме цару Душану наговарајући га на устанак противу Стевана, оца његовога. И Душан пристане. „Тада се договорише да се купи војска. Мирно сеђаше Стеван у своме двору Неродимљи. Други га властели световаше да претече сину намере; али им он не верова. У том војска Душанова опколи Неродимљу. Како краљ утече у Петрић, а Душан уђе у краљевски двор, састави се с осталим незадовољницима и пође за оцем у потеру“². Да се не би Душан помирио с оцем, властели мимо знање Душаново, и, као што смо већ рекли једном, удаде га у граду *звечану*.

Тако Душан у најбољем младићском добу, у 22 години својој постане краљем простране српске краљевине. Ове исте године 1331 у Бугарској буде изабрат други цар, Александар, сестрић убијеног цара Михаила. Душан се не хтедне свађати с Бугарима, већ још утврди пријатељство, оженив се Јеленом сестром Александровом³) који, шта више, призна у неколика зависност од Душана.

За тим заједно и он и бугарски цар ударе на Грке и у току од три године, Душан је овладао свом западном половином Македоније (до Сереза и Амфипоља на Струми) у којој је већином српски живаљ био. Почетком треће године добегао је Душану великодостојник одметник грчки, Срђан (Сергијан), који је био заповедник у западним областима грчким па је добро познавао земљиште и доста је допринео што су Срби могли овладати овим земљама које су биле по влашћу грчком. У лето те године (1334), Душан

¹ Рајић II стр. 717.² Истор срп. народа. Написао А. А. Мајков превод Ђ. Даничића страна 44.³ Ова брачна веза Душанова била је неповољна народу, и он је своје негодовање изразио у песми: жениба Душанова, стављајући оне разне препоне, које су ћоја »Латини« чинили Душану и које је савладало »млађано Бугарче.»¹ Године 1308.

и Срђан допрли су чак до Солуна па, најзад, и сâм Солун опколе. Грађани су већ поручивали Србима да ће отворити градске капије, кад ал грчки цар изне-нада дојури у Солун и предају града осујети. Он отпочне преговоре са Србима и у тој целији једнога дана изашље свога посланика, а од српске стране буде изаслат Срђан. На пољани између обе војске а пред Солуном, отпочну се преговори. Грчки изасланик надмудри Срђана те га заговори, одвоји од српске војске и заведе под зидине солунске. Ту искоче сакривени војници па нападну на Срђана, исеку га и побегну у град пре, но што је Срђу помоћ могла доћи. Душан је још неко време држао град у опсади па на послетку пристане на молбу грчког цара: да се помире. Августа 26 године 1334, оба се владоца састану изван града, утврде мир па се онда прочасте и обаспу разним поклонима и растану се као пријатељи. По учињеном миру, Душан је задржао већи део заузетих земаља.

2.

Док се то дешвало на југу српске државе, дотле су Маџари наваљивали на северној страни и продирали у српске земље. С тога Душан, утврдивши мир с Грцима, с увећаном војском, крене се против Маџара. Ну до рата не дође, јер Маџари чувши за долазак Душанов, одмах се поврате у своју државу. Том приликом Душан „отме Босну од упорног њеног бана и покори је под своју власт.“¹⁾ Одатле се Душан исте године (1335) поврати опет у Македонију да би тамо што више утврдио своју власт. Грчки цар и опет изиђе Душану на сурет и састану се у једноме граду. Ту су пробавили неких 7—8 дана, уверавајући један другога о својем пријатељству, и обасипљући се разним скупоценим даровима. Отатле грчки цар оде к дому свом а Душан и даље остане у Македонији. Мало после тога у Албанији настану међусобице јер великаши теглише сваки на своју страну. Грчки цар упадне с војском у Албанију и продре до града Драча, па се онда натраг повуче; а Душан одмах за тим са спременом војском улегне у Албанију. (То је било године 1336). После једногодишњег ратовања већ је имао Драч и на зидовима Авлоне и Канине поносно се вила српска застава²⁾ а три године после тога, до године 1340, Душан је своју власт распростр'о над целом Албанијом и онда се истом назове *краљем Албаније*. — Да би што више уза се привезао становнике Албаније који по вери беху католици, Душан је у то време обраћао се к папи ради преласка у

католиштво. Ну пошто му је испало за руком те се сам собом довољно утврди у Албанији, онда је се махнуо и папе јер му његова помоћ беше излишна.

У ово доба спада и Душаново опријатељење с Млечићима. Увиђајући моћност Млечића на мору, Душан је тежио да их придобије на своју страну па је рад тога удаосвоју сестру Јелену за кнеза Младена II Шубића који је имао знатне градове у Далмацији. Том приликом Душан је изјавно Млечићима своју давнашњу жељу да ступи у сvezу и пријатељство с њима. Лукави Млечићи приме га за свога грађанина и на све друго пристану само одбију сvezу противу Грка. Њима није ишло у рачун да поносни Цариград буде у српским рукама. па с тога и не обећаше помоћ у лађама ако би Душан напао на Цариград изговарајући се, да су они начинили мир с Грцима па неће да га газе; и тако даље. — С Дубровчанима се наравњао још друге године своје владе уступивши им неки део земље крај мора, али тако, да њему и његовим наследницима дају по 500 перпера (250 #) годишње о Ускрсу.

Тек што је Душан свршио посла у Албанији а у Грчкој умре цар (15 Јула 1341) оставив на престолу малолетног сина под туторством жене му и највећег чиновника, великог доместика, Јована *Кантакузена*, човека врло учена и добра, али и великог себичњака. Чим се дочуло за смрт цареву, Душан упадне с војском у грчку државу и примакне се к бедемима Солуна. Кантакузен се међу тим завади са удовицом-царицом, матером малолетног наследника, па се сâм прогласи царем грчким и дође у Македонију, која је скоро сва били у српским рукама. По градовима су били српске војводе или грчки чиновници који су прешли у српску службу, а у околини беху становници Срби. У пределу Струмици владао је у историји нашој знаменити вјвода *Хреља*, који је не дуго пре тога прогласио се независним. Овај Хреља ратовао је још под Милутином и Дечавским и он је у истини (фактички) заповедао источном Македонијом. Кантакузен и њега придобије на своју страну па стане радити на томе да поврати изгубљене градове; али му то не испадне за руком, и буде принуђен са својом свитом прећи у српску државу. У *Велесу* се састане с *Оливером*, управитељем те области, а шураком Душановим и замоли га да му буде на руци при договарању с Душаном коме је у тој намери већ послао изасланике. а обећа му за то да ће свога млађег сина оженити његовом ћери. *Оливер* пристане на то, па примивши од Кантакузена богате поклоне, крене се заједно с њима к Душану, кога затекну на Морави где испраћа жену у Бугарску к брату јој Александру. Ради доласка Кантакузенова краљица одложи своју походу у Бугарску и изиђу на сусрет својем

¹⁾ Историја српске револуције од Ранко-а превод Ст. Новаковића стр. 18.

²⁾ Hopf: Griechenland im Mittelalter o t. c.

госту. Састанак је био близу Приштине у једноме здрављеном местанцету (зовесе: *Тао*). Душан је свуда указивао велику почит Кантакузену, краљица је у почит његову давала сјајне гозбе и забаве, властела привређивали лов итд., једном речи, сјајно су га дочекали. Пошто се Кантакузен нагостовао, онда отпочне преговоре с Душаном, о заједничком нападу на Грчку. То питање није хтео решити сâм Душан, него је сазвао збор од 24 војводе, међу којима је био и Оливер и жена Душанова, Јелена. Душан је хтео да њему остану све земље до Солуна, али Кантакузен ни по што није хтео пристати на то. На послетку се преговори доконају и уговори се: да Душан да војске Кантакузену, да један другом не дирају земље које освоје него да вас да буде у пријатељству, а становници градова да имају право прећи под заштиту ономо коме они хоће¹⁾ и тако даље.

3.

Кантакузен је био у Србији месеца Јула, и после месец дана, по што је оставио сина у таоштву, крене се са српском војском на град *Сер*. Град буде опкољен, али свршетак испадне рђаво по Кантакузена. Путујући кроз јужне пределе Македоније Срби се нису могли уздржати у умерености него су преко мере јели воћа које код њих није имало и од тога се на великој врућини многи разболе. Да хиљаду и по (1500) Срба било је сахрањено под градом Сѐром. Већина војвода српских — а било их је 20 — са Оливером захту да се врну натраг, и Кантакузен, најзад би принуђен да дигне опсаду и да се повуче у Србију. Душан је, међу тим сретније прошао, он је опсео град *Водену* и заузео ју је, па у њу сместио своју посаду. У то време обрати се грчка царица с молбом Душану, да јој изда Кантакузена обећавши му већи део земаља него што би му припало по уговору с Кантакузеном; али Душан одбије понуде њене не хотећи погазити задане речи, а и због других узрока.

Несрећа, која је снашла Србе под Сѐром толико је упливисала на Душана, да је он већ охладнео према Кантакузену и изгубио вољу помагати му да се докопа грчкога престола. Било му је криво, што се Сѐр није могао освојити, јер је то и сâм желео па за то искупи војску и идуће 1343 године крене се с војском на Сѐр да он тамо опроба своју ратну срећу. У путу му стигне вест да га један великаш грчки *Апокавка*, позива у Амфипољ на састанак, ради савеза против Ковтакузена. Душан одгоди поход на

Сѐр па се приближи к Амфипољу и ту се улогори очекујући долазак Апокавков. Ту дочује да је умр'о Хреља,²⁾ који се у последње време *Кесарем* називао и одмах пошље део војске да заузме област његову, то јест источну Македонију. Од преговора с Апокавком не буде ништа и Душан с осталом војском оде пут *Сера* те га опколи. Али га ни он немогаше освојити и дигне руке од њега. Кантакузен узме нешто војске и похита у помоћ својим присталицама у Димотик; ну мораде се вратити натраг јер пролаз Христопољски беше заузет војском Апокавковом. И Душан се дигне од Сѐра па прокрстари Рељину област и у *Струмици* састане се с Кантакузеном па се заједно врате дома. После и овога неуспеха Кантакузен изгуби још више важности и код Душана и код властеле српске. Он је то опазио и науми да како тако заглади своје неуспехе па и с тога замоли краљицу Јелену да му ова да своју чету телохранеоца (гарду). С овом војском а кришом од Душана Кантакузен опседне *Верују* и подмитивањем освоји је. Поред ње задобије још неке градове а и тесалиски управитељ призна му заповедништво. Овим успехом Кантакузен задобије много гласа и многи пристану уза њ те се он и на сâм Солун крепе. Таква промена у положају Кантакузеновом ни мало није годила Душану. Неочекивани предаз области у руке Кантакузенове, коју је сâм Душан намеравао узети, нагна га, да огласи рат своје сапарнику Кантакузену. Ну пре тога искао је Душан од њега гарду коју му је краљица дала, јер је то била најизвешћанија и најбоља војска — али му је Кантакузен не хтеде вратити. Тада Душан ступи у договоре са солунским старешином; а када у Солун дође грчка војска, онда се Кантакузен повуче натраг. У том повлачењу он је био опкољен и један му сељак за грдне новце покаже пролаз у *Верују* и тако он сретно измакне из шака непријатељских. Душан се још није решио да отворено изиђе као непријатељ Кантакузену; а међу тим је Апокавка непрестано слао богате поклоне и Душану и краљици и властели српској наваљујући на Душана да пређе на страну царице грчке. У исто време Грци су замолили и Млечиће за посредовање и млетачки сенат рад исте цели пошље своје посланике к Душану. Душан је дотле више пута звао Кантакузена на договор, али кад овај не хте доћи — онда му Душан преко нарочитог посланика изјави: да закључени уговор више не вреди, да му објављује војну и да прима страну грчке царице (Ане). На тај начин попуцају

1) Други дан после уговора Хреља се подврже Душану и преда му тврди град Мелник. Кантакузен је протествовао против тога, али узаула, јер се Душан изговарао да је то Хреља учинио пре њиховог уговора, али се због даљине места није могло раније дочути.

2) Он се пред смрт покаљуђерио под именом Харитона а умр'о је у б. римском манастиру, где се и сада налази: Рељина кула.

споне између препреденог Кантакузена и мудрог Душана.

4.

Приставши отворено уз царицу грчку (Ану), Душан је неко време мировао, за то, што је чекао да Турци оду из Јужне Македоније коју су страшно пустошили. Њих је први позвао Апокавка против Кантакузена а после и они сами све више почну продирати у Ј. Македонију. Кантакузен пак видећи где је остављен од Душана пређе на страну Турака и науми помоћу њиховом да се докопа грчкога царског престола. Августа месеца исте године (1343) *Омар бег*, поглавица турски, с огромном војном силом опустоши већи део Македоније, па онда, с Кантакузеном упадне у Тракију; а Душан опет одмах упадне у Македонију те из ње изиђоше непријатељске чете. У Македонији је била потпуна раздробљеност. Три главна града: *Солун*, *Верија* и *Сѐр* (Серес) тегли ли су сваки на своју страну; а остале је градове Душан опет потчинио својој власти и тако је за кратко време имао у својим рукама опет целу Македонију. Имајући дакле у својој власти Македонију, Душан пре свега крене се у источни угао њен к Стримуону камо га је мамио добро утврђени и богати град Сѐр. Прво је опустошио околину Сѐра и допр'о до *Зихне* коју је у почетку 1344. године заузео. За тим се почне спремати за опсаду Сѐра, но то не могаше извршити, јер је морао послати део војске на другу страну. Он је био извештен да *Омар* и *Кантакузен* хоће да се врате натраг (у Азију) сувим путем кроз Тракију, па пошаље војску против њих. Војске се сукобе у местанцету *Стефанијани*. Српска војска поглавито се састојала из коњаника, а Турци су били све пешаци. Надбијени срп. војском Турци се повуку у шуму где је српској коњици било незгодно, управо немогуће, кретати се, па с тога Срби морадоше сјახати коње и упугити се за Турцима пешке, онако тешко наоружани. Међу тим Турци су се умели користити тим поступком српске војске па су се увлачили све дубље у гору и Србе за собом мамили; па кад су већ далеко у гору зашли, а Срби се од својих коња одвојили, онда их опколе и као лаки пешаци брзо се докопају коња српских па нападну на тешко наоружане Србе. Срба је тада много пало, а и заробљено; и што је остало, то се једва спасло у шуми. Ну због овог пораза Душан не одустане од војне, већ идуће 1345. године заузме *Верију* (*Бѐр*) који је био под управом сина Кантакузенова. Освојивши *Верију* (*Бѐр*) и још друге градове, Душан те исте године обнови опсаду *Сѐра*. Град је био дошао до нужде. Становништво се поделило на више партија, од којих је највећа била српска, која је хтела Ду-

шана. Кантакузен не могаде послати помоћи те Сѐр, најзад, надне у руке Душану.

Падом Сѐра заузета је Албанија и сва Македонија сем града Солуна, кога је Душан одавно желео имати у својој власти због његовог приморског положаја и прекрасног утврђења; али му те жеље осташе на празно мимо све усиљавање његово. У Сѐру је Душан одобрио да се уговор између Млетака и Котора продужи на две године и ту је се потписао: Стеван божјом милошћу краљ Србије, Дукље, Хума, Зете, Албаније, Приморја, дела Бугарске царевине и „скоро целога“) римског царства господар.“ — Из самог овог потписа јасно се види моћ Душанова. Он је од 1331—1346. године дакле за 15 година свога краљевања не само утврдио свога положаја него је својом војском продр'о на југ у земље српске а отрг'ао их испод грчке власти, саставио их са својом доондашњом државом, па чак и многе друге области заузео.

Душан као цар

(1346—1355)

5

Спојивши са својом државом области у којима је био српски живаљ ад које су дотле биле под влашћу грчком и освојивши још и друге земље, као Албанију и др., Душан је се осетио најмоћнијим владоцем на балканском полуострву. А видећи: да грчка држава из дана у дан све више и више опада, да му суседи Маџари не могу ништа нашкодити, и, најзад, што се бугарски владалац мање моћнији могаше називати царем — и Душан науми да да видљивог израза величини српске државе и великој моћи својој. Стога се прогласи за *цара* српског и узме све знаке тога достојанства: тијару, плашт, и друго. Тим је Душан испољио своју намеру: да сруши византиску царевину и на место ње на балканском полуострву да створи огромну царевину српску, којом ће српска рука да рукује. Ну Душан се не задовољи само тим. Сагласно вековним предањима, Душан је добро појимао, да његов многознаменити проглас за *цара* може постати законит и опште признат само у том случају, ако то буде освећено *највишом духовном влашћу* Српски архијепископ који је зависио од цариградског патријара, није могао бити том највишом духовном влашћу. Требада се, дакле, најпре установити *потпуно независна* црква и поставити независна врховна глава њена. С тога Душан прогласи српску цркву патријаршјском, а једног од архијепископа за *патријарха* српског. Ну, да би лакше био признат и за природног наследника византиског царства

1) Источног.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

чим би коначно освојио грчку државу, Душан вештином својом придобије за се и грчко свештенство, које је било у земљама од Грка отетим, те га и они признаду за цара не само српског него и *грчког*. После овога стану се чинити велике припреме за свечано крунисање. И приближи се 16¹⁾ Април 1346. године, *Ускрс*, знаменити дан у повесници нашој, дан свечаног крунисања Душанова за првог српског цара, дан, када је Србин васколиком свету показао: моћ, славу и величину домовине своје, царевине српске. У престоници Душановој, у Скопљу, скупила је се отмена властела из целог краљевства српског и све више духовништво српско с архијепископом Јованом на челу; бугарски патријарх и остали бугарски црквени великодостојници; архијепископ охридски и др., па и грчко духовништво из покорених и освојених области, и, на послетку, протопопи, игумани, монаси и тако даље, и грдна множина народа: све се то слегло да присуствује при овој великој свечаности. Први рад сабора био је утврђење српске патријаршије и потпуне црквене независности, и признање за патријарха пећског архијепископа *Јаникија*. Тек после овога следовало је величанствено венчање Душана царским венцем. Патријарх српски и бугарски, епископи српски, бугарски и грчки и сав сабор: с највећим одушевљењем су поздравили Душана не само као **цара српског** него и као *грчког*.

Да би сачувао државу своју од нереда у престолном наследству, Душан је, по грчком обичају, заједно са собом венчао на царство и своју жену, Јелену, и свога десетогодишњег сина Уроша за „*младог краља*“ наименовавши му управу искључиво над правом Србијом. После овога било је произвођење властеле и војвода у нова достојанства и дељење земаља. Тако је шурак царев, велики војвода овчешког, *Оливер*, постао *десијотом*; други брат *Дејан*, *свастократором*; Вукашин *десијотом* и виноточцем и тако даље. У спомен тога славног догађаја Душан је основао *орден св. Стевана*, који су добили они који су се одликовали личним заслугама. Идуће године после крунисања Душан је са својом женом и свитом обишао све манастире и богато их обдарио које златним одежама, које златним сасудима и другим стварима, а неким је опет дао велики део земље на уживање; и тако даље.

У јесен те исте године кад се венчао на царство, Душан с војском упадне у јужни Епир и за годину покори и њега и још две велике области: *Акарнанију* и *Етолију* — управо сву западну страну од планине Пинда — које да на управу своме брату *Синиши*, назвавши га *десијотом*. Међу тим Кантакузен

надвлада противнике и прогласи се царем грчким, а удова-царица Ана, повуче се у поменуте области које је Душан заузео и предао на управу брату *Синиши*, јер су те области њој припадале. Да не би она на оружје дигла становнике Етолије и Акарнаније, Душан ожени *Синишу* њеном ћерју, *Томанидом*, а сâму удову-царицу Ану, уда за свога шурака знаменитог *Оливера*, деспота и управитеља у средњој Албанији. Тим брачним везама својих великаша и рођака с представницима грчког владајућег дома, Душан је хтео да добије још веће право на наслеђе грчкога престола. На скоро после овога умре управљач *Тесалије* и Душан се из нова крете на грчко царство те заузме *Тесалију* и повери је на управу ћесару *Прелубу*. Исте године, 1349. 21. Маја, на Спасов дан, био је у Скопљу **сабор**, на ком су: цар, патријарх, архијепископи, епископи, деспоти, ћесари и сви остали велики и мали властели и други великодостојници светски и црквени, — донели знаменити **законик**, о ком ћемо на другом месту говорити. По издању законика, тог најбољег сведока мудрости Душанове, славе и величине србинове, настало је унутрашње уређење државе, која се састављала из разних народности, само душановом моћу заједно спојених.

6.

Крајем исте, 1349. године, крене се опет Душан на *Солун* тај једини независни град у Македонији који се опрео толиким силним навалама српским. Он је опколио град и ступи у преговоре са једним делом становништва, који му готови беху предати се, кад ал *Контакузен* дојури с Турцима у Солун и одбије Душана. Немогући освојити града *Солуна* нити придобити на своју страну *Млечиће* за освојење Цариграда, Душан за неко време остави на миру грчко царство и почне се спремати за ратовање у *Босни*, јер се бан босански беше отргао испод српске власти и прешао у католиштво. Ради овога Душан је одазвао скоро сву војску из јужних крајева државе и само по градовима остави мање посаде. Док је Душан победоносно продирао у *Босни* и покорио *Хум*, дотле је *Кантакузен* помоћу Турака опет завладао *Ј. Македонијом*, *продро* у Албанију, *Тесалију* и друге крајеве. С тога Душан чим дочује за то, одмах остави *Босну* и *Децембра* месеца исте 1350. године, врне се с војском у *Ј. Македонију* те опет завлада земљама које је *Кантакузен* опљачкао био. *Кантакузен* не беше у стању стати на супрот Душану и поврати се у Цариград где су га чекале пуне шаке посла и тегоба. После овога Душан и опет покуша начинити савез с *Млечићима* али они и опет не присташе. Турске чете, међу тим све се више и више умножаваше на балканском полуострву, те плачкаше питоме и родне

¹⁾ по неким 14. Април.

пределе, а тим пак постајаху све опасније за српску државу. С тога Душан науми да ступи у савез с њима и пошаље посланике поглавару турске војске, Орхану, ради договора и понуди своју кћер за жену једном од синова његових. Поглавица турски пристане на то и отпрати посланике к Душану ра и бољег споразума. Ну Кантакузен дознав за то, науми да то осујети и нареди својима те из прикрајка нападну на посланике турске и неке побију а неке заробе заједно са скупоценим даровима. Тај дрски поступак тако ражљути Орхана да је опустошио целу Тракију и загрози и сáмом Цариграду. Кантакузен прегрчи сву ту буру, јер после свега дође до своје цељи. О обновљеним преговорима Душановим с турском поглавицом, нема више ни помена; међутим грчки цар, на годину дана после овог догађаја, наново се јавља у пријатељству с Турцима. Душан је морао у век стојати на опрезу, јер су јужни крајеви, тако рећи, сваки час били узнемиравани разним нападајима. Кад је један од претендента на грчки престо (Палеолог) потражио помоћи од Душана против Кантакузена, онда му Душан није одбио молбе него је послао део војске а то исто учинио је бугарски цар из обвезе према Душану. Срби и Бугари улогоре се на обали реке Марице, одвојено једни од других тако, да су Бугари стојали ближе граду (Димотику). Тада се изненадно појаве савезници Кантакузенови. Турци и Бугари се поплаше те побегну у град а Срби и Грци упусте се у бој, који се сврши потпуном поразом Срба. То је било 6. год. царовања, године 1352. Идуће године мађарски краљ ожењен Јелисаветом ћерком бана босанског (коју је Душан за свога сина Уроша, искао), уз коју је добио Хум као мираз но који му је требало отети од Срба — удари са савезницима на Душана. Душан искупи војску, сузбије Мађаре, прегнавши их преко Саве и са свим освоји *Срем, Мачву и Београд*.

Осме године царовања Душанова, године 1354, био је опет сабор у *Серу*, на којем је довршен **законик**. У Грчкој беху распре око престола: Кантакузен буде збачен с престола и син његов крунисан за цара. Мађарски краљ пак свршивши посла на другој страни скупи војску и намери да се освети Душану за пређашњи пораз. Видећи опасност Душан се обрати к папи да, божем, жели прећи у католициштво па да му пошаље људе потребне за тај посао. Папа већ учини велике наредбе, те с тога мађарски цар не удари на Србију, а Душан постигнув што је желео, испрати папске посланике откуд су и дошли. За тим ступи у савез с Млечићима противу Мађара и за бојно поље избере се Далмација. Војна је почела била врло срећно по Србе, јер су, после крат-

ког ратовања већ задобили у своје руке два знатна града: *Клис и Скрадин*. Ну баш када је био највећи окршај између српске и мађарске војске, наш силни цар Душан — нагло умре у селу *Деволу* у Недељу 20 Децембра, у 24 години своје владе, далеко на југу своје простране државе камо је отишао био да чува границе своје државе од дивље навале турских хорда. Он умре у најбољем добу, у 46 години живота, ба . . . онда кад је држао да се приближило време испуњену његових намера: да негдашња славна, велика и охола Византија, клекне пред храбром српском мишицом.

„Душан без преговора припада међу најзнатније владатеље свога времена. Он је био велики владалац који није само разумевао како треба државом управљати, него је то и извршивао. Сјана личност његова високо се подиже између оних који владаху пре њега а још више између оних који владаху после њега. Миран и велики ум, многа воља, храброст, мудрост и војничка вештина, власт над самим собом, жива свест о народности, бистар поглед на време у које живљахе и на његова дела, радња која ствара шта треба и иде даље од онога што затече: све ово највећма се показује у овога владатеља.“ — За извршење својих намера он се служио као и његови противници свима средствима: силом, лукавством, и тако даље. Он у исто време и гонл католике у Србији, и обдaruје католичке манастире; он зове папске посланике, а у исто време строго наређује да нико не прима нове вере. Поред тога што је раширивши границе учинио Србију првом државом на балканском полуострву и подигао јој спољашње значење, он ју је још и изнутра преобразио унесавши у њу начела државнога живота. „До то доба грађански јој живот стајаше под старом племенском уредбом; али га Душан преобрази тако, да се у свему њему показује самодржавна власт, која се почиње и састављена је само у владатељу. У спољашњим пословима Душан је срећно постављао дело које му прадед започе и достојно ступао за дедом својим Милутином. За његове се владе Србија високо подиже споља и ни једна држава немогаше јој нахудити. Особито је важно у његовим пословима с Грчком што је показивао народну самосталност: изображена, с поља светла, богата Грчка није њега к себи мамила нити је он са својим народом к њози нагињао, него је на против њу к себи привлачио.

. . . У Србији бише уништени последњи остаци племенскога живота који се држаше у властоству. Владатели, сећајући се старине, највећма се мешајући у раздоре међу Немањинима, бивши краљевски саветници и другови, знађаху том сјајношћу заслађати

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

поданичке дужности, а уз то и силни беху у дружини својој и сложни. Душан виде с високом мишљу својом о власти, да пређашње име краљевско пије довољно за његове намере и да у њему нема доста места за све што је о власти мислио; за то се назва царем у једнаком смислу с царевима грчким. Тим властела изгубише значење и посташе поданици као и сви други. Особитих користи њихових нестало, а тим се раскиде и стара веза дружини њиховој. На царском двору, где бијаху сва достојанства као и на грчком, отвори се поље личним заслугама; место дружине властелске ступише људи појединце; место заједничких користи изађоше користи свакога на по се и за тим јавише се људи кога за време беху код цара у милости, управитељи областима, властели који високо стајаху у држави а већ без старих правила своје дружине, не везани за своје племе, него сваки за себе с користима особитим које беху и противне користима другим . . . Он је хтео да му Србија буде до бога тврдо јемство за даљи напредак и могла се свагда звати добра држава . . . Изједначивши све редове у народу пред врховном влашћу једнаким поданством Душан је одредио различне грађанске дужности и права. Општински се ред до тога доба држао обичајним правом; Душан не кварећи тога права, које и стиче из самога живота народнога и по особинама српскога народа потребно беше, само се постара утврдити га написавши му оне делове који највише требаху. А ради новог реда, ради боље грађанске уредбе и новијих потреба општинскога добра и сигурности, и ради квара међу људма који није могао мало по мало да не настане, потребни беху и нови закони особито за земаљску обрану и за заштиту личности и имања. Плод свега тога би *законик*, који примивши у себа много таквих ствари, које сам народ својим животом учини, показа и вољу владоца, који се стара земљи за добро . . . И народ српски да би показао колика је била величина, мудрост енергија и друге врлине у Душана назвао га је: **Силним**, који је назив потпуно и заслужио Душаном ће се Србин носити докле траје света и србинства . . . Тело његово сахрањено је у цркви св. Аранђела Михаила, коју је сам сазидао.

Питања. Ко је постао краљем српским после Стевана Дечанског? Које се године родио Душан? Где је провео прве дане живота? Колико је времена остао у Зети, у двору родитељском? Па куд је онда отишао? Колико је година био у Цариграду? Па шта је онда било? Дошав у Србију шта је било с њим? За што га је Милутин задржао при себи? Чему се Душан тамо учио? (Чи-

тању, писању, рачунању, нешто историји, вери ит.д. ловљењу, јахању стрељању, мачевању и тако даље). Кад му је отац постао краљем, шта је онда с Душаном било? Какво је важно дело учинио? Душан као „млађи краљ“? Како је то упливисало на њ? Шта се догодило на скоро после боја Ђустендилског? Како се свршио устанак његов против оца? Колико је трајао мир? Па шта је онда било? Како се овај други устанак свршио? Колико је година било Душану, кад је постао краљем простране српске државе? Које му је дело било прво, по што је постао краљ? А за што се он ородио с Бугарима? Шта је радио након женидбе? Докле је продр'о с војском? Какав је народ живео у Македонији? (Срби) Под чијом је влашћу била Македонија? (под грчком) Па за што је дакле, Душан ударио баш на Македонију? (За то, што су у Македонији становали Срби, па је Душан хтео да српске земље стоје под његовом — српском — влашћу, а не под грчком; и тако даље). Колико је година Душан остао тамо? Ко му је дошао у почетку треће године његовог ратовања? Који су град опколили? Како се сврши опсада града? По миру, учињеном између Душана и грчкога цара, ко је био у већем добитку? По чему?

Док се тако дешавало на југу српске државе, како је било на северној граници? Како се свршила војна распра с Маџарима? Шта је тада Душан заузео? Куд је отишао из Босне? Какве је успехе постигао на југу своје државе? До које је године довршио освојење Албаније? Шта је чинио по што се назвао краљем Албаније? Како је испео преговор с напоом? С којима се Душан у то време опријатељио? (За кога је удао своју сестру?). За што му је било нужно пријатељство Млечића? Како су се свршили преговори с њима? А како с Дубровчанима?

Шта се догодило у Грчкој у 10 години Душанове владе (1341)? Шта је радио Кантакузен? Ко је од српских војвода пристао уз њега? Где је била област Хређина? Како је испео покушај Кантакузенов да заузме неке градове у Македонији? Куда је отишао одатле? Шта је уговорио с Оливером? Ко је био Оливер? Где се налазио Душан кад му је стигао весник да Кантакузен с Оливером долази? Где је био састанак? Како је дочекао Кантакузен? Рад чега је он дошао? Па како му је то испало за руком? Ко је већао о уговору с Кантакузеном? Какав је уговор учињен?

Куд је отишао Кантакузен с војском? Који је град опколио? Како се свршила опсада Сѐра (Сереза)? Па куд је отишао Кантакузен, по што није могао освојити Сѐра? Ко се у то време обратио за савез Душану? Шта му је нудила царица грчка? Како се

1) Види: Ист. српског народа од А. А. Мајкова, превод Ђ. Даничића, стр. 53, па даље.

то свршило? Шта је Душан после тога предузео? Каква му је вест стигла у путу на Сер? Како је испробао покушај Апокавков да начини савез са Душаном? Док је Душан чекао на Апокавку, шта је се догодило у Македонији? Ко је заузео трећину области после његове смрти? Куд је отишао Душан са осталом војском по што не учини савез с Апокавком? Како се свршила опсада Сера? На коју је страну отишао Кантакузен а на коју Душан? Где су се опет састали? Куд су онда отишли? Како је Душан био расположен према неуспеху Кантакузеноу? Шта је по том радио Кантакузен? Који је град опсео гардом коју је добио од краљице Јелене, жене Душанове? На који је начин задобио град? Шта је још успео? Какве је кораке предузео Душан сазнавши препредност Кантекузенову? Шта су чинили Грци, односно царица грчка? Кога су још замолили за посредовање? Како су се одазвали Млечићи? Како се, најзад, свршила ствар између Кантакузена, Душана и царице грчке?

Како је стање било у Јужној Македонији? Откуда тамо Турци? Ко их је позвао? Против кога и шта је радио Кантакузен по што је Душан прекинуо односе са њим и огласио му војну? Како се звао поглавица турски? Које су земље опустошили Кантакузен и нови му савезници Турци? Шта је радио Душан по што су они отишли из Македоније у Тракију? Како је испала опсада Сера? За што? Где се догодила битка између Срба и Турака? Ко је одржао победу? На какав начин? Које је године то било? Шта је радио Душан идуће, 1345 године? Које је градове још освојио осим Сера? Шта је потврдио у Сери? — колико је година свега краљевао?

Шта је знатно учинио у години 1346 по што је своју власт на далеко распростра'о? А шта је још у-

чинио? Па шта је онда радио? За што му је било нужно признање грчког свештенства? Кад се догодило венчање на царство? У коме месту? Ко га је венчао? Ко је још ту био? Шта је још сабор урадио? Ко се још венчао уз Душана? За што је се Душан прогласио за цара? За што сину није дао само Зету, као што су дотле принчеви наследници добијали? Како је још знатно дело Душан учинио те исте године? Кога је дао на управу Акарпанију и Етолију? Шта је дао Оливеру? Шта је дао Ђесару Прељубу? Које године? Шта се врло знатно догодило год 1349? Где је био скупљен сабор? Ко је присуствовао на њему?

Шта је још учинио Душан те исте године кад је издао свој законик? Како се свршила опсада Солуна? За што? Куд је отишао Душан из Македоније? Шта се догађало у јужним пределима српске црчевине, док је Душан војевао у Босни? Шта је радио Душан? Заузевши опет своје земље, с ким је ступио у преговоре? Како се свршио договор с Орханом, поглавицом турским? С ким је још Душан ступио у савез? Где је се догодила битка између Срба и Бугара с једне и Турака с друге стране? Кад је то било? Годину дана после тога (1353 године) ко је завојштио на Душана? Како се свршила војна с Маџарима? Шта је најзнатније учињено после тога? Где је држат сабор? Које године? Шта је још учињено те године? Против кога је Душан учинио савез с Млечићима! Где је изабрато бојно поље? На чијој је страни била победа у почетку? А после? За што? Где је умро Душан? У ком селу? Шта је радио тамо? Колико му је година било? Колико је година краљевао? а колико царовао? Колико свега владао? Какав је владалац био Душан? По чему знатан? мудар? енергичан? даровит? И тако даље . . .

КРИЛОВЉЕВЕ БАСНЕ

(НАСТАВАК)

44.

М р а в.

У некаком мравињаку изађе на глас један мрав, као велики јунак. Он је био тако јак, да је два јечмена зрна могао подићи. Где год види првића, он одма јуриши на њега, па чак се говори, да је напао и на паука. У мравињаку таку је важност био задобио да се само о њему и његовом јунаштву говорило. Сувиншне су хвале за свакога отров; али како се види, овај јунак њих је волео, и њима је своју главу тако нагукао, да се најпосле и на то реши, и зажели, да у некакој вароши своје јунаштво покаже. Сељаци возијаху сено у варош, а мрав се погне на највећа

кола и набурено уђе у варош. Мишљаше, да ће се цела варош сриказати да види тог јунака. Но нико за њега и не чује, и сваки свој посао гледа. Мој ти мрав довати један листић, повуче га горе доле, то се на-кочопери, то се усправи, па опет доле прилегне. Али нико ни мукајет. Кад се најзад уморио, он ће рећи зељову, који поред кола лежаше: „заиста, у овој вароши чудан је народ; рекао би човек, да нема очију кад ме не види; а у нашем мравињаку, мене сви познају.“ То рече, и са стидом оде кући.

Често се дешава, да и у људском мравињаку искрене по неки такав мрав,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

па јадник уобрази, да га цео свет познаје; а он међу тим, само у свом мравињаку чудеса прави.

45.

Јагње

Често ћемо у друштву чути, где појеки овако вели: „Иза мојих леђа, нека говори шта ко хоће; нека сам ја само у души миран, и нека ми је савест чиста.“ Но није са свим тако. Ако човек међу људима жели бити поштен, и лепо име сачувати, он мора и на своју спољашност пажњу обратити. Лепотице! вама је најнужније да знате, да је за вас лепо понашање — најлепши украс, — оно је лепше од најскупоценијег накита, оно је нежније од сваког пролетњег цветка. Ви сте у души чисте и невине, ваша је савест потпуно мирна. Али, сувишан поглед ваш, једна непромишљена речница, често даје повода, да се о вама свашта говори. Може бити ви ћете рећи: „Та за бога, зар да не смемо гледати, нити се осмехнути“? Ја то не велам; но само кажем, да сте ви дужне сваки корак у вашем животу одмерити, и никоме не дати прилике да вашим именима своја уста испира.

Драго дете моје! Ја сам ову басну за те и твоје другарице измислио. Док си још невино дете, ти је добро на памет научи. Ако не данас, за цело у будућности, ти ћеш од ње имати користи. Чуј шта се десило с јагњетом. Из глупости своје, јагње се огрне курјачком кожом, и пође по стаду да се мало прошета. Но пси, који су овце чували, видећи курјачку кожу, помисле да је курјак из шуме међу овце дошао. Кицну на јагње, и у мало што га на комаде не исцепаше. На срећу, чобани познаду да је то јагње, и једва га од паса отму. Но није шала — бити у зубима псећим. Јадно јагње, које од страха, а које и од болова, једва дође до тора. Оно почне мршати и тако закрљави, да је целог века стењало и уздисало. А кад би јагње било паметно, оно би се и од помисла уплашило, да курјачку кожу надене, и да његов облик на се узме.

46.

Кукавица и орао

Орао почаствује кукавицу звањем славуја. Добивши нови чин, кукавица падне на један грм, и почне своју даровитост у певању показивати, мислећи, да ће остале тиге својом вештином удивити. Но све тиге од ње почеше бегати; неке јој се смеју а неке су је грдиле. Моја ти се кукавица наљути, па право полети орду са жалбом на тиге: „царе, ако бога знаш, ти си ми дао звање славуја, а међу тим, све се тиге смеју мом певању!“ „Драга моја“ рећи ће орао, „истина је, да сам ја цар, али нисам Бог, ја ти у тој

невољи не могу помоћи, нити од исмевања избавити. Тиге сам могао приморати, да те за славуја сматрају; но кукавицу ја не могу у славуја претворити.“

47.

Лисица и магарца

Лисица сретне магарца, па ће га запитати: „од куда идеш ти паметна главо?“ „Баш овај час долазим од лава“, одговори магарца. „Боже мој, кумо, куд му се сад дела она сила и снага? Бивало је — кад зариче, сва се шума тресе а ја, као без памети, бегам куд ме очи воде и ноге носе. А сад — у старости — ниснаге ни окретности; ваља се по пећини као какав цак напуњен сламом. Веруј ми, кумо, да га се сад зверови ни мало не боје. Ама су се и наплатили с њиме за старе дугове! Ког год је мимо лава прошао, сваки му се својски осветио: неки зубом, а пеки ро.ом... — „Но, сигурно, ти се ниси смео усудити, и лаву се приближити?“ рећи ће магарцу лисица. — „Погле ти сад! а чега бих се ја имао плашити? Богме и ја сам га очивтетао; нека зна, шта је магарећа копита!“

Док је ко силап и знатан, подле душе на њега не смеду ни погледати; но чим с висине падне, оне су прве које му се смеју и које га вређају.

48.

Свиња под грмом

Под столетним грмом, свиња се жира набактала, па се ту под њим добро испавала. Кад се пробуди, она очи протрља и својом њушком почне жиле подривати и љуштити. Тада ће гавран с грма свињи рећи: „Немој тако радити, јер је то за дрво штетно; ако му жиле испољиш, оно се може осушити.“ — „Нека се осуши“, говораше свиња, „то се мене ништа не тиче; за ме вреди жир, јер сам од њега сита и гојазна, а грма макар никад не било.“ — „О неблагодарна! рећи ће грм свињи, „кад бити могла своју кишу горе подићи, онда би могла видети, да тај жир на мени роди“

Тако раде и незналице у свом заслепљењу, који вичу на науку и научне радове — не опажајући да се њиховим плодовима хране.

49.

Штука и мачак

Зубатој штуци падне на памет, да се прими мачијег заната. Не зна се, да ли је па то завист — или ђаво натентао, — или може бити, да јој је риба храна додијала? Достасо, да она намисли да мачка замоли да је собом поведе и с њиме у амбару мише лови. Мачак ће штуци рећи: „Оставте се, мила моја, тога

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

посла. можеш се осрамотити; јер се узалуд не говори да се посао мајстора боји.“ „О, о, драги куме рећи ће штука; чудна ми чуда ловити мишеве! та ја сам ловила и грече.“ „Па лено, кумо, хајдмо!“ Пођоше, заседоше. Кад се мачак сит налови и наједе он пође да своју куму обиђе; штука лежаше полу-мртва — разјавивши уста, а мишеви одгризли јој скоро половину репа. Видећи мачак шта је снашло штуку, онако — полу мртву једва је од вуче и баци у реку. И ако ће! Нека ово за штуку буде лекција на ће у будуће бити паметнија, те више не ће ловити мише.

Зло и наопако, ако бурске почне пећи обућар, а обућу буде градио бурскија. Много се пута приметило, да онај, који има обичај — туђ занат радити од свакога је упорнији, и пре је готов — дело упропастити и друго бом светском постати, но што ће се сагласити, да поштене и паметне људе запита, и наметан њихов савет послуша.

50.

Сељак и лисица

Сељак сретне лисицу, па ће је запитати: „кажи ми кумо, молим те, каква је то у тебе рђава страст те тако радо кокошке крадеш? Веруј ми, ја те сакалевам. Ми смо сад сами, и ја ћу ти истину у четиру ока казати, да твој занат ни мало није добар. Не говорећи о томе да је красти и грехота и срамота, — и да цео свет на те виче и грди те, но што је још горе, нема ни једног дана, кад ти ниси у опасности да своју кожу у чијем кокошару не оставиш и свој ручак или вечеру главом платиш. Та за Бога, вреде ли све на свету кокоши твог једног живота?! „На то ће лија рећи: „Ах, драги куме! коме је такав живот мио и пријатан? Он је мени и тежак и досадан, па ми је и јело омрзнуло. Ах кад би ти знао, како сам ја у души часна! Но шта ћу да радим, нужда ме гони, децу треба хранити. Осем тога, драги мој куме, често се и тога сећам, да ја нисам сама на свету која од крађе живим. И ма да је овај занат и грешан и опасан но да шта радим, јести морам.“ На то ће сељак рећи: „Ако ти истину говориш и не лажеш, ја ћу те од греха избавити, и такав ћу ти посао наћи, где ћеш поштеним трудом себи хлеб зарађивати. Ако хоћеш, погоди се код мене, да чуваш мој кокошар од лисица; јер ти бонајђе знаш лукавство твојих другарица. Код мене ни чега не ћеш бити жељна, и живећеш као у рају.“ Лисица пристаде, и тога тренутка поче стражарити око кокошара. Сељак богат, лисица сита и задовољна

но код лије нема поштења! Некрадено парче њој се додија; и кума лија заврши своју службу тиме што једне тавне поћи, све кокошке кумове подави, и старог се заната прихвати.

Ко има савест чисту и ко закон поштује, тај не ћени преварити ни украсти. па ма се у каквој нужди налазио, — а лопову, подај ако ћеш милијун, њега ипак нокти заеврбе — да што год украде.

51.

Мачак и кувар

Некијав „писмени“ кувар, часком отрчи у кавану да коју попије, у кујни остави мачка да причува јела од мишева. Али кад се кући врати, има шта и видети: на патосу комадићи од пите; мачак зграбио печено пиле, па се сакрио иза једног буренцета у ћошку и с највећим апетитом глође месо с пиленцета. Кувар поче мачка грдити: „Ах ти прождрљивче један! ти лопове! Зар те није стид од тих дуварова а камо ли од људи? (а мачак пиленце макља). Шта то значи! ти си до сад био поштеп; тебе су сви сматрали за узор смирености а ти... ах, да грдне срамоте! Сад ће све комшије рећи: да си ти крадљивац и лопов, и да те не треба пустити не само у кујну већ ни у авлију — исто онако, као ни крвожденог вука у овчији тор“ (а мачак слуша и једе). Са својим беседништвом, кувар се тако беше размлатао и распевао, да литанији његовој није било краја. Док је он овако мачка саветовао, мачак је цело пиле до костију оглодао.

52.

Певачи

Комшија комшију позове на ручак; но намера је његова друга била: домаћин је певање волео, па је свога комшију за то позвао да чује његове певаче. И певачи запеваше колико су год могли — ко лево, ко у десно — тако, да госту уши заглуноше. Тада ће гост домаћину рећи: „комшија овде се човек нема чим задовољавати; твој хор тако се дере, да хоће уши да ми продере.“ „До душе, тако је,“ рећи ће домаћин. Истина, моји се певци мало деру, али за то, они никакво пиће не пију, и сви се поштено владају.“

А ја бих рекао, боље је умерено и пити, а посао добро разумети.

53.

Босиљак

У корову се беше босиљак расцветао, но на једанпут закржља и скоро до половине увену, па тужно очекиваше крај свом животу. Међу тим, он жалосно

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

ветрићу шаптахте: — „Ах, кад би скорије настао дан, и кад би сунце поља обасјало, може бити да би и мене оживело!“ — „О, како си ти прост, пријатељу мој!“ рећи ће босиљку бумбар који ту близу нешто чепркаше. „Зар сунце нема друге бригае, већ да гледа да л' ти растеш, или венеш или цватиш? Веруј ми, да оно нема ни воље ни времена за то. Кад би ти летео и познавао свет као ово ја, за цело би видео: да овдашња поља и ливаде од сунца живе; јер оно својом топлотом загрева столетне грмове и огромне кедрове. Оно цвећу даје диван мирис; но ти цветови нису то што си ти: они су тако чаробни и скупоцени, да их и само време жали покосити. А ти, нити си чаробан ни миришљав; па за то немој сунце својим мољаканем мучити; јер, веруј ми, оно неће на те ни једног зрачка пустити, — ћути дакле и вени!“ Но сунце се роди, и својим сјајем природу обасја; по царству флорином своје зраке просу, — и кукавни босиљак, који ноћу беше увенуо, небеским погледом опет беше оживео.

О ви, којима је судбина дала високи чин и положај, од сунца пример себи узмите, и добро упамтите: да где год његови зраци достигну, па била то мала биљка, или поносити кедар — свакоме оно чини добро подједнако, свуда радост иза себе оставља, и свака га тварка од срца благосиља.

54.

Мајмун и наочари

Под старост у мајмуна очи ослабе; но од људи он је чуо, да то није тако велико зло, само треба набавити наочари. Мајмун добави полак туцета наочари и почне их загледати и обртати: то их на главу мете, то на реп наниже, то их помирише и полиже, но од наочари никакве хасне. „Та до ђавола!“ говораше мајмун; „и онај је прави будала, ко слуша људске лажи. О наочарима толико су ми налагали, а међу тим, од њих нема никакве вајде.“ Најпосле тако се наљути, и потегне те све наочари о камен разбије и од њих само парчета полетеше.

По несрећи, то се врло често дешава и код оних људи, који — незнајући цену какој ствари — непрестано о њој злоговоре. Па ако је незналица повећи, он још жешће против корисних ствари војује.

55.

Курјак и лисица

„С Богом, комшинице!“ курјак кукавици говораше: „Узаман сам се ја надом тешио, да ћу овде мирно

поживети! Овде су они исти људи и пси, — не зна се ко је од кога опаснији и гори; и макар ја анђеоло био — опет с њима не би кавге избегао.“ „А куд мислиш комшија? рећи ће кукавица, и где се налази тај поштени народ с којим ти мислиш у миру и љубави живети?“ „О, ја право идем у срећне аркадске шуме — то ти је комшинице страна сретна и благословена. Прича се, да тамо не знају шта је рат; људи су мирни као јагањци, а реке теку медом и млеком, једном речју — тамо царују златна времена! људи међу собом као браћа живе; а пси, не само да не уједају, већ никако и не лају. Сама кажи, мила моја комшинице, није ли мило — такав живот и у сну видети? Тамо ћу ја по вољи поживети, и нећу се за своју кожу и дању и ноћу бринути! Опрости! и сети се наше дружбе и мог поштења.“ „Срећан пут, драги комшија мој!“ рећи ће кукавица. „Но молим те, кажи ми још ово: мислиш ли ти твоју ћуд и зубе оставити овде, или ћеш их собом понети? — „Будалаштина!“ рећи ће курјак, „како је то могуће?!“ — „Онда упамти, комшија,“ рече му кукавица, „да ћеш и тамо без коже остати.“

Што је човек рђавије нарави, он све више виче и оговара људе; куд се год обрне, за њега добрих људи и пријатеља нема; а међу тим, он је први, који ни с ким не може да се сложи. Или српски: злом браву зла паша не гине.

56.

Добродушна лисица

Натегне ловац пушку и дрозда на место убије. Но с тиме се несрећа не сврши — ловац остави без материне неге троје тичади, која се тек беху извела. Трпећи глад, узаман су јадни тичићи пиштали и своју мајку цвркутањем дозивали. Ту негде близу око гнезда лисица на једном камену чучаше, и осталим тичама овако говораше: „Кога срце да не заболело — гледајући како се без матере муче ови сирочићи? Немојте, миле моје, оставити јадничке без помоћи, већ свака — која зрнце, која сламчицу у гнездо донесите, и од смрти сирочиће избавите; јер ништа светије нема од племенитих дела. Кукавице, теби и онако опада перје; неће рђаво бити, ако допустиш, да се од тебе још мало перја очува, и њиме гнездо тичићима застре. — Ти, шево, у место тога, што ћеш под облаке летети, и тамо се у ваздуху превртати и цвркутати, боље би урадила, да по ливадама и пољима хране набавиш и кукавне сирочиће захраниш. А ти, грлице, твоја су дечица већ поодрасла, па се и сама могу за храну састарати, — ти би добро учинила, кад би с твога гнезда слетела и у место матере, ја-

дне тичиће загрејала, а дечицу твоју, нека сам Бог причува. — Ти ласто, наловила би мушица, и сиротне тичиће понудила. А ти, мили славују, док тихи ветрић њихово гнезданце љуљашка, отпевај јасним твојим гласом једну песмицу, и успавај сиротну дечицу. Вашом добротом и нежношћу, ви би онај губитак наловналили, што су осиротели тичићи у својој мајци изгубили. Послушајте мене: докажимо свету, да и у шумама има племенитих срдаца и да . . .“ У тај мах, јадни тичићи, — измучени глађу — све троје, падоше пред лију доле. А шта је радила кума лија? Све троје појела, и своју поуку није довршила.

Читаоче, немој се чудити! Ко је заиста добар, он се никад неће с многим речима разметати, — тај ће — и ћутећи — добро чинити. Чија уста много о добру говоре, у нужди га мало творе.

57.

Костобоља и паук

Костобољу и паука сам је пакао створио. Овај глас Лафонтен је по свету раструбио. Ја нећу много говорити, колико у томе има истине; но ми се чини, да његовим баснама — замутивши — може се веровати. Дакле, не подлежи сумњи да су — костобоља и паук — чеда пакла. Кад поодрастоше, и кад дође време да се лате дужности (за доброг оца, није мали терет велика деца, док још нису заузела пристojна места) отац, шаљући своју децу у свет — к нама, — ово им каза: „Дечице моја, идите у свет и земљу међу собом поделите! Ви ми оба уливате наду, да ћете ми образ осветлати и свакоме подједнако досадити. Још сад промислите, ко ће шта себи у део узети. Ено, видите раскошне дворце? а тамо — ено сиромашних уцера? У првима је просторија, задовољство и лепота, а у другим — сиротиња и тескоба.“ „Ја у уцере ни по што нећу, рече паук. „Мени не треба-

ју раскошни дворци,“ рећи ће костобоља, „нека у њима живи мој брат паук. За ме ће боље бити, да живим у селу—по даље од апотека; јер у вароши, мене ће доктори из сваке куће отерати. После таког договора, паук се насели у једном најлепшем дворцу. По леним ораховим орманима, по шареним и позлаћеним дуваревима, мој ти паук поче паучину плести, па би и мушица могао доста наловити; но на његову несрећу, таман он беше своју мрежу у свануће довршио, кад, ал' ето ти слуге с четком, и сману мрежу паукову. Паук беше трљив, па се иза пећи пресели; но и тамо га нађоше и метлом смануше. Тамо — амо, еле паук нигде не може своју паучину да разапне: или четком, или метлом, или перушком, свуда га нађу, паучину му покваре, па често и њега хоће да пригъаве. Из очајања, паук пође у село, да се види са својом сестрицом, — мислећи у себи, да она тамо живи као царица. Кад тамо дође, има шта и видети. Његова кукавна сестра, живећи код сељака, несрећнија беше од сваког паука: с њом домаћин — и ливаду коси, с њоме и дрва сече, па и воду носи. Прости људи тако верују: што више радиш и костобољу мучиш, то ћеш се пре ње курталисати. „Не иде, брате,“ рећи ће костобоља пауку; „за ме нема живота у селу!“ А брат баш и беше томе рад; са својом се сестром радо промени, увуче се у сељачку уцеру, па не бојећи се ни четке ни метле, утка својом паучином и таван и ћошкове. Костобоља опростивши се села, уцуту се у престоницу; избере најлепшу кућу, и некаком седом „Превасходителству“ завуче се у погу. Ту она поче живети као у рају; старац с кревета и перине не силази, а костобоља баш то и тражи! Од тога доба, брат и сестра — нису се видели; обоје су са својим положајем били подједнако задовољни. Паук оде у нечисте сељачке куће, а костобоља на богата и раскошна Превасходства. И једно и друго раде паметно.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

I

Стање основних школа у Галицији 1880—81. школске године.

На крају 1880—81. школске године било је у Галицији 3043 основне школе, и то 2047 јавних а 96 приватних. Те школе имале су свега 4619 разреда, тако да је у средњу руку долазило на 100 школа 152 разреда. По броју разреда било је:

25	школа са 8 разреда,
9	„ „ 7 „
21	„ „ 6 „
21	„ „ 5 „
165	„ „ 4 „
60	„ „ 3 „
214	„ „ 2 „
2528	„ „ једним разредом.

Од основних школа било је:

99 за мушку децу

139 „ женску децу

2805 у којим су се дечади и девојке заједно учили.

Пошто у Галицији има осим Пољака и Русина и Немаца, то су тамо школе подељене према томе, којим се језиком ђацима наставни предмети предају. Тако предавано је језиком:

пољским	у 1280 школа
руским	„ 1495 „
немачким	„ 122 школе
пољским и руским	„ 134 „
пољским и немачким	„ 10 школа
руским и немачким	„ 2 школе.

Из резултата последњег пописа људства (од 31 Децембра 1880 год.) види се, да је од све за школу дорасле деце говорило језиком:

пољским	51.60 проц.
руским	43.14 „
немачким	5.26 „ и према

томе требало би да буде на 100 школа руских 120 пољских. Међу тим у самој ствари обратно је, јер на сто школа са пољским наставним језиком, долази 137 школа, у којима се предаје руским језиком.

Деце за школу дорасле, било је 850.624, дакле 14.3 процента од свега становништва. Од ове деце походило је школу њих 305.577, дакле тек 40.26 од стотне.

Галиција заузима простор од 78.496 кв. Км. Кад ову површину поделимо с бројем школа, ми налазимо да је једна основна школа долазила на 26 кв. Км. При поређењу школа с бројем општина, становника и деце за школу дорасле, излази, да је једна школа долазила на:

2.24 општине,
2105 становника.
287 деце за школу дорасле.

Од деце, која су школу походила, било је:
 дечака 167 037 = 54.7 проц.
 девојчица 138 540 = 45.3 „

Према том долазиле су на сто ученика 83 ученице. Од ђака било је вере:

католичке	145.462 = 50.6 проц.
православне	111.909 = 36.6 „
јеврејске	34.398 = 11.2 „
евангеличке	4.808 = 1.6 „

Успех ученика оцењен је у 2704 основне школе, и био је у:

824 школе добар,
1219 школа довољан,
480 „ приличан
181 школи слаб.

Према том проценат школа са довољним успехом износио је 76, а с успехом недовољним 24. Рад и дис-

циплина оцењени су у 2669 школа, и било је у том погледу: 1697 школа добрих, 733 школе приличне и 239 школа слабих.

Школске зграде биле су 2794; од ових било је 151 зграда приватна и под закуп узета, а остале су зграде биле својина дотичних општина.

Од сто зграда било је у стању:

добром	41.45
приличном	31.99
слабом и рђавом	26.56

Наставничких места било је свега 4272. Од наставника било је:

3758 сталних
213 вероучитеља
156 заступника.

Непопуњених учитељских места остало је 145.

На плату свију наставника издато је свега 3,474 990 динара; долази дакле у средњу руку на једно наставничко место по 842 динара годишње плате.

Кад овом додамо издатак на оправку школа и набавку књига и учила, који износи у округлој цифри 2,250.000 динара, онда је цео издатак на основне школе износио 5,724.990 динара, или у средњу руку на једну школу 21.0 динара на годину.

У свима школама радило је 5349 наставника, и то: 3621 учитељ и 1728 учитељака. Од њих изнело је квалификацију:

	учитеља	учитељака
за више разреде	149	262
„ ниже разреде	2369	702
Положило је испит зрелости	370	176
Недовољно квалификовано	733	588

Од наставника који су имали прописну квалификацију, било је са службом:

до	5 година	680 наставника
„ 10 „	500	„
„ 15 „	390	„
„ 20 „	277	„
„ 25 „	118	„
„ 30 „	57	„
„ 35 „	31	„
„ 40 „	19	„

На једног наставника долазило је у средњу руку по 70 а на једну школу по 107 ђака.

Учитељске школе

походило је и то:	мушке	женске
приправни течај	262	—
прву годину	318	196
другу	254	170
трећу	187	211
четврту	—	136
Свега	1021	713

По вери било је у учитељским школама :

УЧЕНИКА :	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ
католика	746	546
православних	213	66
евангелика	3	3
Јевреја	59	98

На учитељски испит пријавило се :

	КАНДИДАТА	КАНДИДАТКИЊА
за грађанске школе	14	38
„ основне школе	63	20
Свега : 77		58

Са успехом добрим положило је испит :

за школе грађанске	38	кандидата
„ „ основне	63	„
из појединих предмета	18	„ а

16 је оглашено за неспособне.

II

Средње школе у Галицији

У почетку 1882—83 школске године било је у Галицији 20 гимназија, 3 реалне гимназије и 6 реалака, са 12 276 ученика. Посебице било је ученика :

у гимназијама	10 156
у реалним гимназијама	991
у реалкама	1 129

У средњу руку долазило је на једну гимназију 508, реалку 188, реалну гимназију 330 ученика, а на средњу школу у опште 423.

III

Број ђака на универзитетима у Немачкој

Из следећег прегледа види се, колико је било ђака на појединим универзитетима у Немачкој у прошлом летњем семестру 1882, а колико их има сад у зимњем семестру 1882—83 године :

УНИВЕРСИТЕТ У :	С Е М Е С Т А Р		
	1882	1882-83	1882-83
Берлину	3900	4678	+ 778
Лајпцигу	3111	3314	+ 203
Минхену	2017	2229	+ 212

УНИВЕРСИТЕТ	С Е М Е С Т А Р		
	1882	1882-83	1882-83
У			
Хали	1377	1416	+ 39
Грајфсвалду	659	662	+ 3
Гисену	435	447	+ 12
Ростоку	237	239	+ 2
Бреслави	1532	1495	-- 37
Тибингену	1400	1207	-- 193
Гетингену	1083	1063	-- 20
Вирцбургу	1091	1034	-- 57
Бону	1061	973	-- 88
Кенигсбергу	863	856	-- 7
Штрасбургу	829	828	-- 1
Марбуру	766	756	-- 10
Хајделбергу	922	698	-- 224
Ерлангену	575	568	-- 7
Фрајбургу	721	551	-- 170
Јени	570	507	-- 63
Килу	381	354	-- 27
Минстеру	326	324	-- 22
Свега	23.856	24.179	+ 323

У седам универзитета број ђака увећао се са 10.6 процената, а у 21 смањило се са 7.7 процента. У свих 28 универзитета у зимњем семестру било је за 1.4 процента више ђака него ли у семестру летњем.

IV

Основне школе у Хрватској и Славонији

Године 1881. било је у 595 општина 668 школа и то : 57 мушких, 55 женских и 556 за мушку и женску децу. Разреда било је 867 у 662 школске зграде. У 637 школа предавано је деци језиком хрватским, 21 школа језиком немачким и у 10 мађарским језиком. Потпуне збирке учила имале су 44 школе, у 320 школа било је довољно учила, у 222 школе збирке учила недовољне а 82 школе нису имале никаквих учила. У свима школама радило је 1427 наставника, и то 1223 учитеља и 204 учитељке. Деце за школу било је 107 414, дакле од стотине на 67. На издржавање основних школа издато је 1,559.000 динара.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

Прослава Светог Саве у Мозгову

О слави школској св. Саве 14. пр. месеца говорио је беседу г. Аврам Петровић, свештеник у Мозгову, у којој је разјаснио слушаоцима живот св. Саве, исцрпао његове заслуге за Српство, а уз то разложио потребу за грађење цркве у средини села.

После беседе, деца су отпевала народну химну и још две пемсе у кору, а и декламовало је 7 ученика и један сељак, слушаалац недељних предавања. По

том је весеље било врло тихо и пријатно ; по у том је узео реч г. Гаврило Поповић, трговац, па у подужем говору изјавио свештенику благодарност за опомену о грађењу цркве у месту, и изнео статистику становништва, по чему је опширније разложио и доказао праву потребу за грађење цркве. На исту жељ уложише :

1. Г. Гаврило Поповић трговац с братом Миланом 240 д.; 2. Г. Аврам Петровић свештеник 120 д.; 3. Г. Симон Голубовић председник оп. суда 72 д.;

4. Г. Милосав Лазиф, Цветко Миливојевић и Мита Николић по 48 динара = 144 дин.; 5. Г. аџи Младен Јакимовић, Милан Јаношевић, Стеван Миливојевић, Коста Петровић, Павле Мијаиловић, Тома Миладиновић и Раја Обрадовић по 36 динара = 252 дин.; 6. Г. Милен Живчићевић — 30 дин.; 7. Г. Милан Појић, Недељко Брзић, Стеван Живадиновић, Јаков Миленковић, Марко Мијаиловић, Коста Милетић, Живко Стевановић, Риста Миловановић, Кузман Милетић, Павле Јевтић, сви по 24 динара = 240 дин.; 8. Г. Бранко Голубовић и Илија Живадиновић, по 20. д. = 40 дин.; 9. Г. Риста Витановић, 15. дин.; 10. Г. Благоје Митровић и Димитрије Кручански по 14 д. = 28 дин.; 11. Г. Илија Живадиновић, Жика Стојиловић, Михаило Милошевић, Стојадин Милетић, Петко Николић, Мијаило Степановић, Милан Лазаревић, Дена Салковић ковач, Љубомир Добросављевић, Радосав Првуловић, Станко Милијић, Миленко Петровић, Жика Аћимовић, Димитрије Николић, Димитрије Лазиф, Димитрије Несторовић, Недељко Митеовић, Живан Јавић, Пера Турчић, Миладин Петровић, Михаило Живановић, Живко Појић, Илија Васић, Милета Марковић, Радосав Долић, Борђе Савић, Обрад Миловановић, Милен Петровић, Ранђел Николић, Миладин Марковић и Антоније Јовановић по 12 динара свега = 372 дин.; 12. Г. Стеван Јанковић, Велимир Тошић, Милан Богдановић и Никола Милинковић, по 10 дин. = 40 дин.; 13. Г. Станисав Ивановић, Милоје Станојевић, Ђира Тодоровић, Миливој Долић, по 8 дин. — 32 дин.; 14. Г. Јован Стојиловић, Милан Милековић, Милан Миловановић, Мика Милошевић, Ранђел Недељковић, Стојан Првуловић, Аврам Илијић, Живан Николић, Милан Тодоровић, Богдан Матеовић, Па-

вле Савић, Петар Петковић, Миленко Несторовић, Милосав Николић, Станоје Петровић, Миливоје Милетић, Милосав Добросављевић, Јевта Милетић, Тодор Петковић, Милан Миленовић, Милета Јовановић, Милош Миленовић, Јова Тривуновић, Миливоје Павковић и Миливоје Петровић, по 6 д. = 150 динара; 15. Г. Илија Црногорац, Илија Матеовић, Радисав Савић, Милоје Тодоровић, Недељко Тодоровић, Радосав Илијић, Јован Живановић, Стеван Несторовић, Станојло Првуловић и Марко Лазаревић, по 5 дин.; = 50 дин.; 16. Г. Пека Борђевић, Стаменко Милошевић, Петар Милијић, Милоје Матеовић, Благоје Милошевић, Милорад Милошевић, Васа Милошевић, Јаков Добросављевић, по 4 динара = 32 дин.; 17. Борђе Ристић, Стојан Борђевић и Милета Милијић, по 2 д. = 6 дин.; свега прилога: 1.863 динара.

18. Осим овог новчаног улога поклонили су на исту цел: Г. Павле Радојковић, две, Живко Борђевић, једну, Мијалко Илијић, једну, Мијаило Петковић, једну, и Стеван Милетић, једну овцу, све с јагањцима, у вредности 50 динара. Приложено свега 1.913 динара.

По том се напила здравица Краљу и Његовом Дому, а за овим ученицима и њиховим наставницима, народу српском и војсци, на продужено опште весеље.

Пред школом вило се целог дана српско коло.

Школа коју становници овдашњи пре 12 година од тврдог материјала подигоше и која се својом калквоћом у целом крају источне Мораве одликује, беше овога дана препуна у свима својим одељењима.

Свима дароваоцима изјављује се овим путем усрдна захвалност на оволиким жртвама које учинише за грађење нове цркве у Мозгову.

Астрономски календар за месец Марат 1883. год.

Марта	С у н ц е		М е с е ц	
	ИЗЛАЗИ	ЗАЛАЗИ	ИЗЛАЗИ	ЗАЛАЗИ
1	6 с. 20 м. ј.	6 с. 0 м. в.	8 с. 29 м. ј.	11 с. 50 м. в.
5	6 12	6 6	0 5 в.	2 35 ј.
10	6 1	6 14	5 18	5 2
15	5 51	6 21	10 24	7 13
20	5 41	6 28	1 49 ј.	11 14
25	5 31	6 35	4 36	5 30 в.
30	5 20	6 43	7 57	11 39

Констелација планета

Меркур се не види.

Венера је зорњача и губи све више од своје светлости.

Марс моћи ће се концем Марта видети на источном небу накратко пред излазак сунца и познаје се лако по његовој криво-црвеној боји.

Јупитер пролази 1. Марта кроз меридијан у трепутку, кад сунце залази, т. ј. он је у „квадравири са сунцем“.

Сатурн залази око 20. у 11 сати ноћу. 1 Марта долази у коњункцију са месецем.

Дневник:

Марта 1883. год. :

1 Јупитер у квадратури са Сунцем.

1 Сатурн и Месец у коњункцији, којом приликом ће Месец пред 3 сата ј. испред Сатурна да прође (да га покрије).

- 2 Помрач. II Јупит. прат. излази у 3 с. 12 м. ј.
 3 Јупитер и Месец у коњункцији (Јупитер горе)
 3 Помрач. I Јупит. прат. излази из тмине 0 с. 17 м. ј.
 8 Почетак пролећа — Сунце у небесном знаку: Υ (ован) у 11 с. 55 м. в.
 10 Уран и Месец у коњункцији (у 11 с. и 17 м. в. Уран ће бити за 5 пречника пуног месеца над њиме).
 11 Помрач. I Јупит. прат. излази 8 с. 42 м. в.
 12 " III " " " 9 с. 8 м. в.
 18 " I " " " 10 с. 7 м. в.
 19 Помрач. II Јупит. прат. изл. 9 с. 40 м. в.
 19 " III " " залази 10 с. 22 м. в.
 23 Венера и Месец у коњункцији у 7 с. 18 м. в. (Венера подаље доле).
 24 Марс и Месец у коњункцији (Марс доле)
 28 Нептун и Месец у коњункцији (збива се дању)
 30 Јупитар и Месец у коњункцији (Јуп. горе)
 1 Пречник сунца 32' 12"
 20 " " 32' 3"
 1 Пречник сатурнове лопте 16"
 1 Пречници (осе) сатурновог прстена 39" и 15"

Фазе месечеве

- 3 Прва четврт 9 с. 37 м. в.
 10 Месец у екватору 6 с. 44 м. в.
 11 Пун месец 7 с. 10 м. в.
 12 Месец у најдаљем одстојању од земље 6 с. в.
 19 Последња четврт 6 с. 27 м. в.
 24 Месец у екватору 8 с. 12 м. в.
 26 Мена месеца 2 с. 42 м. в.
 26. Месец у близини земље.

(Сви податци по средњем бечком времену)

Објашњење уз астрономски календар

За рад читалаца наводимо овде нека објашњења о приликама које се спомину у овом календару.

Кад се две планете, или уопште два небесна тела, привидно сусретну на својим путањама и дођу на мање или веће одстојање једно испод другог, онда се таква констелација назива *коњункцијом* између та два тела. Тако ће н. пр. 1. Марта у 3 с. ј. да дођу Месец и Сатурн у коњункцију; 3. Марта долази Месец са Јупитером, а 10. са Ураном у коњункцију.

По нас ланке ове су коњункције у толико од значаја, што помоћу њих можемо нашим дурбинима (који су махом сасвим обични) на лак начин да нађемо и такве планете, које се слободним оком или врло тешко или никако не дају видети. Тако можемо н. пр. 10. Марта угледати Урана; он ће тог вечера у 11 с. и 17 м. да буде више месеца на одстојању колико износи 5 пречника пуноосветљење месечеве плоче. Уран се истина може у извесним, згодним приликама, да види и слободним оком, али ко ће да га распозна међу осталим звездама у околини му, кад

и сâм својом светлошћу спада тек у ред звезда 6. величине? — Ту треба *добро* око, чист ваздух, а пре свега треба нам поуздано знати место, где да га тражимо. Сетимо се само, да је Уран тек 1781. год. као планета распознао, ма да је већ много раније од разних посматрача виђен, па чак и у карту звезданог неба заведен био, али не као планета, него као некретница.

Место његово дакле познаћемо помоћу његових коњункција са другим познатим нам планетама, које се боље од њега виде, па кад управимо наш дурбин на њега, нећемо га лако промашати моћи, јер он — као и друге планете — не трепери својом светлошћу као некретнице, а у колико нам дурбин јаче увеличава, ми ћемо га видети још и као мању или већу пуноосветљену плочицу.

Према горњем, Месец долази у коњункцију са Сунцем, кад нам се оба ова тела привидно сусретну и дођу једно (мање више) испод другог — то је кад је месечева мена.

Кад нам при томе Месец испред самог Сунца дође и Сунце од чести или са свим својом тамном плочом заклони, имамо помрачење Сунца и то: делимично (парциално) или потпуно (тотално).

Планете: Венера и Меркур, тако зване унутарње или доње планете, (зато што су Сунцу ближе него земља) долазе нам по чешће у коњункцију са Сунцем и то један пут с ове стране Сунца — *доња коњункција* — и тада нам не светле, него нам, као и наш месец у томе положају своју неосветљену страну показују, а други пут с оне стране Сунца — *горња коњункција* — и тада су нам окренуте својом пуноосветљеном страном.

Као код Месеца, тако и код ових планета, доња коњункција је моменат њиховемене т. ј. како Месец тако исто и Меркур и Венера имају своје фазе: прву четврт; пуноосветљену плочу; — последњу четврт и своју мѣну. Како код Месеца, тако и код обе ове планете, дешава се да нам и од њих једна или друга баш испред самог Сунца дође и учини те Сунце и помрча; само што тим помрачењем не видимо Сунце сасвим заклоњено, него на против можемо да видимо дотичну планету као округлу црну пегу у сунчевој плочи. — То је било 24. Новембра пр год. са Венером; то ће бити 28. Априла 1891. год. са Меркуром.

Код свију осталих (спољних) планета може бити само горња коњункција (са Сунцем) т. ј. оне нам могу доћи само с оне стране Сунца у исти правац, а никако с ове стране, јер су све од Сунца више удаљене него земља, па обухватају својим путањама путању земљину, те не могу дакле у след тога никад доћи између ње и Сунца.

У *квадратури* је (са Сунцем) неко тело, кад узме према Сунцу и Земљи такав положај да нам кроз меридијан (подневак) пролази баш онда кад нам Сунце на западу залази (I квадратура); оно је тада заостало од Сунца 90° (кружних) према истоку. Месец је у I квадратури, кад је у првој четврти, у II квадратури кад је у последњој четврти. т. ј. кад за 270° (18 сати) из Сунца заостане, односно: он нам излази за 6 сати (90°) испред Сунца.

Кад Земља по своме положају дође у једну линију између Сунца и још које планете — н. пр. 28. Фебр. између Сунца и Урана — онда се каже, да је

дотична планета — овде Уран — у опозицији са сунцем.

У таквом положају дотична планета излази нам на истоку кад Сунце на западу залази; оно нам кроз меридијан пролази у поноћи; а залази на западу у тренутку, кад нам Сунце на истоку излази.

Моменат опозиције пеке планете са Сунцем по нас је дакле најзгоднији за њезино посматрање, јер

1. онда нам је сву драгу ноћ над нашим хоризонтом;
2. Она нам је у томе положају свакад — у средњу руку — за 40 милијуна миља ближа него у положају њене коњункције са Сунцем, услед чега им је
3. Њихов привидни пречник у томе положају највећи, за посматрање дакле најзгоднији.

Појмљиво је, да нам у положај опозиције могу доћи само спољне планете, никада пак Меркур и Венера.

Помрачење Јупитерових пратилаца. — Ова помрачења наводе се овде поглавито с тога, што је за ланке, који располажу са колико толико добрим дурбинама, веома занимљиво, да посматрају помрачења месечева неког сасвим другог света. Али ствар је и врло поучна особито за млађи нараштај, јер овде се у маломе види изложена верна копија коперниковог система.

Желети би само било да што већи број читалаца ових редака увек имају на уму једну необориву истину, а та је: да ће сваки од њих сваком приликом награђен бити кад год буде звездано небо па макар и најмањим дурбином промотрио; у томе погледу не треба ни онај најмањи позоришни двоглед презирати.

Тако је на пример са посматрањем помрачења ових пратилаца. Ствар је много лакша и простија, него што се о њој обично мисли.

Без претеривања у Србији ће бити више стотина таквих догледа, којима се јупитерови пратиоци могу видети; особито кад је Јупитер у опозицији са Сунцем, онда их и са тако званим официрским биноклима (двогледима) свакад при чистоме ваздуху видети можемо — а у колико боље још са мало већим дурбинама?

Не давно, када се још није имало тако добрих сатова, као што су данашњи хронометри, ова помрачења играла су доста важну улогу по мрнар за изналажење географског положаја — географске дужине и ширине — особито на лађама и у приликама, када је лађа, буром неколико дана гоњена, свој правац сасвим изгубила.

Јер као што код помрачења нашег — земљиног — месеца, сваки гледалац, ма на ком се месту на земљи налазио, види почетак, свршетак и у опште све фазе помрачења у једном истом магновењу, тако у једном и истом тренутку нестаје и дотични пратилац јупитеров (који ће да се помрачи) пред очима пажљивих посматрача, без призрења на коме се месту на земљи они налазе — само ако иначе Јупитера виде.

У потребном случају мрнар је дотеривао свој сатхат најпре према изласку сунца, месеца или друге које звезде, па је затим ишчекивао прву прилику, да се један од јупитерових пратилаца помрачи (односно да из тмине изиђе), јер њему је пре свега потребно да зна, колика је разлика у времену између места на коме је и н. пр. Гринича (или ма ког другог места) по времену кога је његов Nautical Almanach удешен.

Према разлици у времену, т. ј. за колико је сати минути и секунди дотични јупитеров месец раније или доцније из вида изгубио (или при излазу из тмине овога раније или доцније угледао), него што је то по Nautical Almanach — у њему за Гринич заказато, он ће на врло прост начин тачно да израчуна одстојање за колико се степени, минути и секунди кружних он западно или источно од Гринича налази (геогр. дужина). Кад уз ово још измери и висину поларне звезде над хоризонтом, (или на други начин), он је већ на чисто с питањем, колико се степени и минути над екватором налази (геогр. ширина).

Величина сунцевог пречника рачуна се у средњу руку да износи 32 минута кружна. У самој ствари пак привидна дужина његова најмања је, кад је Земља у најдаљем одстојању од Сунца, дакле концем Јуна и износи тада 31—32"; а највећа, када је Земља Сунцу најближа, дакле концем Децембра и износи тада 32"—36." — Ови податци немају за нас даље никаквог значаја, него се овде наводе само потпуности ради.

Пречник сатурнове лопте и пречници (осе) сатурновог прстена. Ови се податци изnose овде из више разлога, као врло важни за оне посматраче који имају дурбине, но који не само да не знаду, колико им пута њихов дурбин увеличава, него и иначе немају појма, колико та величина: „1 секунда“ или „4“ (секунда) и т. п. у њиховом дурбину износи.

Пречник Сатурнове лопте износи, када је Сатурн земљи најближи, 21.5" а 15.5", када је на највећем одстојању од ње. Концем Фебруара и почетком Марга ове године пак, тај пречник износи 16".

Београдска гимназија располаже такозвани „Брахиинструментом.“ Овим дурбином Сатурна посматрајући, ми ћемо с окуларом који 50 пута увеличава видети, да нам сатурнова лопта изгледа као плоча од 32 милиметра приближно у пречнику. — Други дурбини показаше друге резултате, али код свакога даје се извести овај закључак:

Кад се н. пр. под 16 секунда кружних, на небу разуме линија¹ од оне дужине, као што ми се представља пречник Сатурнове лопте у моме дурбину, то се под 8 секунда мора разумети линија за половину краћа од оне прве; а под 4 секунда опет линија, која износи четврти део, а по 1 секунда, линија која износи само шеснаести део целог пречника.

Но мало пре, ми смо тај пречник оцењивали и нашли да нам се чињаше 32 (или мање или више) милиметра, па можемо сад рећи:

32 мм =	16 "	(секунда)
16 мм =	8 "	
8 мм =	4 "	
2 мм =	1 "	

Из тога излази, да св ка линија, која се показује мени у моме дурбину (гледајући у неко небеско тело) у дужини од 2 мм. у простору заузима лук од 1."

Али по само посматрање Сатурна, ми овим изналаском нисмо још ништа добили, јер са таким дурбинама, на Сатурну нема се ништа више видети осим још један, највише два, од његових пратилаца.

Но кад се ствар примени на Сунце, добива се сасвим нов поглед, јер су ретки дани, кад се на њему

¹ управо лук.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

не појављује бар по једна а понекад и преко стотине малих и већих црних и сивих пега и пегица.

Понека је таква сунчана пега по својој површини 6 па и више пута већа од површине целе земље, па настаје питање, колика ће бити површина једне такве пеге, која се у нашем Брахинструменту као н. пр. она од прошлог Августа, привидно 16 мм. у пречнику показује.

Ми знамо да у том нашем дурбину привидни пречник од 2 мм. од овара једном секунду кружне поделе, дакле је и пречник горепоменуте пегице у секундима изражај — раван 8."

Питање је даље:

Кад је прави пречник сунца 192.000 миља, а привидни му износи 32, или 1920" у средњу руку, колико миља износи онда приближно прави пречник једне пегице, од 1" у пречнику? — То је просто дељење: $192000 : 1920 = 100$.

Прави пречник једне пегице од 1" привидно, износи дакле у ствари 100 миља (равно), а оне од " 800 миља. Површина ове последње пак 502.656 квадратних миља.

Ово је истина веома површна оцена; међутим нама ће понајвише и то доста бити, а практиком се и ту сваки може донекле још и извезбати.

Други разлог, зашто се овде износи пречник Сатурнове лопте, овај је:

28. Априла 1891. год. Меркур ће приликом своје доње коњункције да прође испред сунчеве плоче. Питање је хоћу ли мојим малим дурбином моћи Меркура видети или не?

У томе положају, Меркур нам се показује као мала тамна плочица од 12.9". Треба дакле најпре посматрати н. пр. овог месеца пречник Сатурнове лопте и оценити, да ли би је нашим дурбином још разликовати могли, кад би јој пречник још у пола мањи (8") био, па ако би могли, онда смо потпуно сигурни, да ћемо и Меркура моћи видети, и тим пре што се тамне пеге на осветљеном пољу још много боље видети дају. (Црне пеге у сунцу, када су најмање 5" у пречнику, виде се и слободним оком).

Дужине обе осе сатурновог прстена излажу се овде из овог разлога:

Ми виђамо Сатурнов прстен само са стране, дакле никад као потпун круг, него као елипсу. Али док се дужина дугачке осе те елипсе сарамерно врло мало мења (према мањем или већем одстојању те планете од Земље), догас је то мењање код кратке осе тим знатније и незина је дужина = 0, кад Земља дође у продужење равнине самог прстена, у коме случају ми га више и не видимо као елипсу, него као линију; — то је као са пројцирањем круга под разним угловима на једну непомићну равнину.

Узмимо овај последњи случај као основни положај, то ће се са врло великим дурбинима, после неколико дана, та линија показивати све шира и шира, док не добије опет облик елипсе. Али та елипса је с почетка јако згњечена — опружена; мала оса јој је одвећ кратка према дугачкој. Но у току од још неколико дана, ми ћемо приметити, да та мања оса све више и више расте; елипса се све више заокружава и шири док не достигне свој максимум, а тај је, када (на средњем одстојању) мала оса према ве-

ћој заузме размеру као 19: 40.* — Одатле па даље, опет ће мала оса да се крати, док се у линију згњечи, па ће опет (према противној страни) да расте и т. д. — вечито љуљање, које отуда долази, што равнина Сатурновог прстена заузима коси положај према равнини земљине путање.

Месеца Децембра ове године имаћемо дужину велике осе према малој као 46": 20. То је ванредно zgodна прилика за посматрање.

Сатурн са својим прстеном изискује добра средства за посматрање — добре дурбине.

Ми немамо великих дурбина, али би ипак радо завирили са нашим малим догледима у чудеса нашег звезданог неба, знајући, да, ако и не можемо баш све видети, што су многи други видели, да је ипак још и оно занимљиво, поучно и узвишено, што се још и са нашим малим инструментима при zgodним приликама видети даје. Питање је сад само, кад је та zgodна прилика за посматрање сатурновог прстена? Она је уопште онда, када је мала оса елипсе *што већа* — дужа. А када опет то бива, то се према горњем увек даје јасно видети из нашег астрономског календара, а из рубрике: „Пречници (осе) Сатурновог прстена.“

Код Сатурновог прстена има два момента, када му се прстен са највећим дурбинима једва, а један моментат, када се у току од неколико недеља *никако* видети не може.

Први случај онај је, када земља дође у продужење равнине прстена и овај нам се као одвећ танка линија пројцира.

Други је када је равнина управљена управо на Сунце, пак је само танка оностранна ивица прстена осветљена, која нам се опет само као танка линија показује.

Трећи је случај кад продужење равнине сатурновог прстена пролази *између* Земље и Сунца, у коме положају нам је само *доња неосветљена* страна прстена окренута, пак га — као и наш Месец при мени — и не видимо.

Фазе месечеве наводе се овде као и у сваком обичном календару. Дани, када месец кроз екватор пролази, дани месечеве мене познати су као чиниоци који врло често производе кишу, а без икакве је сумње да и близина месеца знатно упливише на земљу и да се тај уплив често даје познати, не само по томе, што је на приморју плима и осека (прилив — одлив) онда најјачи кад је (уз још и друге узроке) и месец земљи најближи, него се при томе врло често даје познати уплив месечев и на нашу атмосферу по томе, што се баш у те дане врло често догађају такве неправилности и крајњости, да је свакако вредно овоме предмету што већу пажњу обратити. Ко се о овоме више интересује, наћи ће у новосадским „Илустрованим Новинама“ Број 10. чланак: „Нешто о кишама и нагађању времена“, у коме је овај предмет више расветљен.

25. Фебруара месец је у екватору, у близини земље и у мени — дакле ту има три чиниоца за кишу (снег).

П. МАНОЈЛОВИЋ.

* По Struwe-y. — Бесел и Секи имају опет своје податке, који се никако међу собом не слажу, али кривица није до њих, него до самог Сатурна, који у разним приликама једном истом посматрачу разне димензије показује. Узрок се не зна.